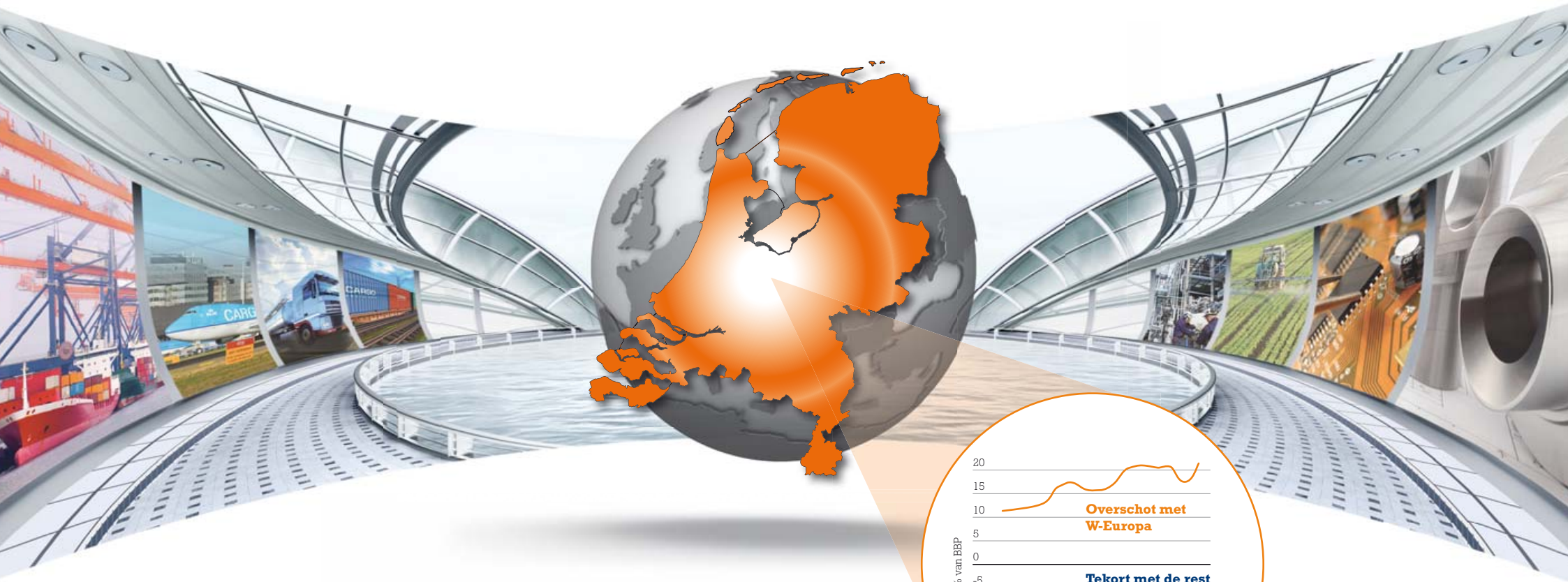
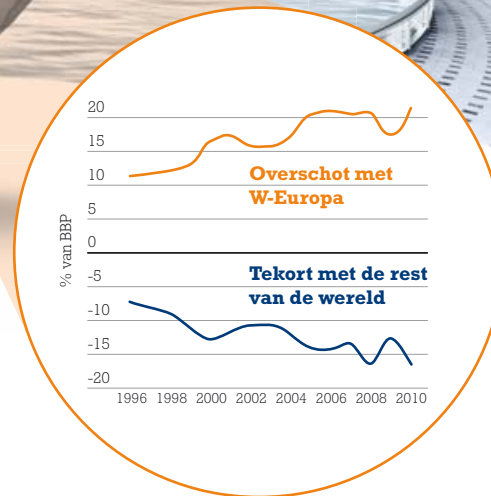

Nederlandse handel meer Europees dan mondiaal

Nederlandse internationale handel na twee decennia globalisering

Colofon

ING Economisch Bureau

Mark Cliffe – Hoofdeconoom ING Groep

Macro onderzoek

Maarten Leen – Hoofd Macro onderzoek

Dimitry Fleming – Nederland

Sector onderzoek

Marcel Peek – Hoofd Sector onderzoek

Rico Luman – Transport & Logistiek

Ferdinand Nijboer – Zakelijke Dienstverlening

Jurjen Witteveen – Industrie

Project Management

Rob Rühl – Projectleider

Mohammed Nassiri – Research Assistent

Het Dutch Trade Study project, geïnitieerd door ING Economisch Bureau, heeft gebruik kunnen maken van een schat aan informatie en ervaring, zowel binnen als buiten de ING. Een belangrijk onderdeel van het project is de samenwerking met **Oxford Economics** met als doel een econometrisch model te ontwerpen om de Nederlandse handel te voorspellen op zowel macro- als sectorniveau. De samenwerking met de **Vrije Universiteit** Amsterdam heeft er toe geleid dat er waardevolle inzichten zijn verkregen over de bestemming van exportproducten, zowel per sector als per land, als ook de importen bedoeld voor de Nederlandse markt (exclusief wederuitvoer). Tevens is de indirecte export per sector en per land in kaart gebracht.

In het rapport zijn opmerkingen en commentaren van de leden van de **Adviesraad** en hun organisaties verwerkt. De opinie en oordelen geventileerd in het onderzoek komen echter volledig voor rekening van ING Economisch Bureau.

Leden van de adviesraad:

Akzo, dhr. H. Wijers

BCD, dhr. J.A. Fentener van Vlissingen

Caldic Holding BV, dhr. J. Caldenborgh

Centraal Planbureau, Prof. dr. C. Teulings

CEVA Logistics, dhr. J. Pattullo

DSM, dhr. F. Sijbesma

Dutch Trade Board, dhr. H. Zwarts

Fenedex, dhr. B.J. Koopman

Havenbedrijf Rotterdam, dhr. P. de Langen

ING, dhr. J. Hommen (voorzitter)

Ministerie van EL&I, dhr. S. Smits

Philips, dhr. F. van Houten

Royal FrieslandCampina, dhr. C.'t Hart

Schiphol Group, dhr. P. Verboom

Shell, dhr. D. Benschop

Unilever, dhr. W.J. Laan

VTTI, dhr. R. Nijst

Vrije Universiteit, Prof. dr. H. de Groot

Voorwoord

Internationale handel is van vitaal belang voor de welvaart van Nederland. Nederland is de 16e economie van de wereld en het succes als handelsland blijkt uit het feit dat het de 7e exporteur ter wereld is. Dit is de afgelopen 20 jaar bereikt in een periode van snelle globalisering.

De opkomst van de schuldencrisis in de eurozone zorgt voor nieuwe uitdagingen voor het Nederlandse exportgeleide economische model. De voortgaande grote veranderingen in de wereldeconomie zullen belangrijke strategische implicaties hebben. Zal de huidige focus qua geografie en samenstelling voldoen in de komende decennia? Hoe kan Nederland het meest profiteren van het feit dat het economische zwaartepunt in de wereld verschuift naar Azië en Latijns-Amerika? Welke sectoren hebben de beste positie? Wat zal het effect zijn op de mondiale geldstromen? Wat zijn de gevolgen voor het economisch beleid en bedrijfsstrategie?

Om de impact van de veranderingen in de wereldhandel op het Nederlandse bedrijfsleven, de financiële sector en de economie in het algemeen in te schatten heeft ING Economisch Bureau de handen ineengeslagen met Oxford Economics en de Vrije Universiteit in Amsterdam. Zij hebben een model gebouwd dat het mogelijk maakt de effecten van diverse scenario's te analyseren. Deze samenwerking heeft geleid tot een unieke database die op sectorniveau een volledige scheiding aanbrengt tussen de ontwikkeling van de wederuitvoer en de binnenlands geproduceerde export. Het model maakt het bovendien mogelijk om de export te bepalen per land van bestemming. Dit maakt het weer mogelijk om een analyse te maken van de invloed van ontwikkelingen in een specifiek land of regio op de Nederlandse sectoren.

Dit rapport zal allereerst een beschrijving geven van de ontwikkeling van de Nederlandse handel van de afgelopen 20 jaar. Hierdoor ontstaat een basis voor rapportages over de toekomstige ontwikkeling van de Nederlandse economie, zowel op macro niveau als op het niveau van specifieke industriële sectoren.

Het Dutch Trade Project is een initiatief van ING, maar de steun van de leden van de Advies Raad was van vitaal belang. Wij willen hen graag danken voor hun commentaar op eerdere versies van dit rapport en voor suggesties voor volgende onderzoeksonderwerpen.

Mark Cliffe

Hoofdeconoom ING Groep

Inhoud

SAMENVATTING – P.4

INTRODUCTIE – P.6

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN – P.7

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEXT – P.16

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL – P.24
BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN – P.34

4

HOOFDSTUK

5

AGRIFOOD – P.41

HOOFDSTUK

6

CHEMISCHE INDUSTRIE – P.51

HOOFDSTUK

7

TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE – P.60

HOOFDSTUK SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN – P.69

8

HOOFDSTUK

9

LOGISTIEK – P.71

HOOFDSTUK

10

ZAKELIJKE
DIENSTVERLENING – P.82

TOT SLOT – P.91

Samenvatting - 1

Wereldwijde onevenwichtigheden beïnvloeden financiële en economische stabiliteit

De ernst van de recente financiële crisis heeft de aandacht gevestigd op wereldwijde onevenwichtigheden. Hoewel de precieze rol van deze onevenwichtigheden bij het ontstaan van de crisis nog onderwerp van debat is, proberen schuldenlanden, aangevoerd door de VS, nu hun tekorten te verminderen. Afgezien van de grote onbalans in de handel tussen de VS en China, is er nu ook een toenemende zorg over de gestage groei van tekorten en overschotten op de lopende rekeningen van landen in de eurozone. Nederland, dat net als China en Duitsland een succesvol exportmodel heeft, neemt een speciale positie in in de hieraan gerelateerde beleidsdiscussie omdat het een overschot op de lopende rekening heeft van 6% van het BBP. Dit overschot komt vrijwel geheel voor rekening van de handel met andere ontwikkelde landen in West-Europa.

Nederlandse export - meer Europees dan mondiaal

Het Nederlandse overschot verbergt een enorm – en groeiend – tekort op de lopende rekening van bijna 10% van het BBP met landen buiten de EU. De Nederlandse export is vrijwel geheel gericht op de Europese burenen. Opmerkelijk genoeg heeft Nederland een handelsoverschot van bijna 6% van het BBP met Duitsland. Buiten Europa is de VS de belangrijkste exportmarkt. De sterk groeiende opkomende economieën in Azië, Europa en Latijns-Amerika zijn nog altijd weinig belangrijke exportmarkten voor Nederlandse bedrijven.

Verslechterende ruilvoet zet rem op handelsoverschot

De verbetering die optrad in het handelsoverschot sinds het midden van de jaren negentig werd onderbroken door de abrupte neergang van de wereldhandel die volgde op de ineenstorting van Lehman Brothers eind 2008. Daar komt bij dat de Nederlandse ruilvoet al aan het verslechteren was, vooral voor binnenlands geproduceerde handel. Deels reflecteerde dit het effect van stijgende grondstofprijzen op importprijzen.

Samenvatting - 2

Agrifood, chemie en wederuitvoer van technologieproducten vallen op

Een belangrijk kenmerk van de Nederlandse handel is de verdriedubbeling van het wederuitvoervolume sinds het midden van de jaren negentig, vooral naar buurlanden. Net als de dienstenexport groeit de wederuitvoer veel sneller dan de export van binnenlands geproduceerde producten. Dit reflecteert de globalisering (stimuleert de wederuitvoer) en het volgroeien van economieën (stimuleert de vraag naar diensten). Het geheel overziend zijn de handel in Nederlandse agrifood en chemische producten en de wederuitvoer van technologieproducten de belangrijkste factoren achter het overschot op de lopende rekening.

Productiesectoren verliezen marktaandeel, behalve in de opkomende Europese landen

Ondanks de ogenschijnlijk goede exportprestaties van de sleutelsectoren (agrifood, chemie en technologie), verliezen deze sectoren wel marktaandeel in de wereldhandel. Een opvallende uitzondering op deze trend is de positie van agrifood en de technologische industrie in de opkomende landen in Europa, waar het marktaandeel licht stijgt.

Buitenlandse vraag nu grootste aanjager Nederlandse industrie

De globalisering heeft ervoor gezorgd dat de buitenlandse vraag nu veruit de grootste aanjager is van de groei van de Nederlandse industrie. Zo komt van de totale vraag naar Nederlandse chemieproducten tweederde uit het buitenland. De sterke stijging van de wederuitvoer heeft de logistieke activiteiten, in het bijzonder de groothandelssector, versterkt. Grote investeringen in de infrastructuur hebben de groei van de wederuitvoer mogelijk gemaakt.

Groei export zakelijke dienstverlening draagt bij aan Nederlandse handelsbalans

De bijdrage van de zakelijke dienstverlening aan het Nederlandse handelsoverschot is bijna verdubbeld in de afgelopen 15 jaar, onder meer door het aantrekkelijke belastingklimaat voor royalties en trust activiteiten. Andere pijlers van groei in dit segment zijn IT dienstverlening en intracompany diensten.

Introductie

Dit eerste rapport beschrijft de ontwikkeling van de Nederlandse handel over de afgelopen twee decennia en hoe deze is gevormd door globalisering en specialisatie.

Het eerste hoofdstuk geeft in vogelvlucht weer hoe de onevenwichtigheden in de wereldeconomie en in Europa zijn toegenomen. Er is speciale aandacht voor de bijzondere positie van Nederland .

Hoofdstuk twee geeft een overzicht van de regionale handelsrelaties van Nederland. In dit hoofdstuk wordt de belangrijke opdeling van de Nederlandse handel in wederuitvoer en binnenlands geproduceerde export van goederen en diensten geïntroduceerd. Deze opdeling wordt in het gehele rapport gebruikt. In het derde hoofdstuk worden de structuur van de Nederlandse handel en de aanjagers van de ontwikkeling van bilaterale handelsbalansen geanalyseerd.

In hoofdstuk vier wordt de stap gemaakt van macro naar sectorniveau. De sleutelsectoren voor de Nederlandse productie worden in hoofdstukken vier tot zeven behandeld. Terwijl in de hoofdstukken acht tot tien de sleutelsectoren in dienstverlening worden bestudeerd.

Ook al zijn er grote financiële instituten in Nederland die van belang zijn voor de betalingsbalans, toch levert de financiële sector geen belangrijke bijdrage aan het handelsoverschot. Een belangrijke reden hiervoor is dat financiële instituten hun diensten in het buitenland veelal aanbieden via lokale vestigingen. De rol van de financiële sector als tussenpersoon voor transacties in andere sectoren, het verlenen van handelskredieten en het beheer van buitenlandse activa zal de focus zijn van toekomstig onderzoek.

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEXT

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL
BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK
4
SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

HOOFDSTUK
8
SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

HOOFDSTUK
5
AGRIFOOD

HOOFDSTUK
9
LOGISTIEK

HOOFDSTUK
6
CHEMISCHE INDUSTRIE

HOOFDSTUK
10
ZAKELIJKE
DIENSTVERLENING

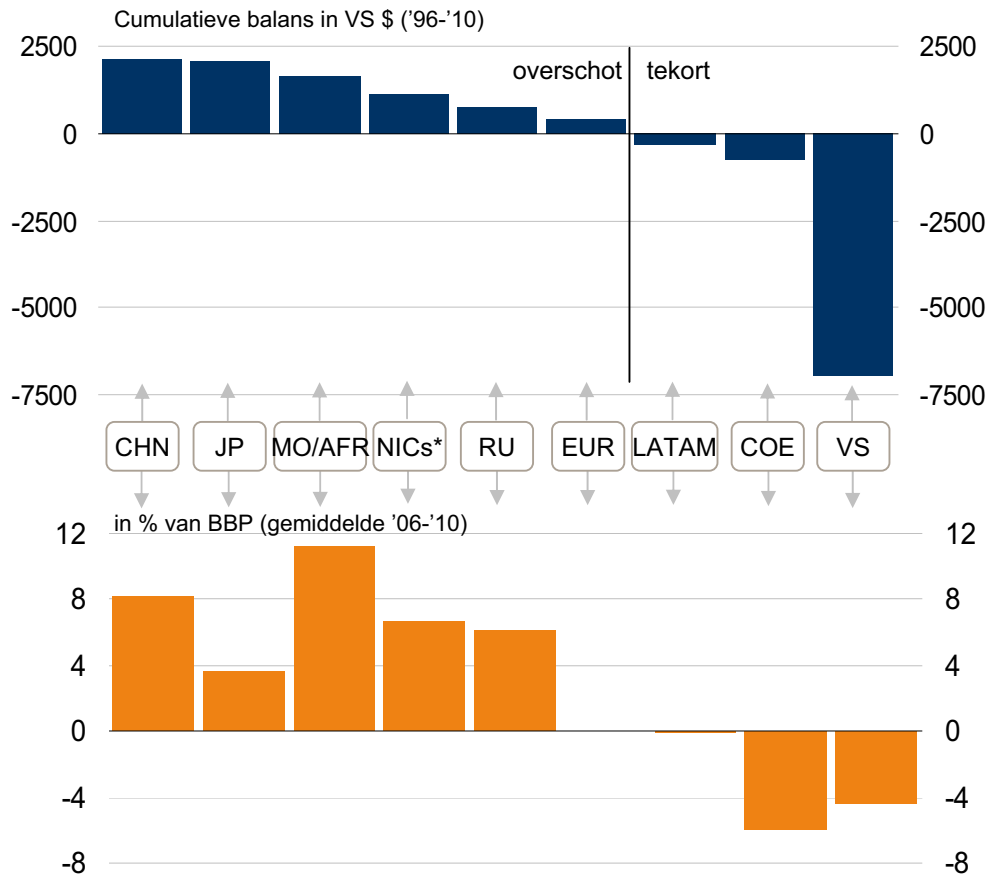
HOOFDSTUK
7
TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

TOT SLOT

De tegenpolen: Japan en China versus de Verenigde Staten

Saldo op de lopende rekening

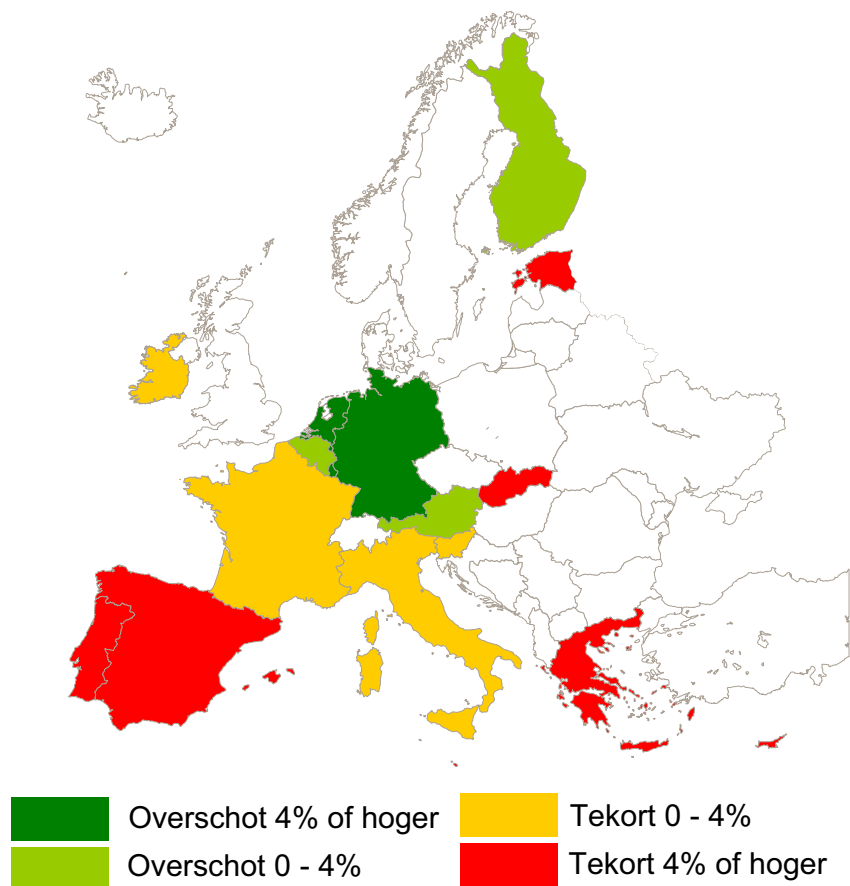
Bron: IMF

*Hong Kong SAR, Zuid-Korea, Singapore en Taiwan

- De hevigheid van de recente financiële crisis heeft de aandacht gevestigd op mondiale onevenwichtigheden. Deze onevenwichtigheden weerspiegelen een chronisch gebrek aan besparingen in de VS, in combinatie met juist grote besparingen in veel opkomende markten. De grote overschotten op de lopende rekening van de opkomende economieën waren het gevolg van factoren als snelle economische groei in de Oost-Aziatische economieën, waar veel wordt gespaard, een op export gebaseerd economisch ontwikkelingsmodel en een aanzienlijke toename van de inkomsten van olie- en grondstoffenexporteurs.
- Daarmee verband houdende kapitaalstromen kunnen lokaal financiële markten en economieën destabiliseren. De bereidheid van buitenlandse beleggers om bestaande, laat staan toekomstige schulden te herfinancieren, baart zowel de financiële markten als beleidsmakers zorgen.
- Aangevoerd door de VS richten de landen met een tekort op de lopende rekening hun beleid nu meer op het terugdringen van die tekorten. De Amerikaanse regering heeft zich ten doel gesteld de export in vijf jaar tijd te verdubbelen.

Onevenwichtigheden in de eurozone – een bedreiging voor financiële stabiliteit

Saldo op de lopende rekening (% BBP)

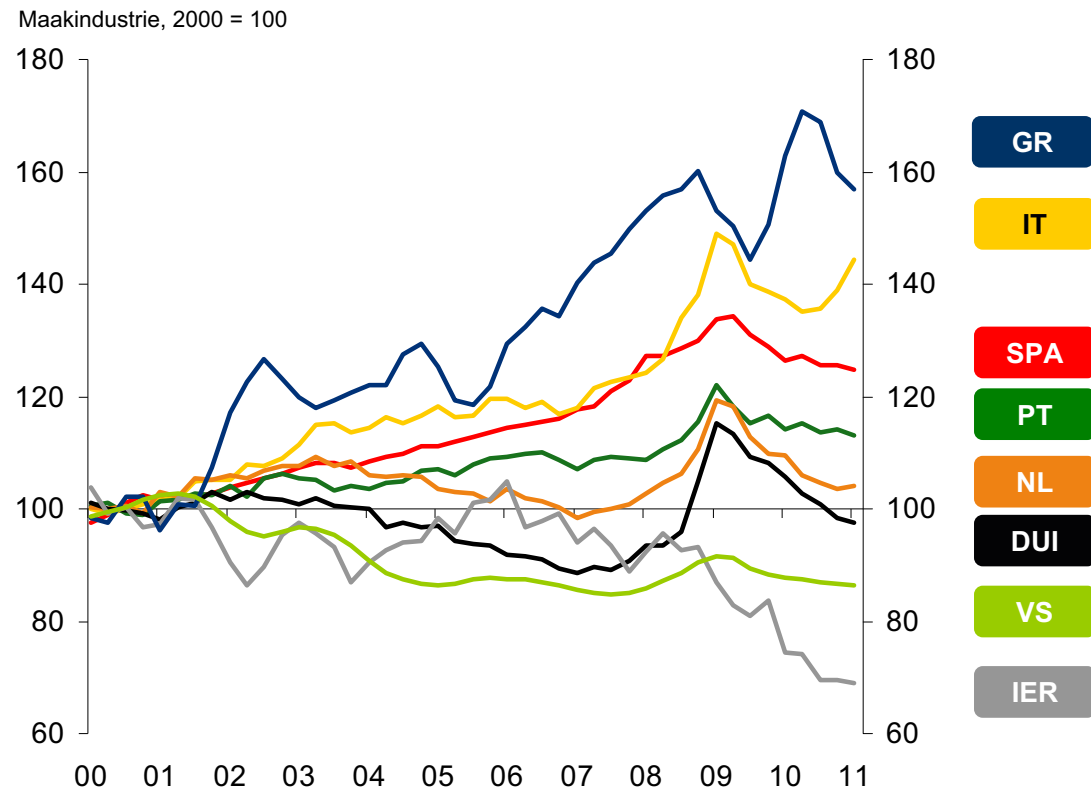
Classificatie gebaseerd op de gemiddelde saldo '06-'10

Bron: IMF

- Naast de mondiale onevenwichtigheden (vooral tussen de VS en China) is er ook groeiende bezorgdheid over de gestage stijging van tekorten en overschotten op de lopende rekeningen van de eurolanden.
- Het terugdringen van de onevenwichtigheden zal een belangrijke maar ingewikkelde opgave zijn voor Europese beleidsmakers. Om uiteindelijk tot een stabiele monetaire unie te komen zullen niet alleen de landen met tekorten zich moeten aanpassen – door hun concurrentiekracht te vergroten – maar ook de landen met overschotten. In de laatste groep landen zou een sterkere binnenlandse vraag kunnen helpen om interne handelonevenwichtigheden te herstellen.
- Helaas weerspiegelen de zwakke groeivoorzichten van de economieën in de periferie van de eurozone de aanhoudende verslechtering van hun internationale concurrentiepositie en daarmee hun handelsprestaties.

Uiteenlopende ontwikkeling concurrentiekracht eurolanden

Arbeidskosten per eenheid product

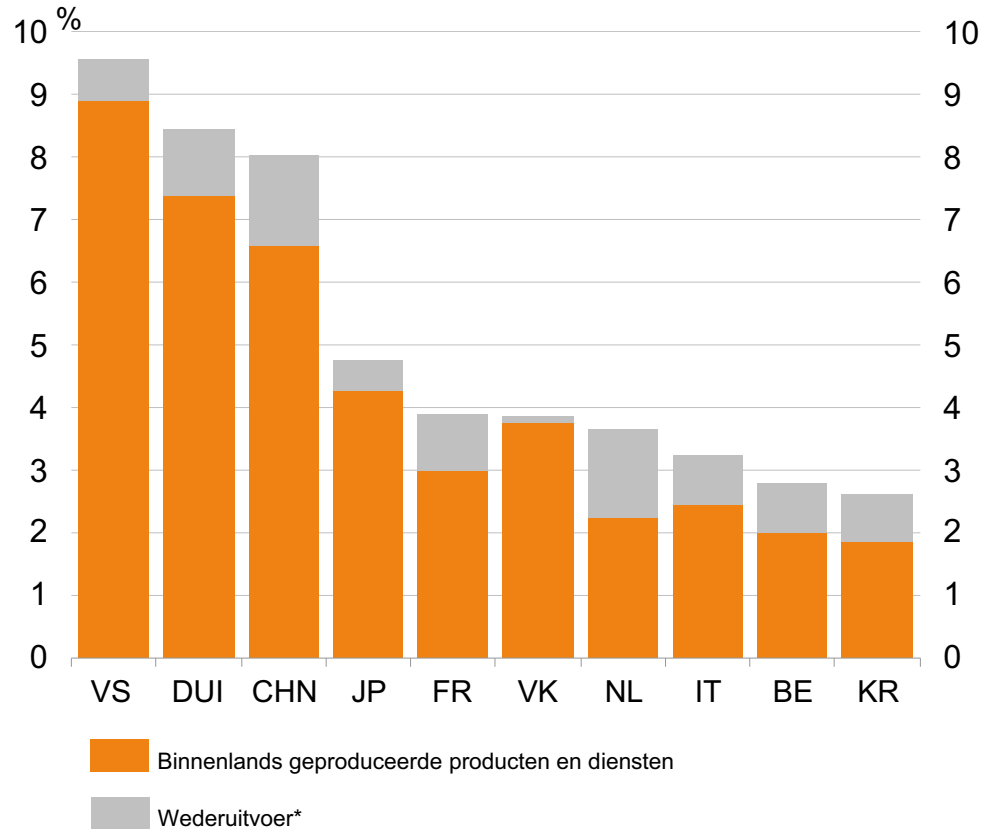

Bron: OECD

- In Nederland heeft - net als in Duitsland - loonmatiging in de particuliere sector ertoe geleid dat het niveau van de arbeidskosten per eenheid product het afgelopen decennium per saldo amper is veranderd.
- Dit staat in schril contrast met de ontwikkelingen in Zuid-Europese landen in de eurozone.
- De relatieve arbeidskosten per eenheid product hebben zich in Nederland voor de verschillende productiesectoren min of meer gelijk ontwikkeld. Dit betekent dat de verschillende sectoren ook amper af hebben geweken van de algemene (nationale) trend.

Nederland: een klein land, een grote handelsnatie...

Aandeel uitvoer goederen en diensten in mondiale export (gem. '06-'10)

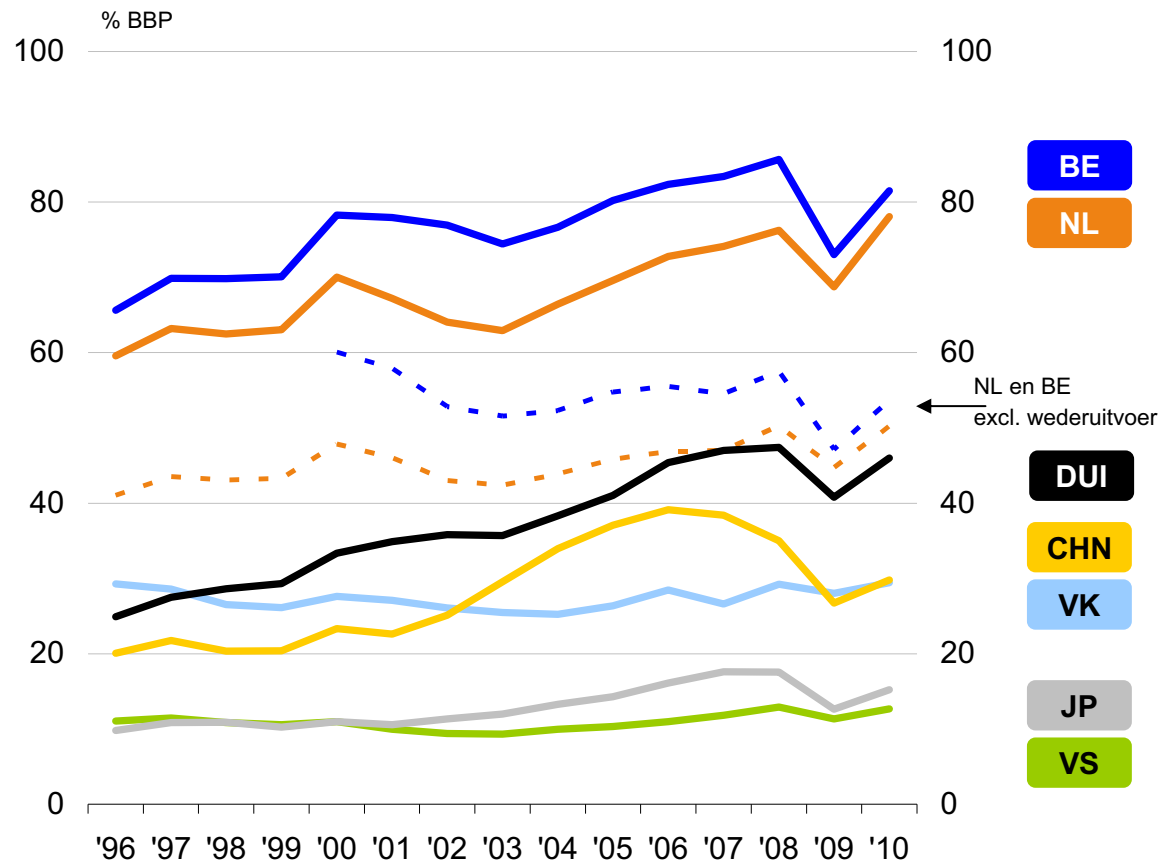
* Aandeel van wederuitvoer is, behalve voor NL, een grove schatting gebaseerd op verschillende studies over verschillende jaren

Bron: UNCTAD, ING berekeningen

- Hoewel Nederland een klein land is waar 0,24% van de wereldbevolking op slechts 0,03% van het totale landoppervlak leeft, is de rol die Nederland speelt in de internationale handel bijzonder groot.
- Gedurende de afgelopen vijf jaar stond Nederland op de zevende plaats wat betreft exportgrootte. Gecorrigeerd voor wederuitvoer staat Nederland op de achtste plaats.

...en een van 's werelds meest exportgerichte economieën...

Export van goederen en diensten

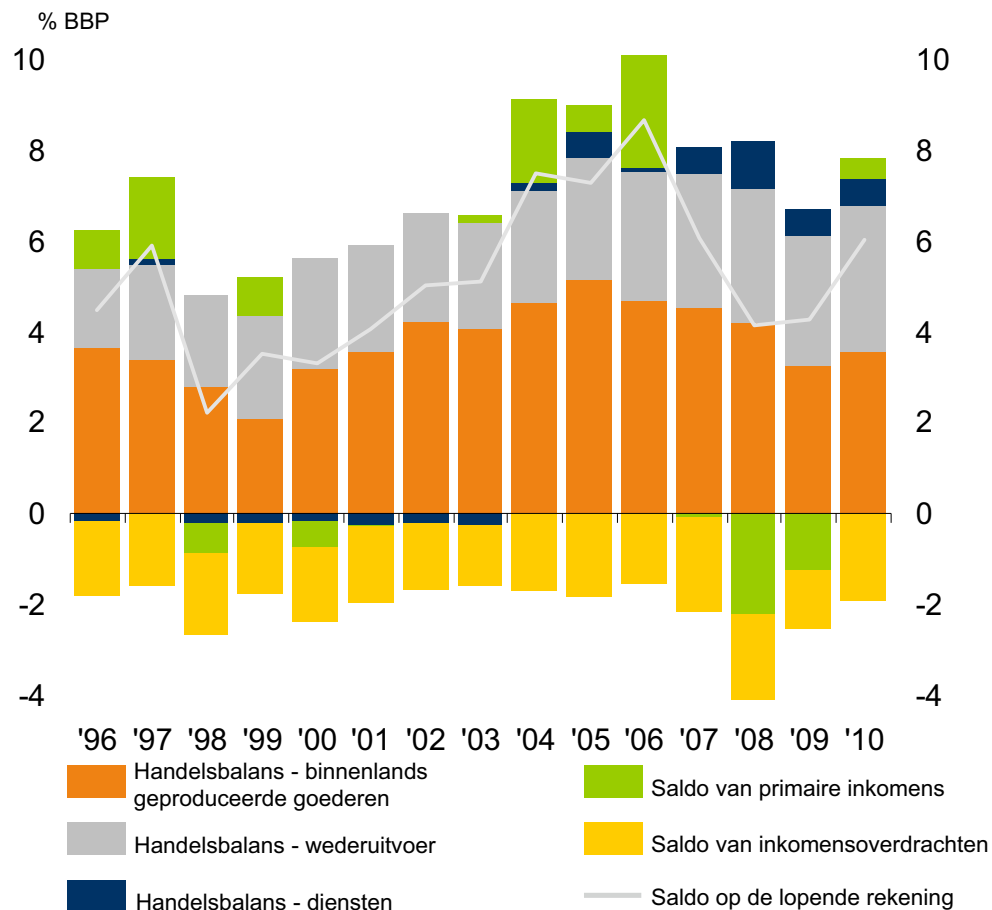

- De Nederlandse export is gestegen van 60% bbp tot bijna 80% bbp in 2010. Dit duidt op een zeer open karakter van de Nederlandse economie.
- Zelfs na correctie voor wederuitvoer is de verhouding tussen het exportvolume en bbp-niveau nog steeds relatief hoog.

Bron: IMF, CBS, ING berekeningen

...wat leidt tot een groot en aanhoudend overschot op de lopende rekening...

Uitsplitsing van het Nederlandse saldo op de lopende rekening

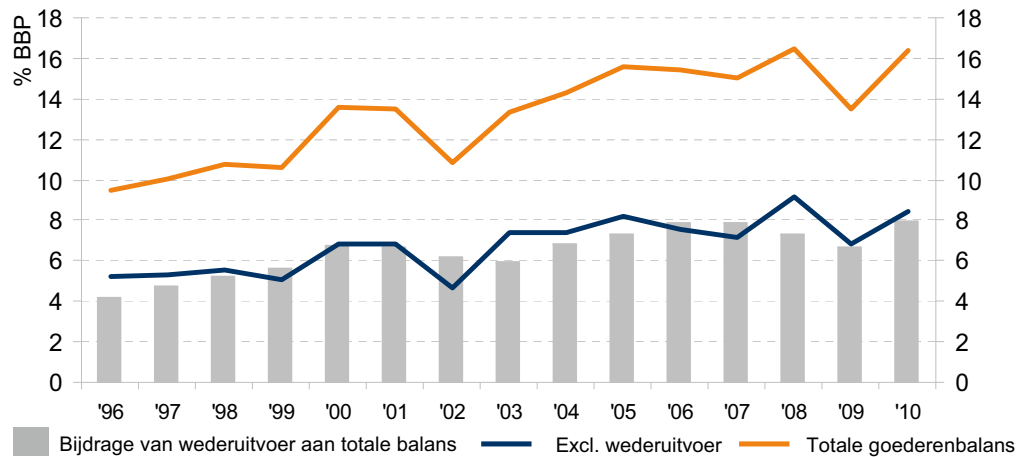
Source: CBS, DNB

- Handel in binnenlands geproduceerde goederen levert de belangrijkste bijdrage aan het overschot op de Nederlandse lopende rekening, dat op dit moment meer dan 6% bbp bedraagt.
- Het effect van wederuitvoer op de lopende rekening neemt echter wel toe; in 1996 voegde het slechts 1,7% bbp toe aan het saldo, in 2010 is dat gestegen tot 3,2%.
- Sinds 2004 draagt de categorie 'diensten' positief bij aan het saldo op de lopende rekening. Ondertussen zijn schommelingen in het saldo van de (primaire) inkomens vooral toe te schrijven aan eerder gedane buitenlandse directe investeringen (FDI). Zo werden in 2007-2009, tijdens de financiële crisis, de FDI-gerelateerde netto inkomensstromen negatief, doordat buitenlandse investeerders winsten en dividenden terughaalden.
- Het negatieve saldo voor inkomensoverdrachten is door de jaren heen redelijk stabiel gebleven. Op overdrachten van arbeidsmigranten naar hun thuisland na wordt het negatieve saldo verklaard door Nederlandse overdrachten aan EU-instellingen.

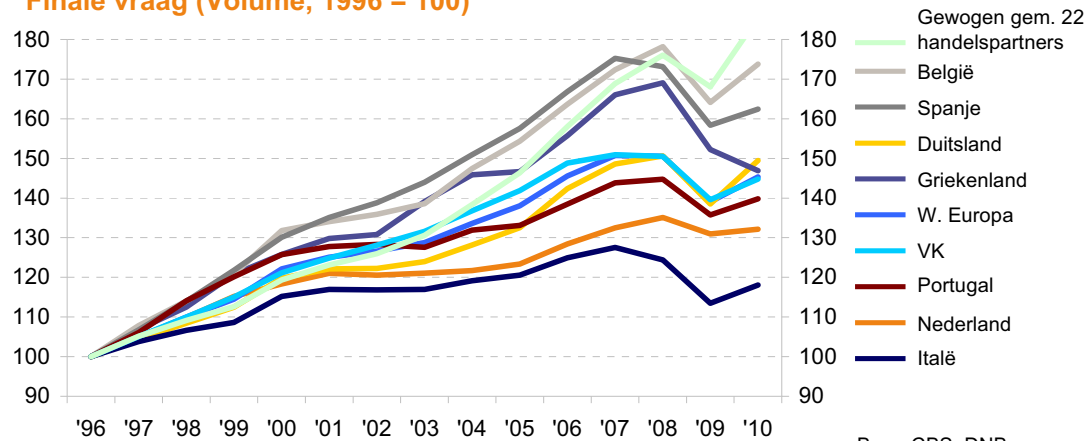

...gedreven door wederuitvoer en trage binnenlandse vraag

Handel met West-Europa

Finale vraag (Volume, 1996 = 100)

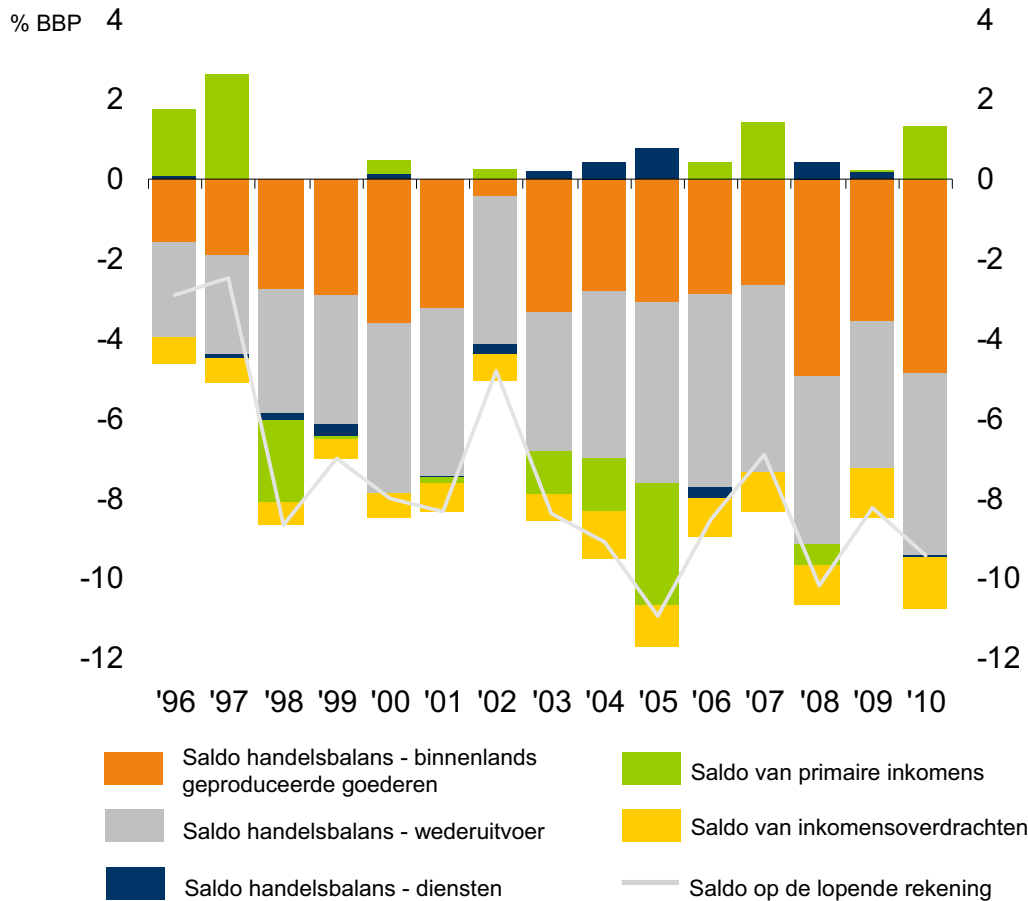

Bron: CBS, DNB

- Wederuitvoer van goederen heeft een aanzienlijke invloed op het saldo van de Nederlandse lopende rekening. Uitsplitsing van de ontwikkeling van de handelsbalans met West-Europa toont dat ongeveer 55% van de toename op de handelsbalans (van goederen) tussen 1996 en 2010 verband houdt met wederuitvoeractiviteiten. Nederland heeft zijn natuurlijke logistieke spilfunctie ten opzichte van het Europese achterland goed uitgebuit.
- Ongeveer 45% van de toename op de handelsbalans kan worden teruggeleid naar binnenlands geproduceerde producten die worden geëxporteerd naar West-Europa. Deze ontwikkeling wordt gedreven door een combinatie van een niet ongunstige concurrentiepositie van de Nederlandse industrie en een algemeen beleid van loonmatiging in de Nederlandse private sector. Dit heeft ertoe geleid dat de Nederlandse eindvraag minder is gegroeid dan het West-Europese gemiddelde.

Met de landen buiten de EU is er een tekort van bijna 10%bbp!

Uitsplitsing Nederlandse saldo op de lopende rekening excl. EU-landen

Bron: CBS, DNB

- Exclusief handelsstromen van en naar de andere landen van de Europese Unie, noteert de Nederlandse lopende rekening een enorm tekort waar bijna alle componenten negatief aan bijdragen.
- Dit illustreert de functie van Nederland als doorvoerhaven voor het Europese achterland, waarbij geïmporteerde producten van overzee worden doorgevoerd naar andere delen van Europa. Bovendien overstijgt de import vanuit landen buiten Europa duidelijk de exportwaarde van binnenlands geproduceerde goederen naar diezelfde landen. Dit resulteert in een tekort op de balans voor binnenlands geproduceerde goederen.
- Dit onderstreept dat Nederland bijzonder afhankelijk is van zijn buurlanden voor zijn exportsucces.

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEXT

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL
BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK

4

SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

HOOFDSTUK

8

SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

HOOFDSTUK

5

AGRIFOOD

HOOFDSTUK

9

LOGISTIEK

HOOFDSTUK

6

CHEMISCHE INDUSTRIE

HOOFDSTUK

10

ZAKELIJKE
DIENSTVERLENING

HOOFDSTUK

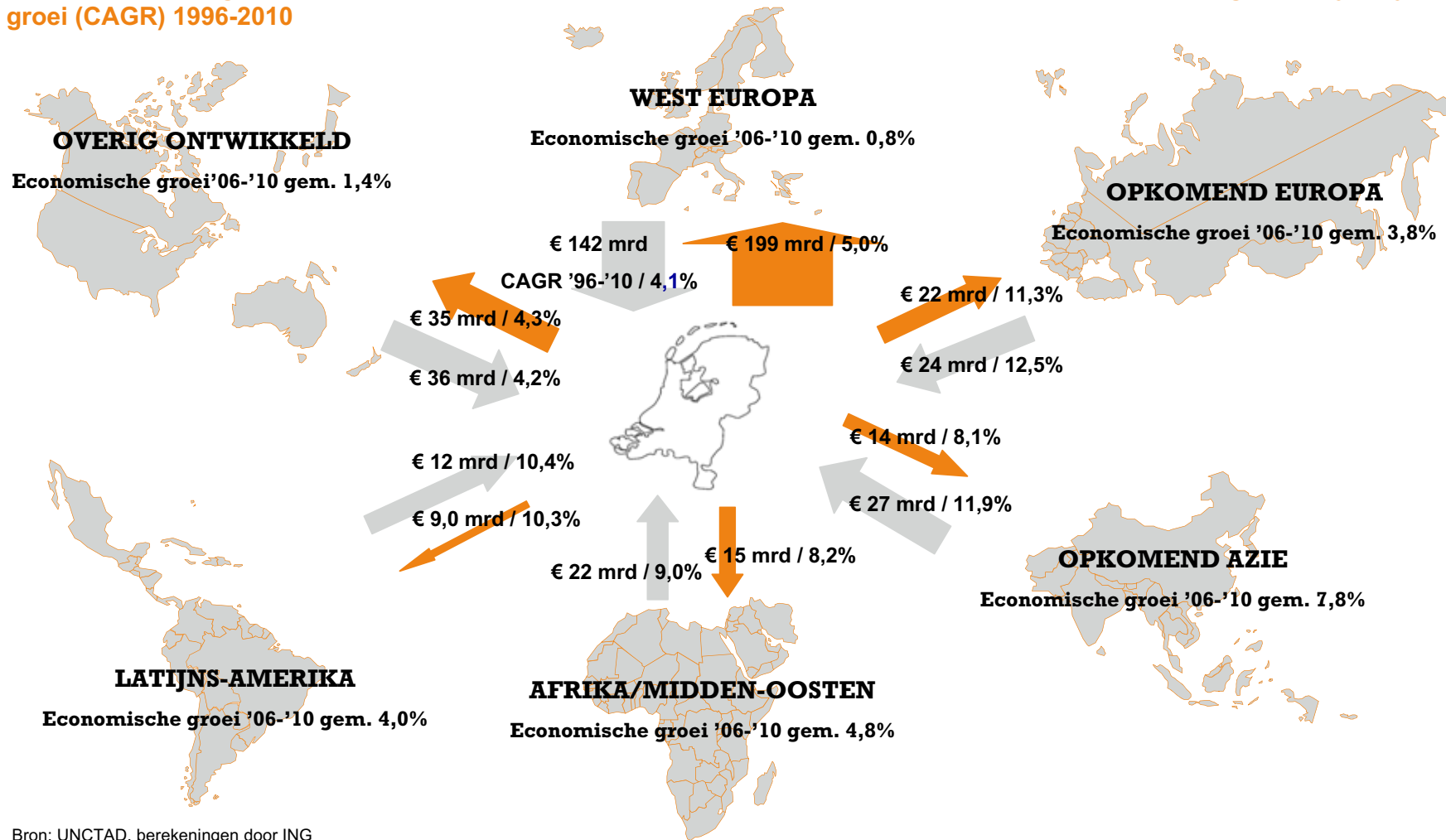
7

TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

TOT SLOT

Export sterk gericht op trager groeiend West-Europa

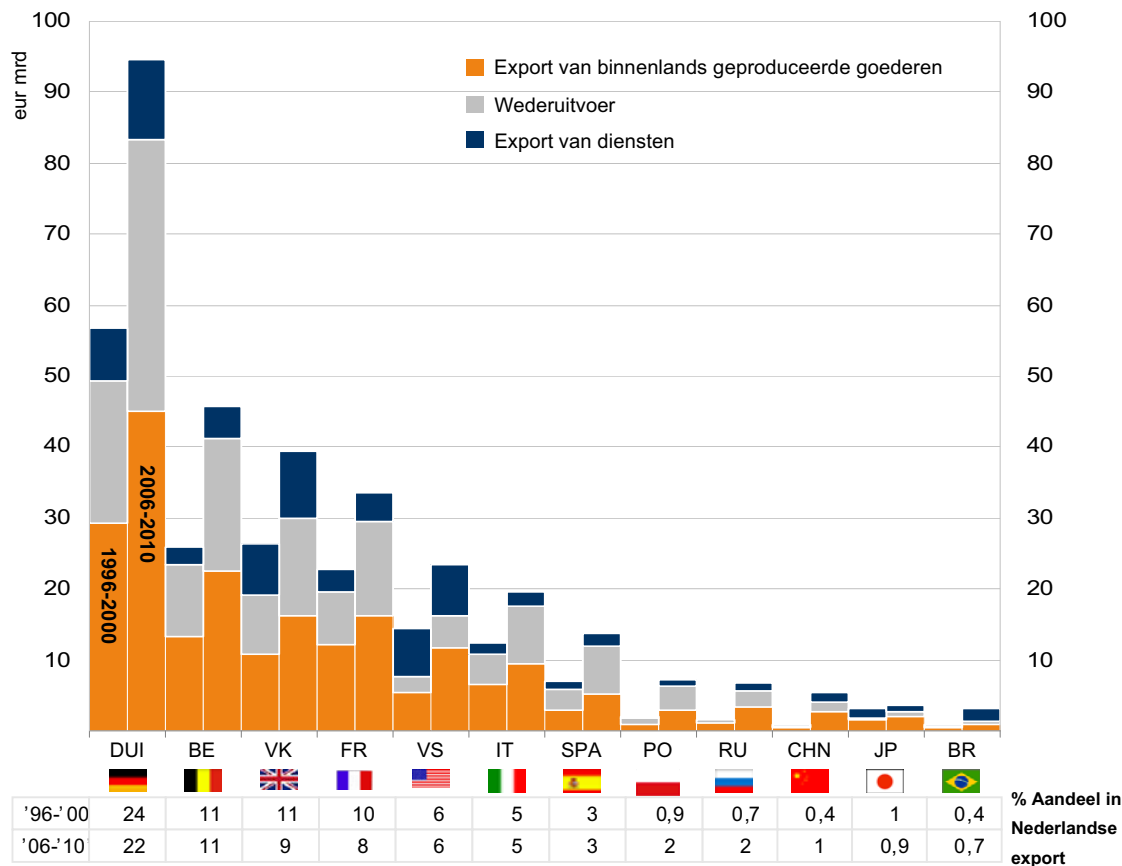
Handel met zes regio's - totale Nederlandse binnenlandse export en import waarde per 2010 en samengestelde jaarlijkse groei (CAGR) 1996-2010

Bron: UNCTAD, berekeningen door ING

Nederlandse export – meer regionalisering dan globalisering

Binnenlandse export en wederuitvoer, gem. 1996-2000 en 2006-2010, in lopende prijzen en exportaandeel per land

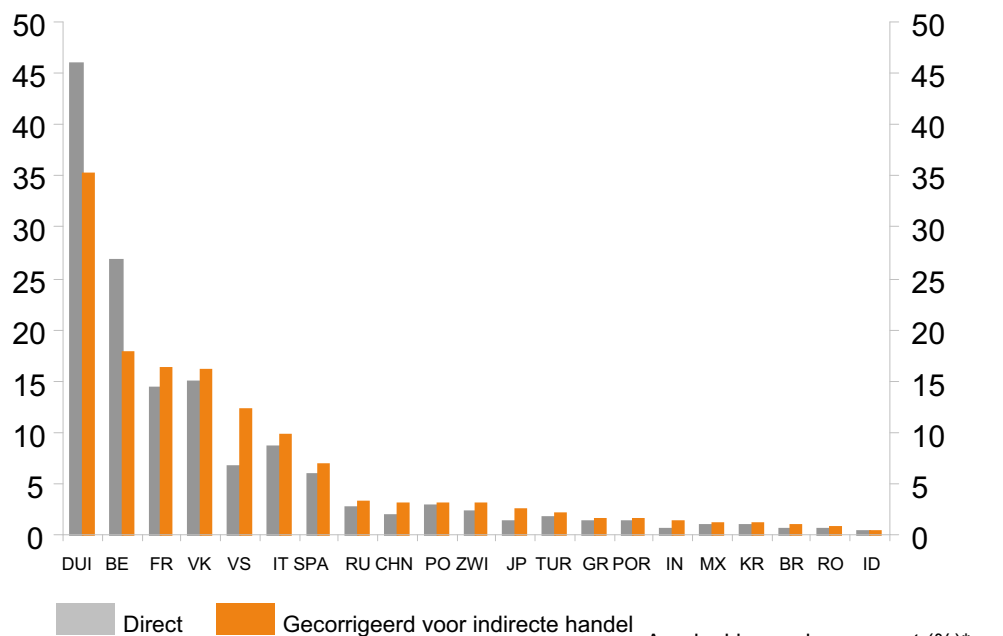
Bron: CBS, berekeningen van ING/VU

- Nederlands belangrijkste exportbestemming zijn de omliggende, ontwikkelde Europese landen (buurlanden Duitsland en België nemen ongeveer een derde van de totale export voor hun rekening). Het VK en Frankrijk zijn verantwoordelijk voor nog eens een vijfde deel.
- Buiten Europa zijn de VS de belangrijkste exportmarkt.
- De sterker groeiende opkomende economieën van Azië, Europa en Latijns-Amerika zijn voor Nederlandse ondernemingen exportmarkten van beperkt belang.

'Nederlands product' bereikt de opkomende markten niet

Binnenlands geproduceerde export 2006-2009 (goederen, euro mrd)

Legend: Direct (grey), Gecorrigeerd voor indirecte handel (orange). Aandeel in goederenexport (%)*

	Directe export (binnenlands geproduceerd)	Gecorrigeerd voor indirecte handel
West-Europa	71	64
Overige ontwikkelde landen	10	15
Opkomend Europa	8	8
Afrika & Midden-Oosten	5	5
Opkomend Azië	4	5
Latijns-Amerika	2	3

* 2006-2010 periode gemiddelde

Bron: CBS, Unctad, berekeningen van ING/VU

- Gecorrigeerd voor indirecte handel blijken Duitsland en België een minder belangrijke eindbestemming voor producten van Nederlands fabricaat te zijn dan de officiële statistieken suggereren. De VS wordt dan relevanter met een aandeel in (binnenlandse) export dat stijgt van 4 naar 7%.
- De opkomende markten in Azië en Latijns-Amerika worden als eindbestemming slechts iets belangrijker dan cijfers over de directe export aangeven en blijven dus van beperkt belang.

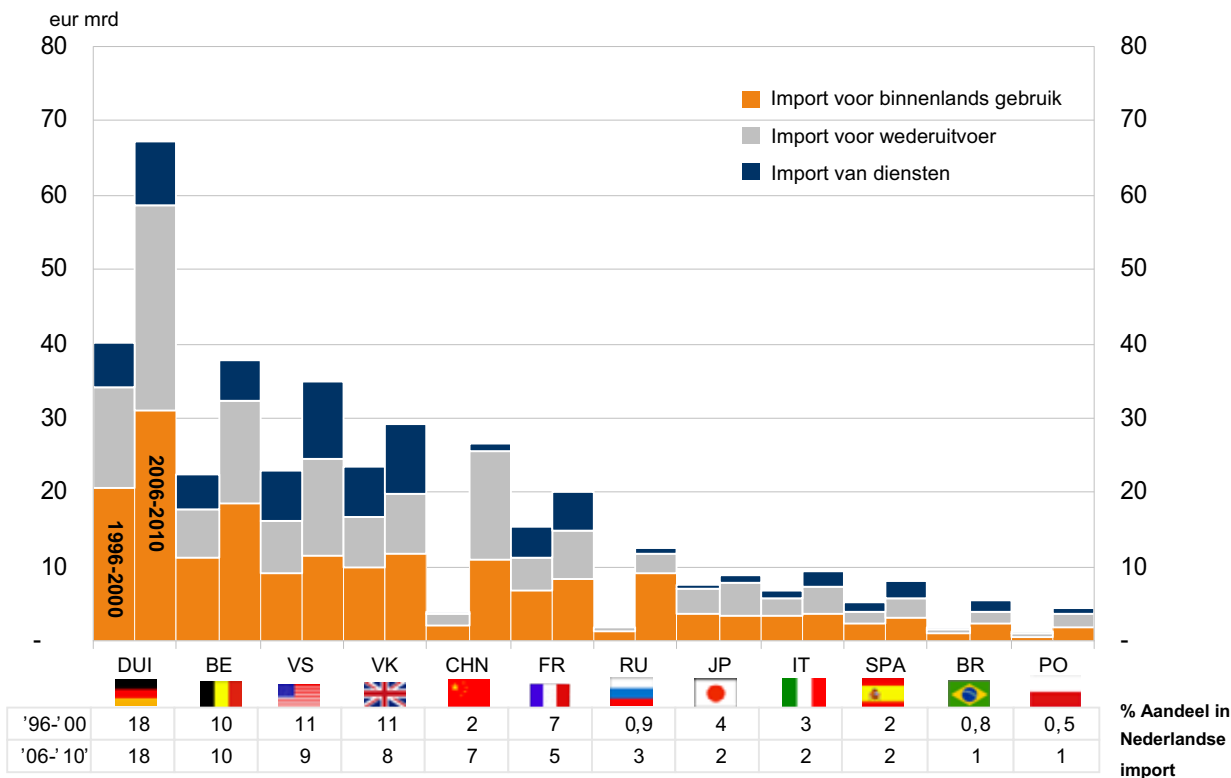
Indirecte export

Export dient er niet alleen toe om tegemoet te komen aan de vraag in het importerende land, maar kan ook bedoeld zijn als halffabricaat voor het productieproces van het land. Een deel van de producten die zo geproduceerd worden, gaat weer als exportproduct naar andere landen, waar ze op hun beurt ingezet worden om aan eindvraag te voldoen of als halffabricaat. Dit herhaalde proces betekent dat de export aan een bepaald land, bijvoorbeeld aan Duitsland, niet alleen wordt gedreven door de Duitse eindvraag, maar ook door de eindvraag van andere landen. Wij classificeren dit als indirecte export via Duitsland aan de rest van de wereld. De correctie voor indirecte handel houdt rekening met deze effecten.

Import minder sterk gedomineerd door ontwikkeld Europa

Import voor binnenlands gebruik en import voor wederuitvoer, gem. voor 1996-2000 en 2006-2010, lopende prijzen en aandeel van Nederlandse import

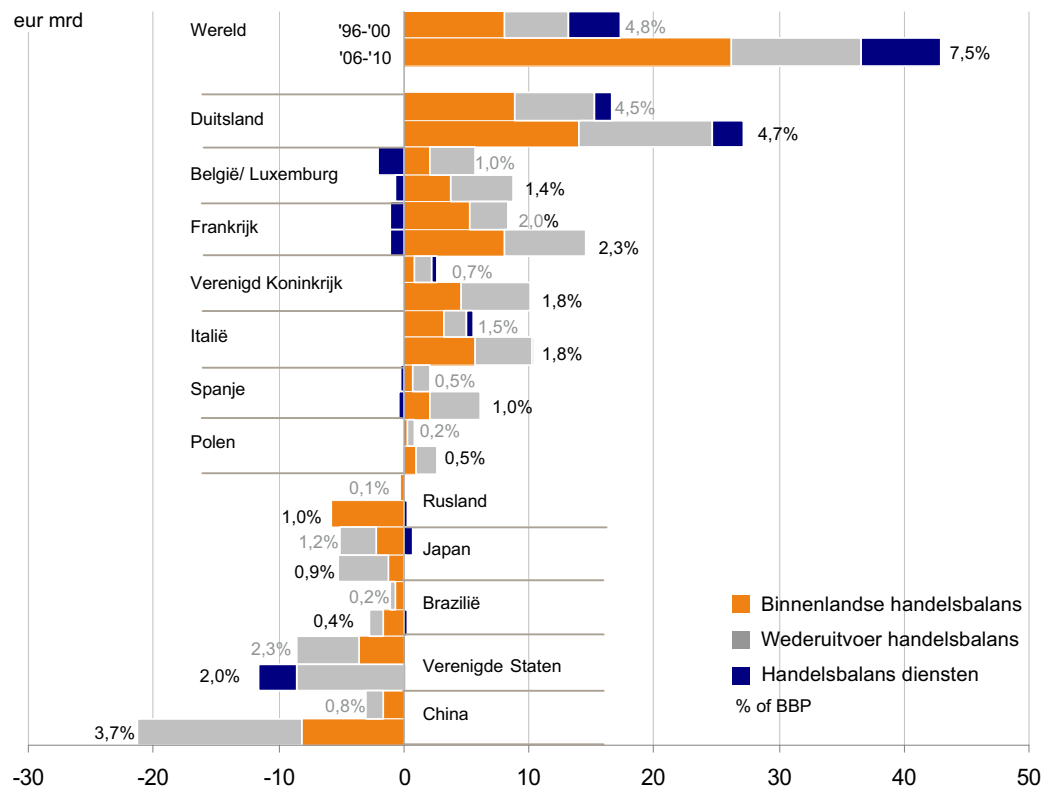
Bron: CBS, berekeningen van ING/VU

- De Nederlandse import wordt minder gedomineerd door de Europese landen dan de export. Het aandeel van China en de VS in de import neemt toe, terwijl het aandeel van Duitsland - nog steeds de belangrijkste partij – daalt.
- In tegenstelling tot wat algemeen wordt aangenomen zijn opkomende markten niet de belangrijkste bron van goederen voor de wederuitvoer. Ontwikkeld Europa en de VS zijn eveneens belangrijke spelers.

Stijgende overschotten in Europa, grotere tekorten daarbuiten

Uitsplitsing handelsbalans met 12 belangrijkste handelspartners, gem. over 1996-2000 en 2006-2010

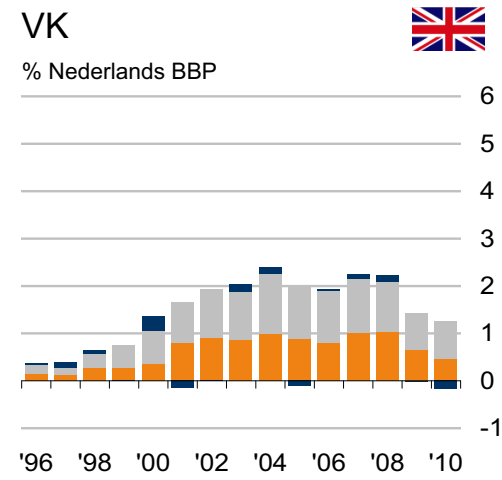
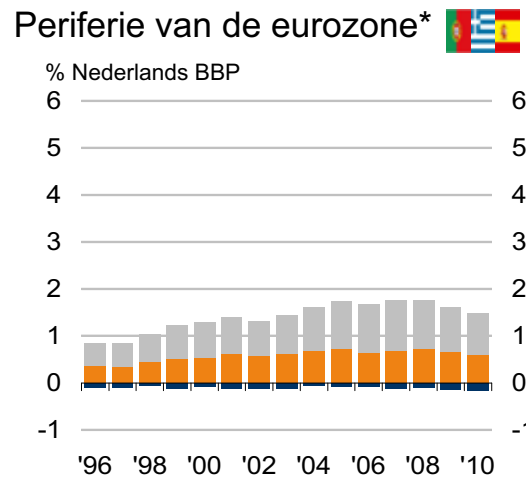
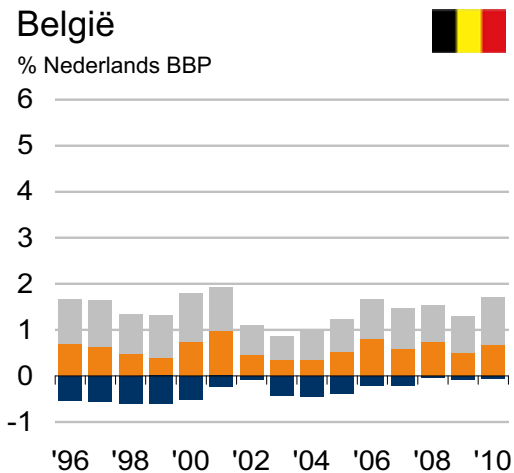
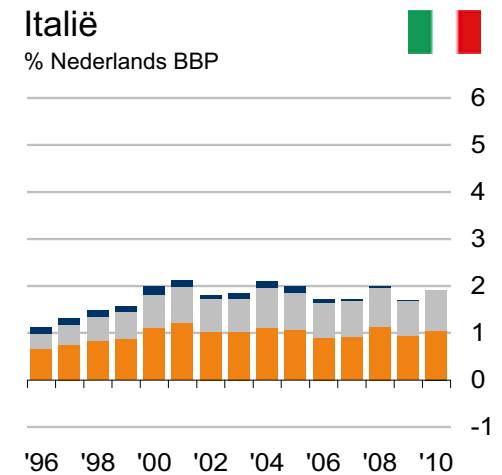
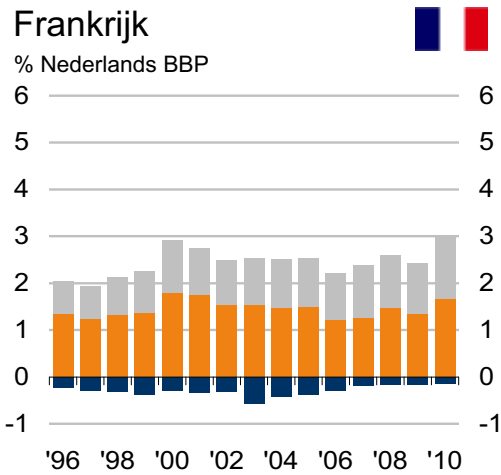
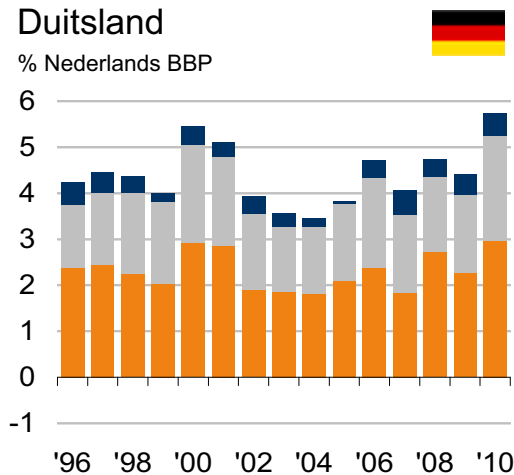

Bron: CBS, berekeningen van ING/VU

- Bilaterale handelsbalansen ondersteunen de bevinding dat de Nederlandse export sterk gericht is op Europa. De handel met Europese landen leidt tot groeiende overschotten.
- Tegelijkertijd leidt de handel met landen buiten Europa tot grotere tekorten.
- Handel met opkomend Europa als geheel is redelijk in balans. Er is een duidelijk tekort met Rusland (wegens de import van olie en gas), maar een overschot met andere landen in die regio (zowel inclusief als exclusief wederuitvoer).

Bilaterale handelsoverschotten met Europese landen....

Binnenlandse productie/gebruik

Wederuitvoer

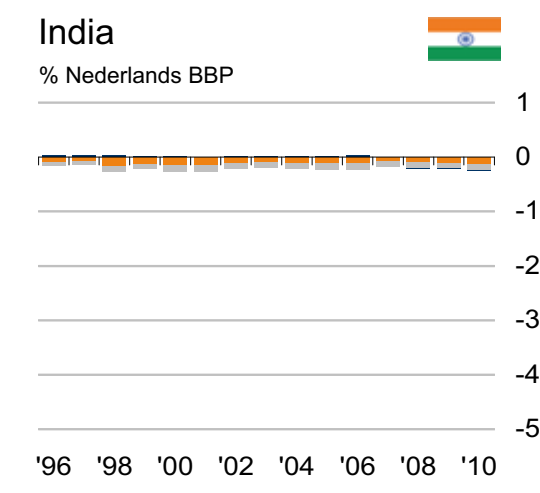
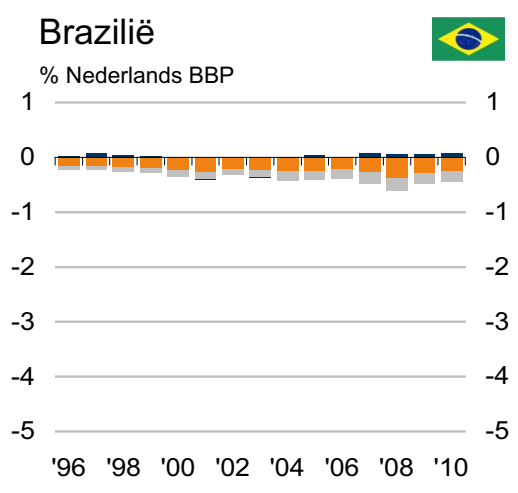
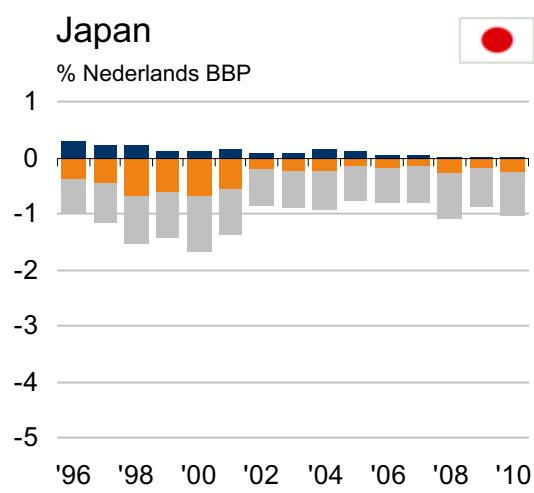
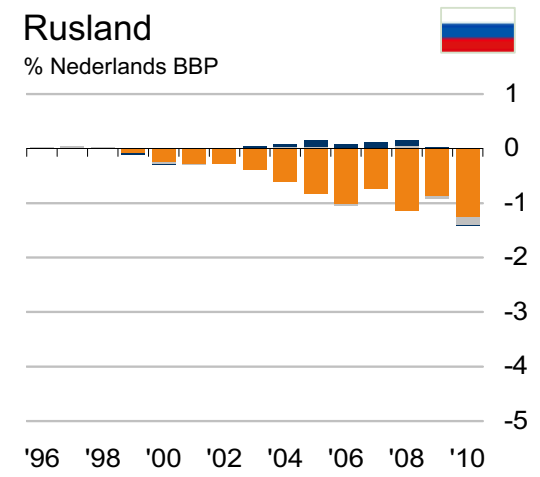
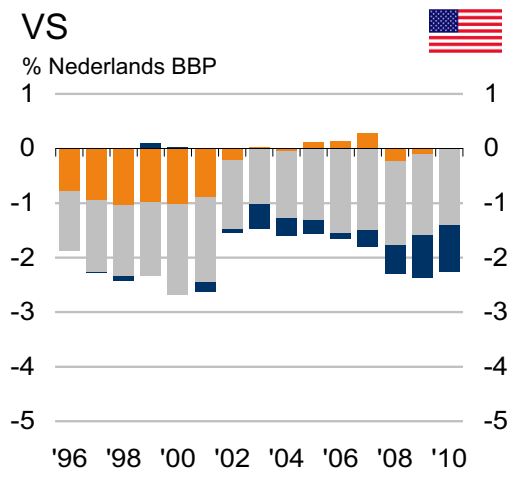
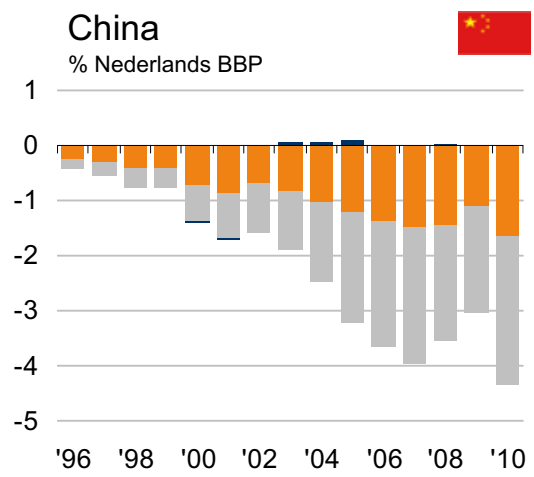
Diensten

* Por, Spa, Gr

Bron: CBS, berekeningen van ING/VU

....en tekorten met landen buiten de EU

■ Binnenlandse productie/gebruik

■ Wederuitvoer

■ Diensten

Bron: CBS, berekeningen van ING/VU

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEXT

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL
BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK

4

SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

HOOFDSTUK

8

SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

HOOFDSTUK

5

AGRIFOOD

HOOFDSTUK

9

LOGISTIEK

HOOFDSTUK

6

CHEMISCHE INDUSTRIE

HOOFDSTUK

10

ZAKELIJKE
DIENSTVERLENING

HOOFDSTUK

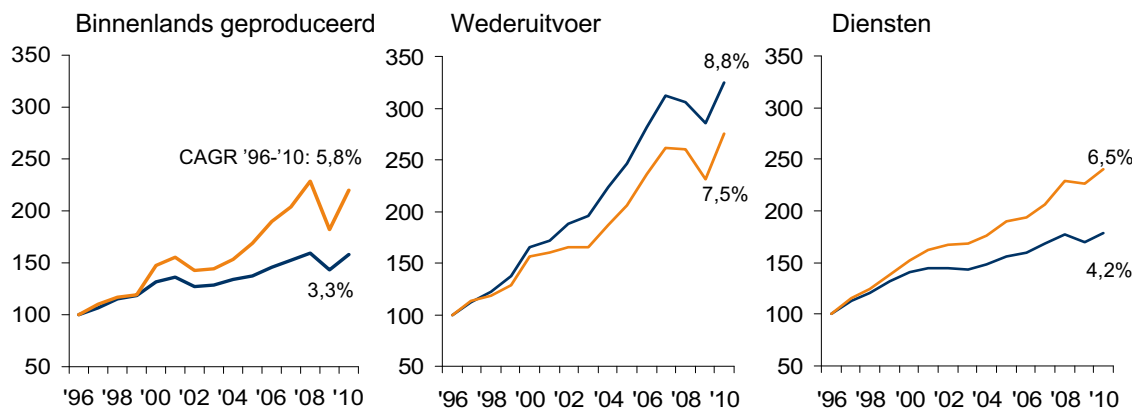
7

TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

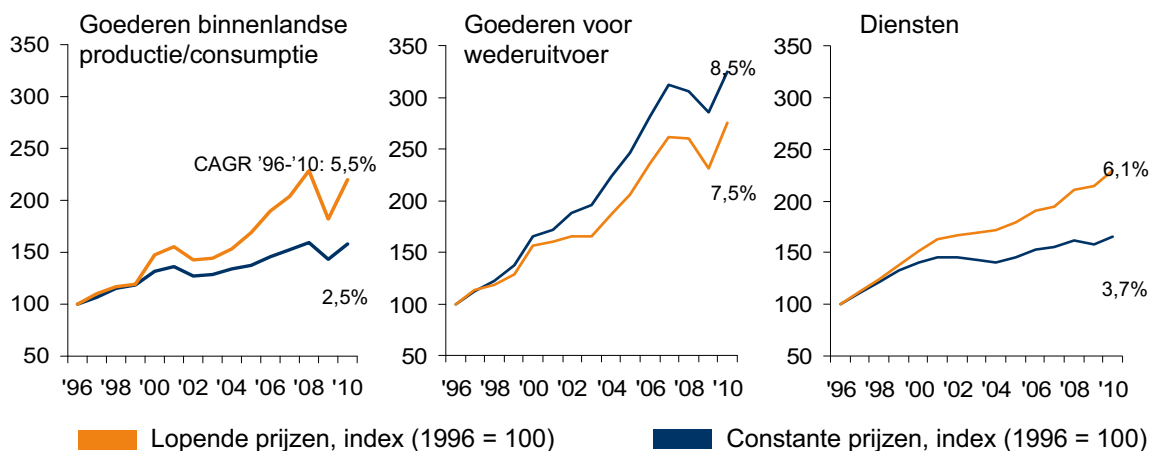
TOT SLOT

Volume van wederuitvoer is verdrievoudigd

Export

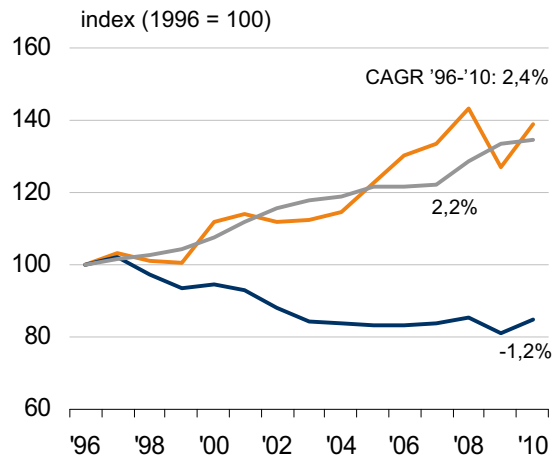
Import

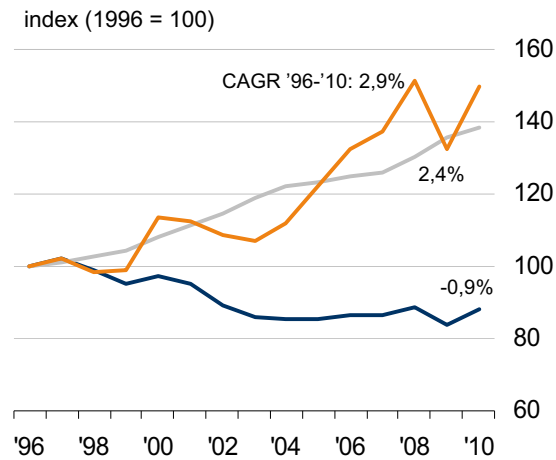
- De opvallendste ontwikkeling van de afgelopen 15 jaar is een spectaculaire toename van de wederuitvoer. Wat volume betreft is de Nederlandse wederuitvoer meer dan verdrievoudigd sinds midden jaren '90. In dezelfde periode is de export van in Nederland vervaardigde producten met 60% gestegen.
- De opkomst van Nederland als belangrijk doorvoerland is ook te zien aan een drastische verandering aan de invoerkant. De invoer van goederen bestemd voor wederuitvoer laat een even sterke toename zien.

Prijzen van wederuitvoer dalen door consumentenelektronica

Exportprijzen

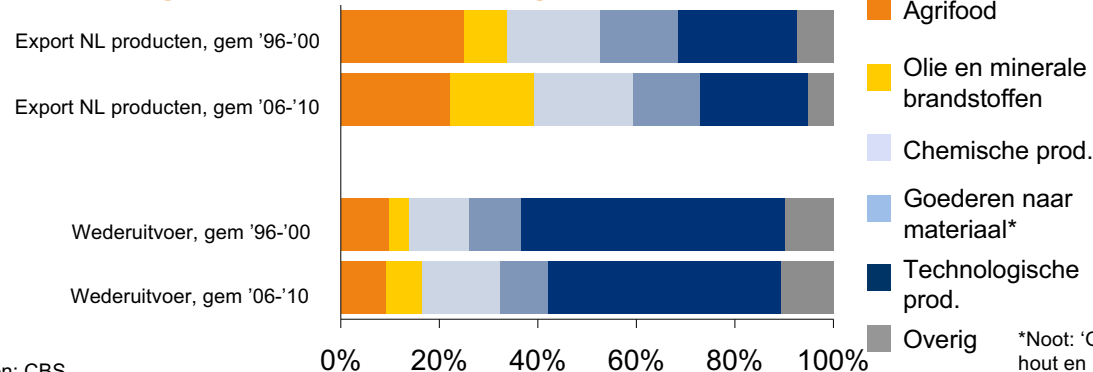

Importprijzen

■ Binnenlandse productie/consumptie
 ■ Wederuitvoer
 ■ Diensten

Uitsplitsing van Nederlandse exportgoederen

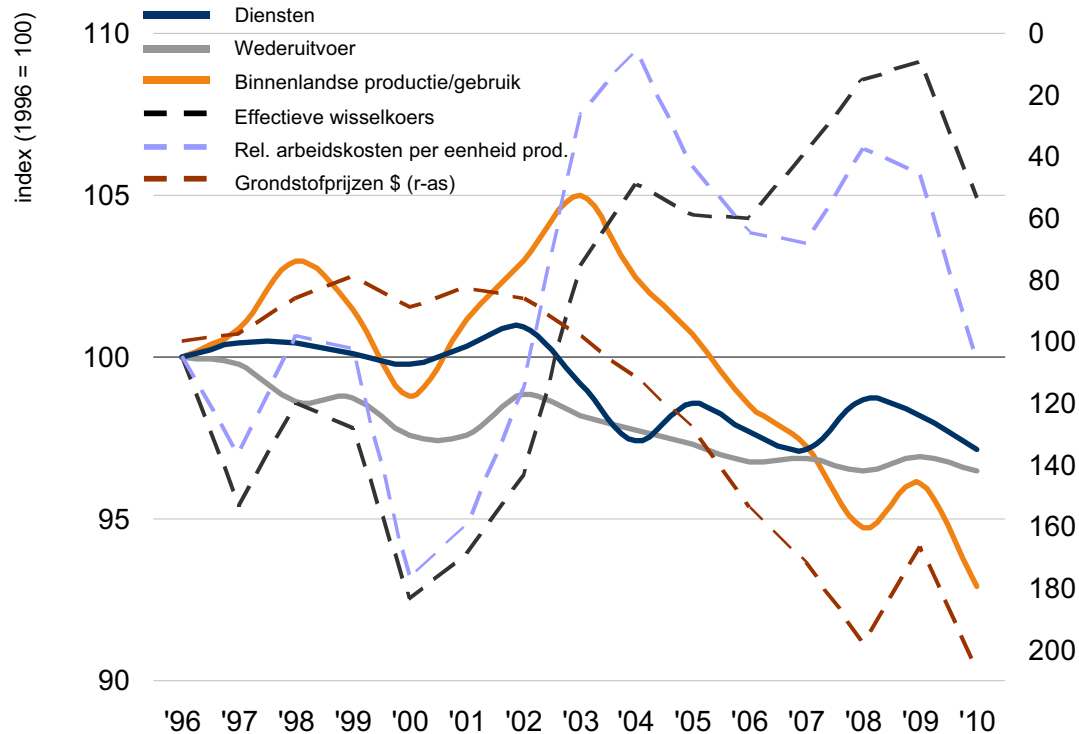
Bron: CBS

*Noot: 'Goederen naar materiaal' omvat: metaal, rubber, plas** hout en papier

- De dalende prijs van typische wederuitvoergoederen verklaart waarom de waardontwikkeling van de wederuitvoer achterblijft bij het volume ervan (zie vorige slide). De prijzen van dit soort producten zijn sinds 1996 met gemiddeld 1% per jaar gedaald.
- De belangrijkste verklaring voor de uiteenlopende trends voor export van binnenlands geproduceerde goederen en wederuitvoergoederen is de prijsdaling voor technologische producten (de wederuitvoer daarvan bestaat voor 75% uit consumentenelektronica).
- Een uitsplitsing naar type product (onderste grafiek) laat zien dat technologische producten een veel groter deel uitmaken van de wederuitvoer dan van de export van binnenlands geproduceerde goederen.

Ruilvoet is afgelopen jaren verslechterd

Ruilvoet

Effect van ... op ruilvoet:

Noot:
 Oranje pijl – negatief effect op ruilvoet
 Groene pijl – positief effect op ruilvoet

Bron: CBS, berekeningen ING

- Sinds 2003 kent de ruilvoet – het gemiddelde exportprijspeil gedeeld door het importprijspeil – een negatieve ontwikkeling. Dit wordt merendeels veroorzaakt door hogere prijzen van olie en andere grondstoffen. Dit betekent dat de welvaart verschuift van Nederland naar landen die grondstoffen produceren.

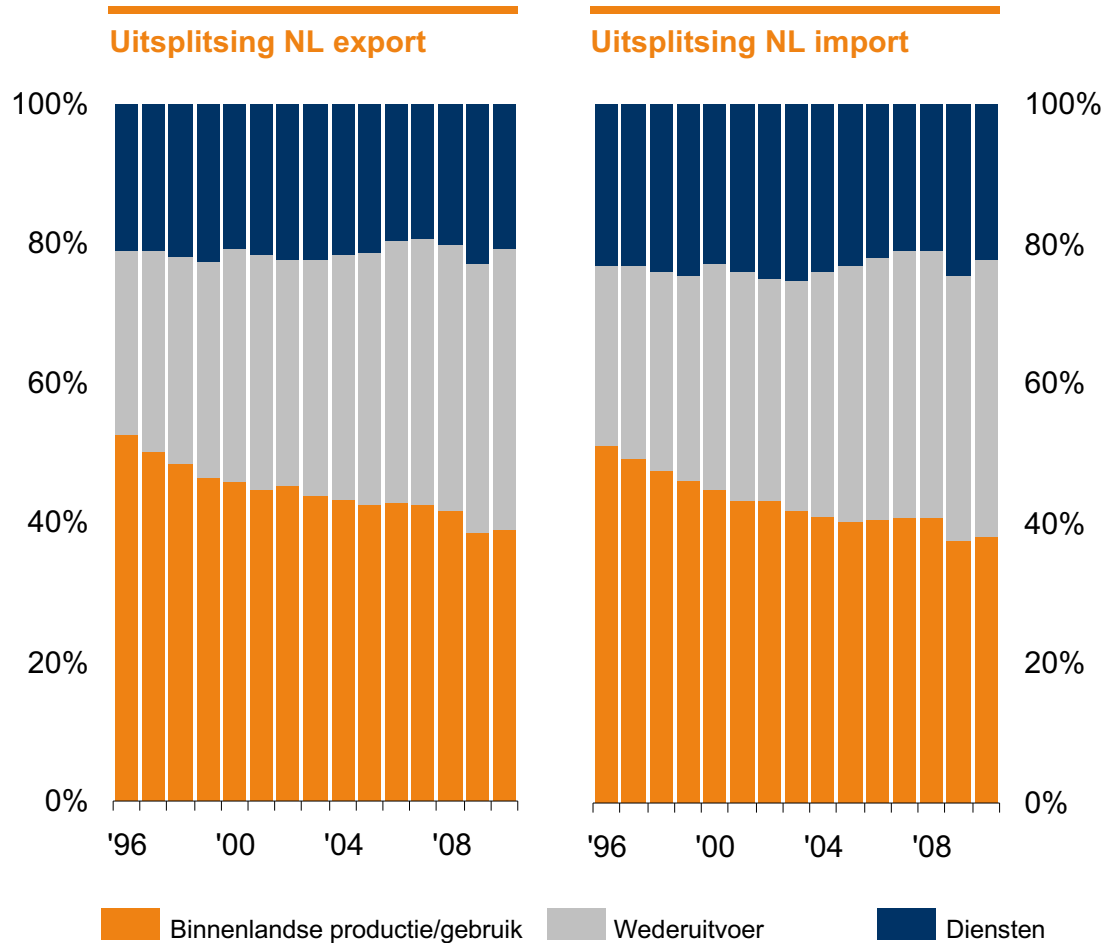
Ruilvoet

De ruilvoetontwikkeling geeft weer hoe de verhouding tussen de uit- en invoerprijzen verandert. Een verbetering (verslechtering) van de ruilvoet houdt in dat er meer (minder) kan worden gekocht met dezelfde uitvoer.

Belangrijke factoren die de ruilvoet bepalen zijn de invoerprijzen van grondstoffen, arbeidskosten per eenheid product (bepaalt de concurrentiepositie) en de wisselkoers. Ook verschillen in de samenstelling van import en export spelen een rol. Het effect van de wisselkoers is over het algemeen vrij klein, omdat ongeveer 40% van de invoer en 60% van de uitvoer plaats heeft met landen uit de eurozone.

Export en import hebben een vergelijkbare structuur - 1

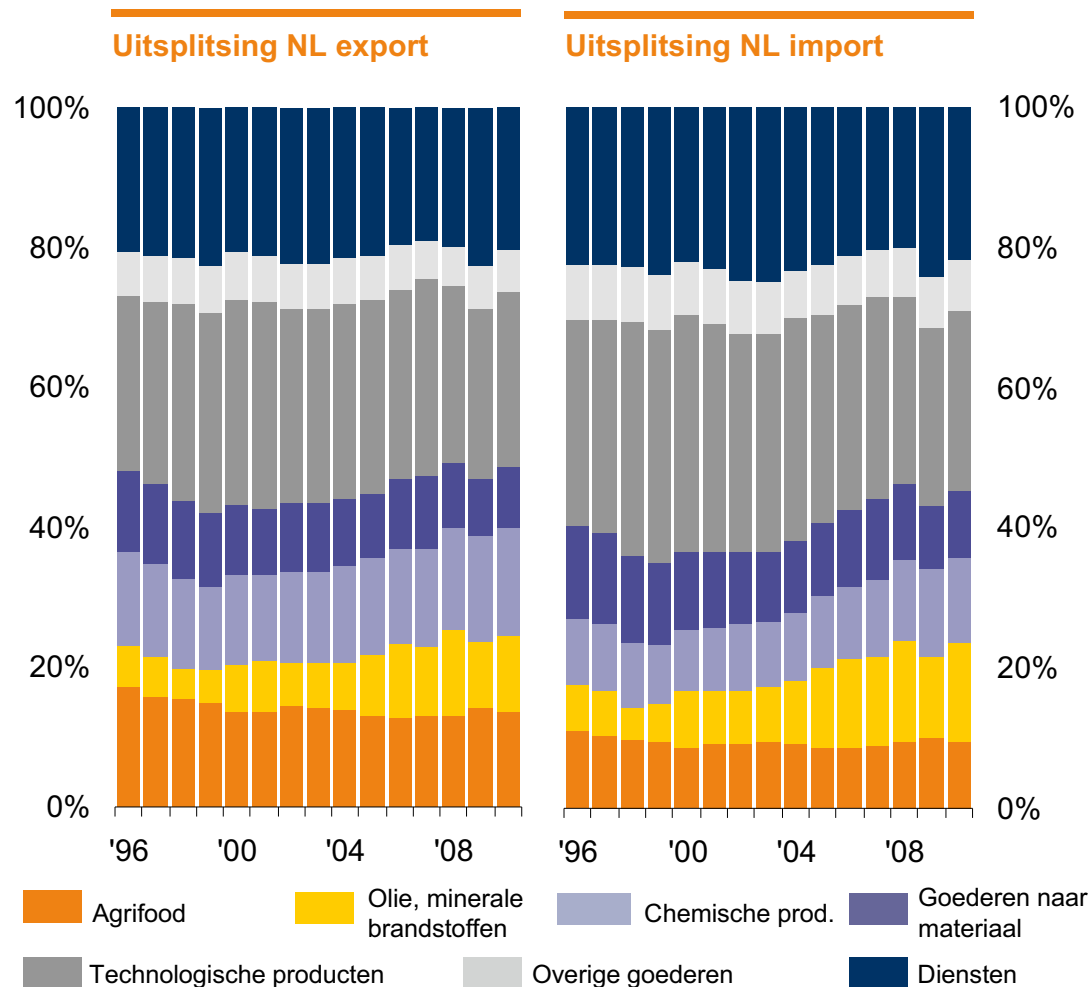

Gebaseerd op lopende prijzen en wisselkoersen

Bron: CBS

- Goederen domineren zowel de import als de export. Ze beslaan ongeveer 80% van de totale handel. Het aandeel van goederen is door de jaren heen relatief stabiel gebleven.
- Sinds het midden van de jaren '90 is het aandeel van de wederuitvoer gestegen van ruim 25% naar 40% in 2010. De waarde van de goederenexport is nu gelijk verdeeld over binnenlands geproduceerde goederen en wederuitvoer.

Export en import hebben een vergelijkbare structuur - 2

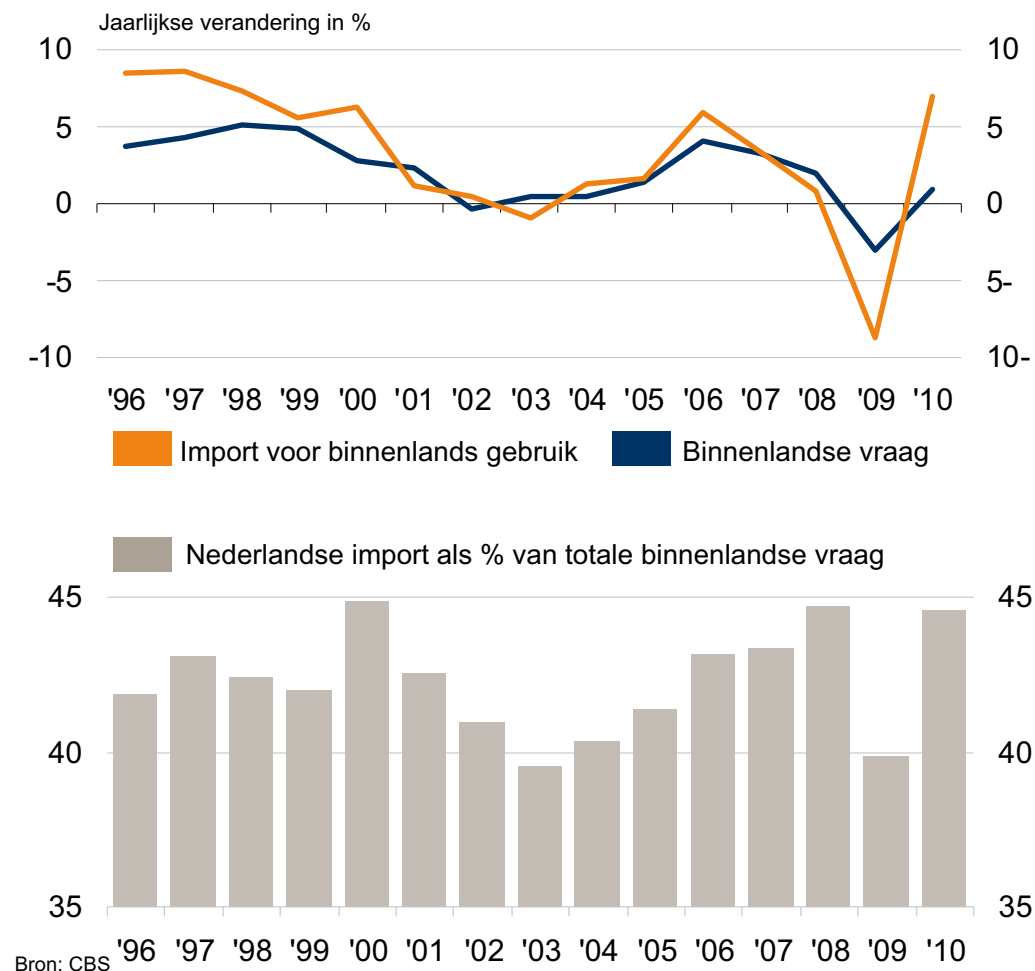
Bron: CBS

Gebaseerd op lopende prijzen en wisselkoersen

- Ook uitgesplitst naar productgroep is de structuur van de export en import vergelijkbaar. Dit is wederom grotendeels toe te schrijven aan de wederuitvoer.
- Technologische producten beslaan het leeuwendeel van de handel aan beide kanten van de handelsbalans.
- Toch zijn er verschillen. Aan de exportkant zijn agrifood en chemische producten belangrijker, wat het grote Nederlandse handelsoverschot voor deze productgroepen helpt te verklaren.
- Aan de importkant wordt het aandeel van olie en minerale brandstoffen groter, geholpen door stijgende prijzen.
- In volumetermen is het beeld min of meer hetzelfde, behalve bij olie en minerale brandstoffen, waarvan het aandeel afneemt. Het aandeel van technologische producten neemt dan toe.

Importpenetratie neemt geleidelijk toe

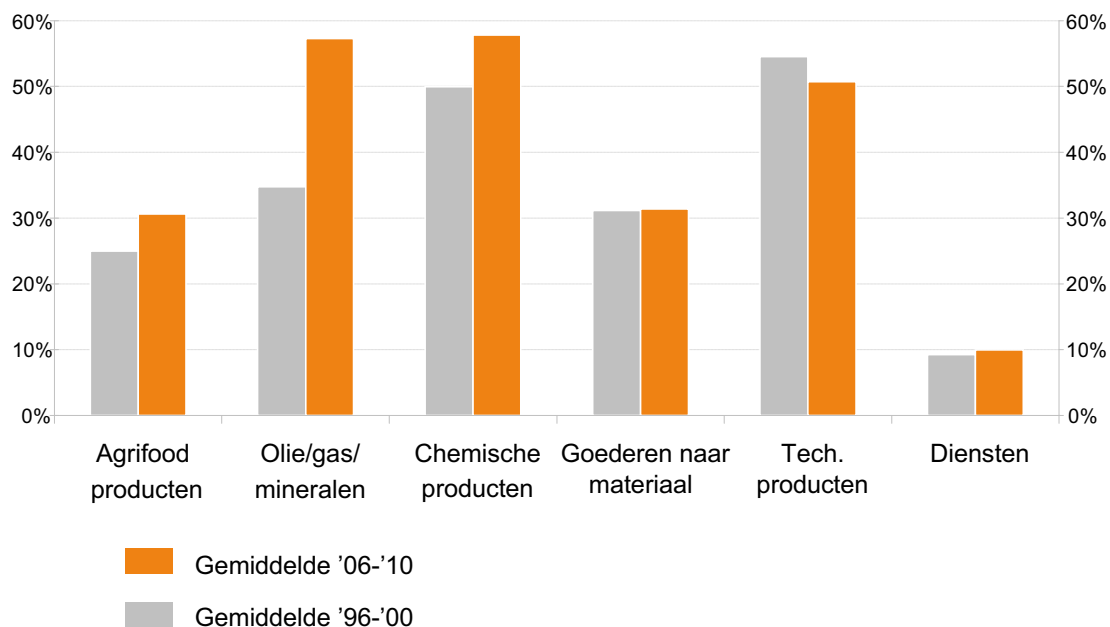
Import en binnenlandse vraag in Nederland, volume

- Per saldo lijkt het deel van de Nederlandse eindvraag dat wordt vervuld door buitenlandse producenten niet veel veranderd sinds het midden van de jaren '90. In de periode 2006-2010 was de importpenetratieratio gemiddeld 43%; hetzelfde als in 1996-2000.
- Het gemiddelde over de periode 2006-2010 is echter sterk beïnvloed door het crisisjaar 2009, toen de importpenetratie scherp daalde. Tijdens de economische neergang van 2002-2004 daalde het aandeel van import in de totale vraag ook.
- Nederlandse bedrijven met een buitenlands moederbedrijf waren in 2008 verantwoordelijk voor de helft van de Nederlandse import. Natuurlijk is veel daarvan gerelateerd aan wederuitvoer, maar buitenlandse bedrijven zijn hier ook actief om aan de lokale vraag te voldoen (zie volgende slide).

Importpenetratie is het hoogst voor brandstoffen en chemische producten

Importpenetratie* per productgroep, exclusief wederuitvoer

* Op de voorgaande slide is de importpenetratie gebaseerd op toegevoegde waarde. Hier is het echter gebaseerd op het totale gebruik van producten (dus inclusief intermediair verbruik).

Source: CBS

- Voor de meeste productgroepen is het aandeel van import in de totale vraag de afgelopen jaren toegenomen. Bij brandstoffen en mineralen is de stijging het scherpst.
- De Nederlandse vraag naar agrifoodproducten wordt nog steeds voornamelijk voldaan door lokale producenten. Voor technologische producten is het aandeel van de import licht gedaald naar 50%.

Overschot met West-Europa voor alle productgroepen

Totale handelsbalans in mld euro (gem. per periode)

Agrifood, chemische producten en tech. producten vormen het grootste deel van het handelsoverschot met W-Europa

Import van tech. producten veroorzaakt het handelstekort met Azië

	Agri food		Olie/min. brdstof.		Chem.		Gdr naar Mat.		Tech. prod.		Overig		Dienst.	
	96/00	06/10	96/00	06/10	96/00	06/10	96/00	06/10	96/00	06/10	96/00	06/10	96/00	06/10
W-EUR	15	23	6	11	8	16	0	3	9	28	2	5	1	7
EM-EUR	1	3	-1	-10	1	4	0	0	1	5	0	0	0	1
EM-ASIA	-1	-1	0	-1	0	1	-1	-2	-5	-22	-2	-5	0	0
LATAM	-2	-4	0	0	0	0	-1	-1	1	0	0	0	0	0
AFR/M-EAST	0	0	-5	-8	1	1	0	0	1	5	0	0	1	-1
OTHER DEV.	0	1	0	2	-1	-5	0	0	-14	-11	-2	-2	3	0
TOTAL	14	21	-1	-6	10	18	-1	0	-7	5	-2	-2	4	7

Olie uit de OPEC-landen

Import van technologische producten komt voornamelijk uit Japan

Handelsbalans excl. wederuitvoer in mld euro (gem. per periode)

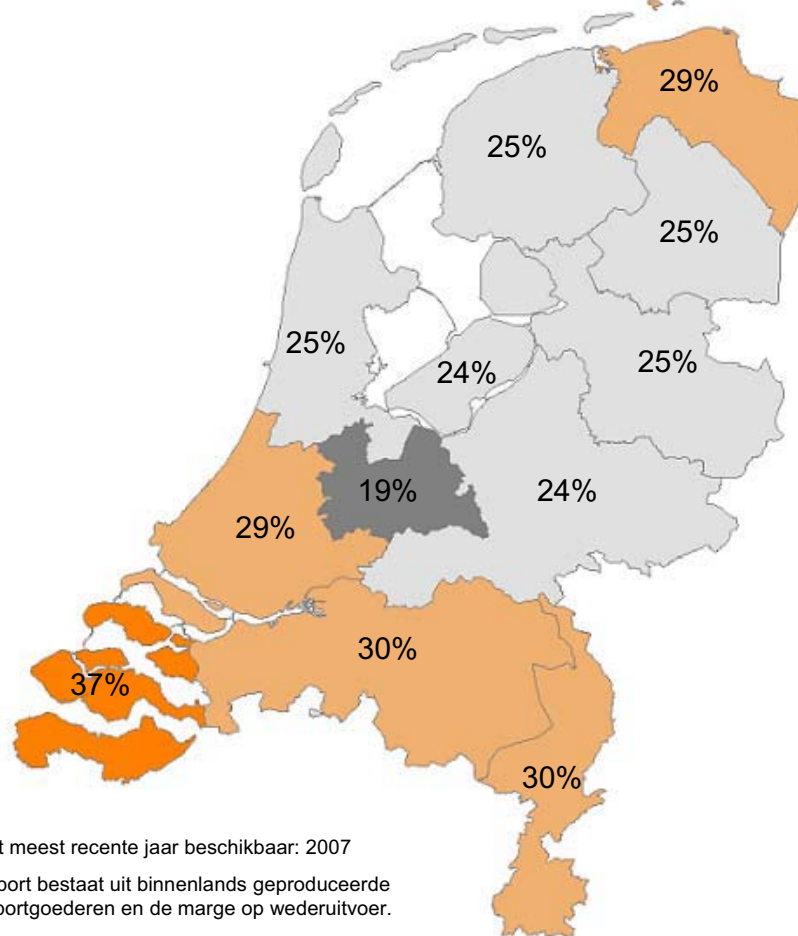
	Agri food		Olie/min. brdstof.		Chem.		Gdr naar Mat.		Tech. prod.		Overig	
	96/00	06/10	96/00	06/10	96/00	06/10	96/00	06/10	96/00	06/10	96/00	06/10
W-EUR	14	19	5	7	7	12	-1	1	-2	5	0	0
EM-EUR	1	2	-1	-8	1	3	0	0	0	2	0	0
EM-ASIA	-1	-1	0	-1	0	1	-1	-1	-2	-7	-1	-2
LATAM	-1	-3	0	0	0	0	0	-1	0	0	0	0
AFR/M-EAST	0	0	-4	-7	1	1	0	0	1	2	0	0
OTHER DEV.	1	2	0	2	0	-1	0	0	-6	-2	-1	-1
TOTAL	13	20	-1	-7	9	16	-2	-1	-9	0	-2	-3

Bron: CBS, berekeningen van ING/VU

Zuid-Nederland is het meest exportgeïntendeerd

Export als % van totale productie, per provincie

Het meest recente jaar beschikbaar: 2007

Export bestaat uit binnenlands geproduceerde exportgoederen en de marge op wederuitvoer.

Bron: CBS, ING berekeningen

- Het zuidelijke deel van Nederland is het meest afhankelijk van export, met een aandeel van de export in de totale productie van ongeveer 30%. Voor Zeeland, waar een grote chemische industrie is, ligt dat percentage op 37%.
- Voor Zuid-Holland bepalen de aanwezigheid van de Rotterdamse haven, een sterk agrifood cluster, de (petro)chemische industrie en in mindere mate de technologische industrie (zie volgende hoofdstukken) de exportoriëntatie. Noord-Brabant heeft een dominante, exportgeoriënteerde technologische industrie (met DAF en ASML als drijvende krachten), terwijl in Limburg de chemie sterke aanwezig is.
- De hoge mate van exportoriëntatie van deze vier provincies weerspiegelt ook de banden met de economieën van Vlaanderen in België en Noordrijn Westfalen in Duitsland.
- In het noorden neemt Groningen door de grote mijnbouw een bijzondere positie in met een hoger exportaandeel dan de omliggende provincies.

HOOFDSTUK

4

BELANGRIJKSTE PRODUCTIESECTOREN

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEXT

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL
BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

4

HOOFDSTUK SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

8

HOOFDSTUK

5

AGRIFOOD

HOOFDSTUK

9

LOGISTIEK

HOOFDSTUK

6

CHEMISCHE INDUSTRIE

HOOFDSTUK

10

ZAKELIJKE
DIENSTVERLENING

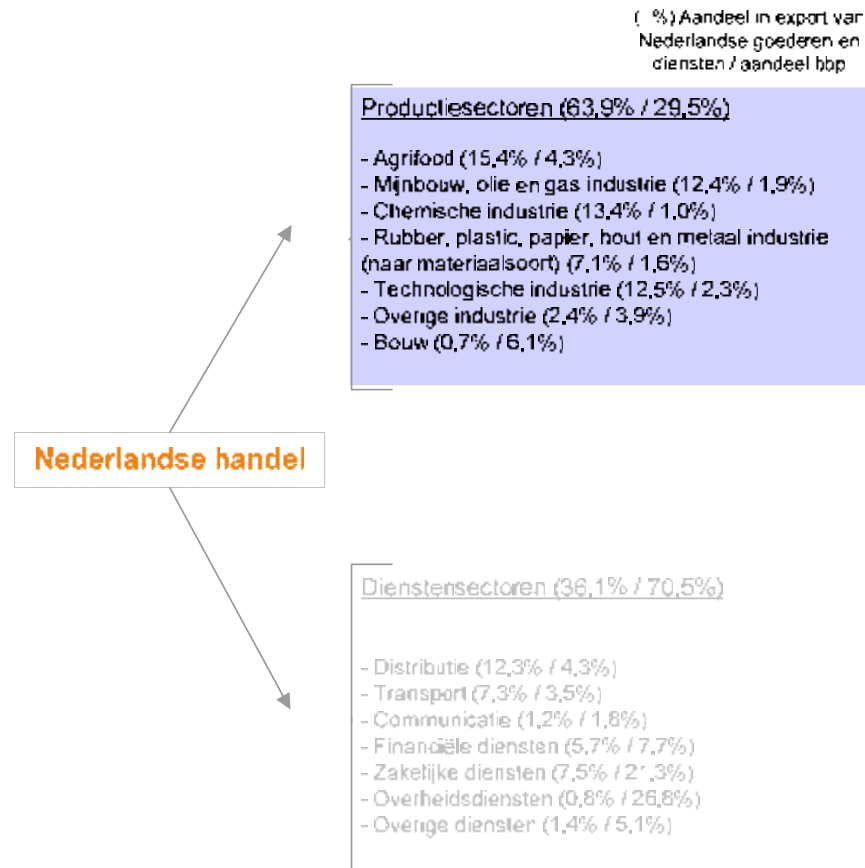
HOOFDSTUK

7

TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

TOT SLOT

Productiesectoren hebben belangrijk aandeel in export

Noot 1: 'Overige industrie' omvat nutsbedrijven

Noot 2: Het verband tussen diensten en dienstensectoren is niet 1-op-1, omdat de industrie ook in toenemende mate diensten levert, zoals advies of onderhoud.

Bron: CBS, ING/VU berekeningen

- De Nederlandse handel in goederen en diensten is gerelateerd aan specifieke sectoren van de Nederlandse economie. Door deze relatie kan het effect van internationale economische en handelsontwikkelingen op de verschillende sectoren worden geïdentificeerd.
- Het grootste deel van de Nederlandse export bestaat uit goederen gemaakt in Nederland. De belangrijkste sectoren zijn: industrie, landbouw en delfstoffenwinning. Voor economische groei en banen is deze export van grote waarde.
- In dit hoofdstuk zullen de belangrijkste productiesectoren voor de Nederlandse handel worden geselecteerd en in de volgende hoofdstukken nader onderzocht. In hoofdstukken 7 en 8 komt de dienstensector aan de bod.
- Vanzelfsprekend exporteren de Nederlandse productiesectoren bovenal goederen, maar de export van diensten van deze sectoren, zoals advies en onderhoud, neemt toe.

Het selecteren van de belangrijkste sectoren: drie criteria

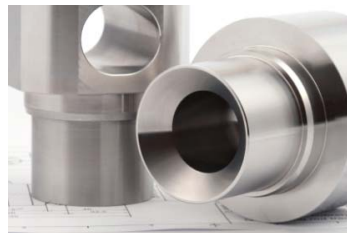
Agrifood

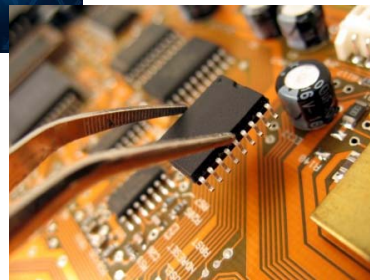
Mijnbouw, olie en gas

Chemie

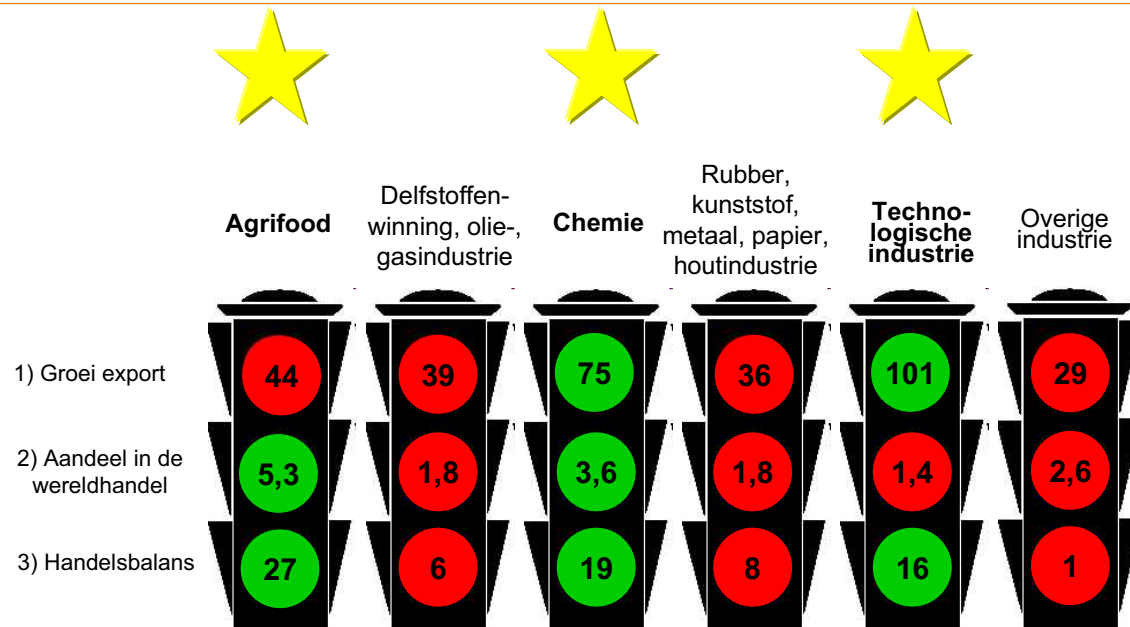
Rubber, plastic, metaal,
hout en papier

Technologische industrie

- In dit rapport worden zeven productiesectoren onderscheiden:
  1. Agrifood (landbouw en voedings- en genotmiddelenindustrie)
  2. Delfstoffenwinning, olie- en gasindustrie
  3. Chemie
  4. Rubber, kunststof, metaal, hout en papierindustrie
  5. Technologische industrie
  6. Overige industrie
  7. Bouw
- Op basis van de volgende drie criteria is bepaald wat de sleutel(productie)sectoren voor Nederland zijn als gaat het om internationale handel:
  1. Exportgroei van binnenlands geproduceerde goederen (naar product);
  2. Aandeel in de wereldhandel (van binnenlands geproduceerde goederen);
  3. Bijdrage van de sector aan het de Nederlandse handelsoverschot.
- 'Overige industrie' en bouw spelen een dermate kleine rol in de export dat ze in de verdere analyse zijn weggelaten.

Sleutelsectoren: agrifood, chemie, technologische industrie

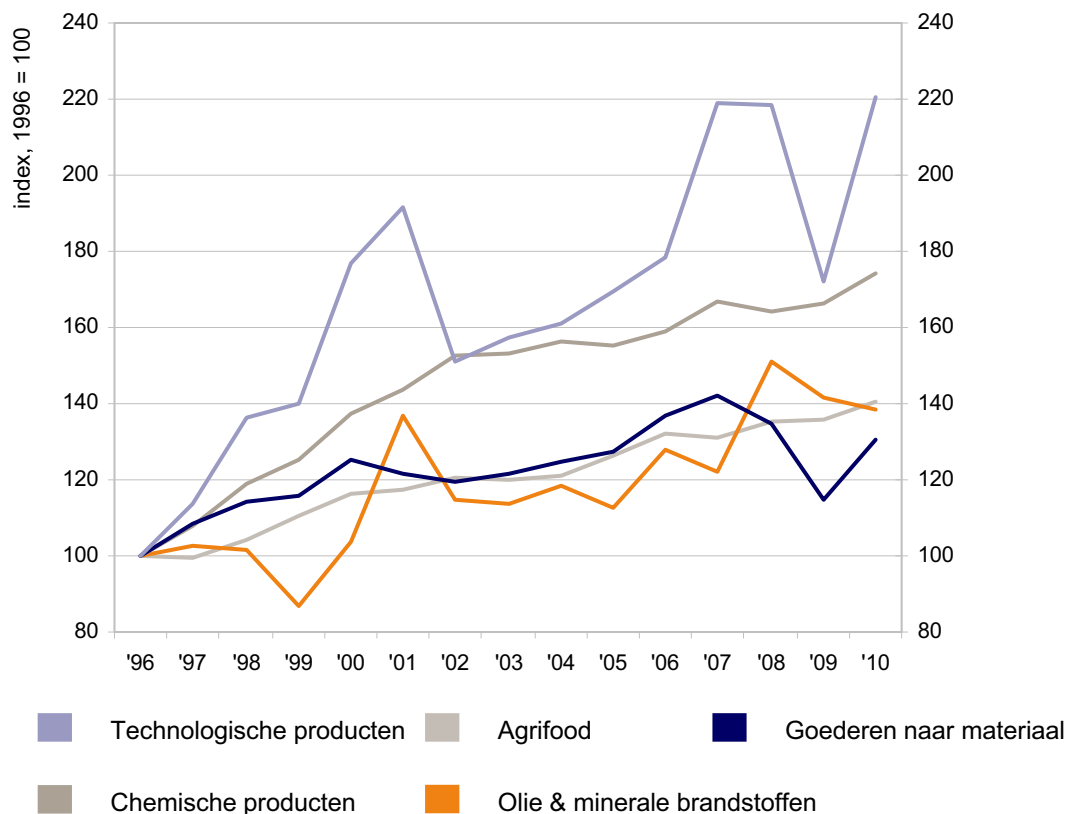
Opmerking over de criteria:

- 1) Groei van het binnenlands geproduceerde exportvolume sinds 1996 (%)** - groen licht voor sectoren die sneller zijn gegroeid dan het gemiddelde, rood voor lager dan gemiddeld.
- 2) Aandeel in wereldhandel ('06-'09)** - groen licht voor sectoren met hoger dan gemiddeld aandeel in wereldhandel, rood voor lager dan gemiddeld.
- 3) Handelsbalans in € miljarden (gem. '06-'10)** - groen licht voor sectoren die meer dan gemiddeld hebben bijgedragen aan het Nederlandse handelsoverschot, rood voor minder dan gemiddeld.

- Het combineren van de drie criteria om de prestaties en kracht van een productiesector te beoordelen leidt ertoe dat één sector, chemie, op alle drie de criteria bovengemiddeld scoort. Twee sectoren hebben twee 'groene lichten': agrifood en de technologische industrie.
- De agrifood sector, chemie en technologische industrie zijn, gebaseerd op deze criteria, de belangrijkste productiesectoren voor de Nederlandse internationale handel. Op de volgende pagina's wordt dit in detail uitgewerkt.
- De handelsprestatie en karakteristieken van agrifood, chemie en technologische industrie worden in meer detail uitgewerkt in respectievelijk hoofdstuk 5, 6 en 7.
- Agrifood, chemie en de technologische industrie maken tevens deel van het beleid van 'topsectoren' van de Nederlandse overheid. Andere topsectoren hierin zijn watermanagement, energie, logistiek, creatieve industrie en *life sciences*.

Chemie en technologische industrie leiden exportgroei

Ontwikkeling van binnenlands geproduceerde export naar product '96-'10 (volume)

Source: CBS, berekeningen ING/VU

- Als we kijken naar binnenlands geproduceerde exportgoederen dan springt de technologische industrie eruit met een jaarlijkse volumegroei van 5.8%. Chemie komt op de tweede plaats met 4%.
- Agrifood realiseert een meer stabiele jaargroei (samengesteld 2,5%), kenmerkend voor deze sector.
- Het exportvolume van olie en minerale brandstoffen is vrijwel net zo snel gegroeid als agrifood, echter met een grotere volatiliteit. De export van producten van rubber, kunststof, metaal of hout ('goederen naar materiaal') loopt achter met een jaargroei van 1,9% (1996-2010).

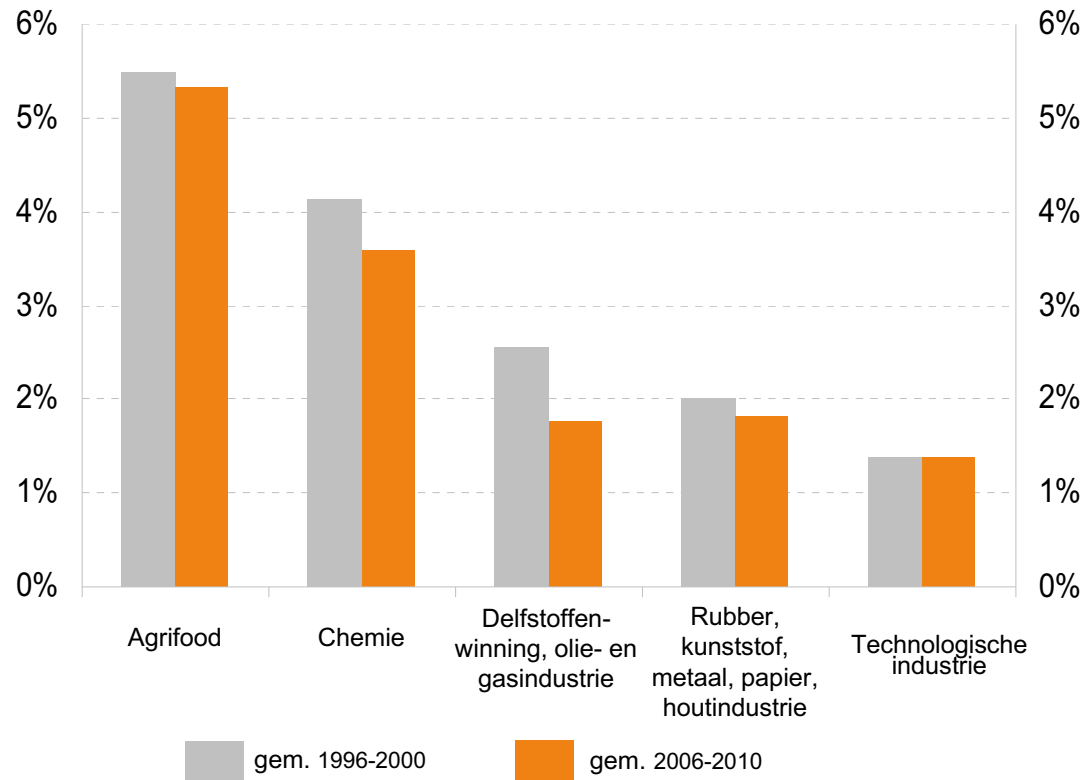
Belangrijkste productie-sectoren o.b.v. exportgroei:

1. Technologische industrie
2. Chemie

Hoogste marktaandeel voor agrifood en chemie

Aandeel van binnenlands geproduceerde exportgoederen in wereldhandel (export), naar productgroep

Source: CBS, berekeningen ING/VU, Unctad

- Een tweede indicator van de omvang van de Nederlandse productiesectoren is hun aandeel in de wereldhandel. Een buitengewoon hoog aandeel heeft de agrifood sector: ruim 5%.
- Een andere sector met een hoog aandeel is de chemie, ook al is het aandeel gekrompen van 4% (gemiddelde 1996-2000) tot 3,5% (2006-2010). De hogere groei van de opkomende economieën en hun (chemische) industrie verklaart ongetwijfeld een belangrijk deel van het dalende marktaandeel.

Belangrijkste productiesectoren

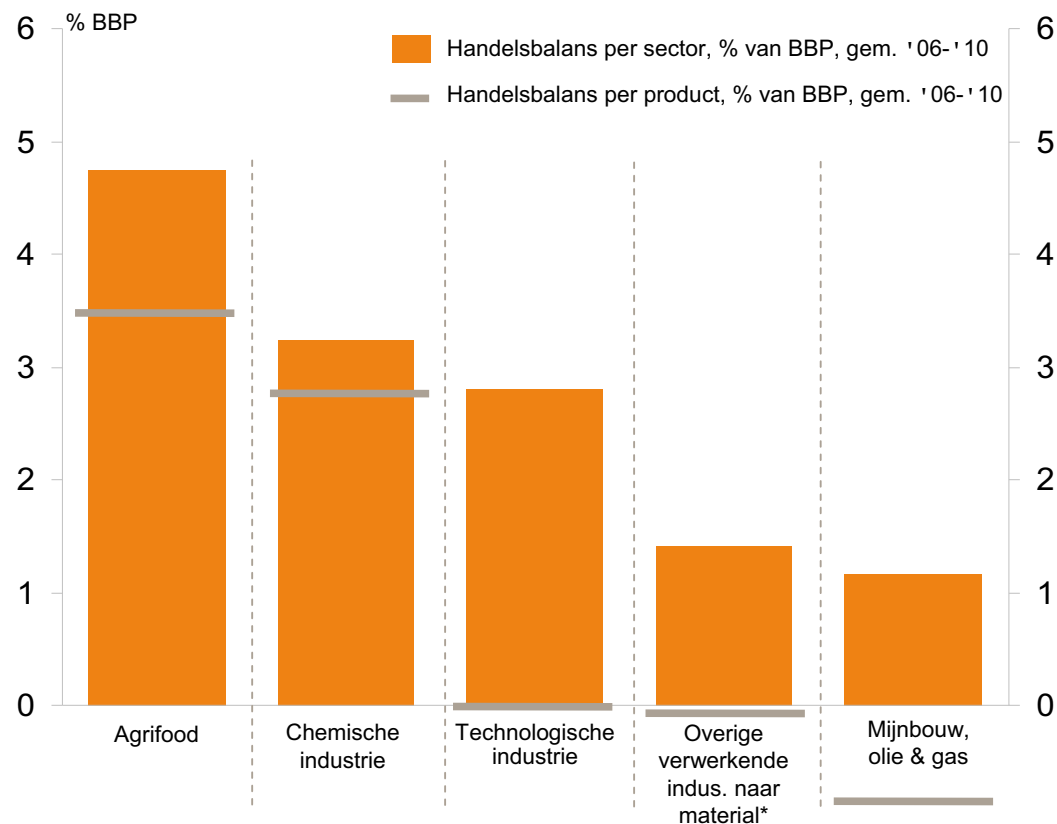
o.b.v. aandeel in wereldhandel:

1. Agrifood
2. Chemie

Grootste bijdrage aan handelsoverschot door agrifood

Handelsbalans per sector en product, gemiddelde '06-'10 (% van BBP)

Noot: de som van de sector overschotten komt in totaal uit op circa 13% van het BBP. De consumptie van huishoudens zorgt voor een groot tekort waardoor de totale handelsbalans uitkomt op +/- 7% van het BBP

Bron: CBS

- De sterk presterende technologische en chemische industrie (vanuit het perspectief van exportgroei) hebben elk een surplus op hun handelsbalans, maar de grootste bijdrage aan het overschot op de Nederlandse handelsbalans komt van de sector agrifood.
- De Nederlandse technologische industrie heeft zelf een hoog overschot. Echter, er dienen ook veel technologische producten te worden geïmporteerd om aan de totale binnenlandse vraag te voldoen. Hiervoor gecorrigeerd, verdwijnt het overschot, terwijl dat van agrifood en chemie nog altijd groot blijft.

Belangrijkste productiesectoren o.b.v. bijdrage aan handelsoverschot:

1. Agrifood
2. Chemie
3. Technologische industrie

HOOFDSTUK 5 SLEUTELSECTOR: AGRIFOOD

5

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEX

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL
BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK
4
SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

HOOFDSTUK
8
SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

HOOFDSTUK
5
AGRIFOOD

HOOFDSTUK
9
LOGISTIEK

HOOFDSTUK
6
CHEMISCHE INDUSTRIE

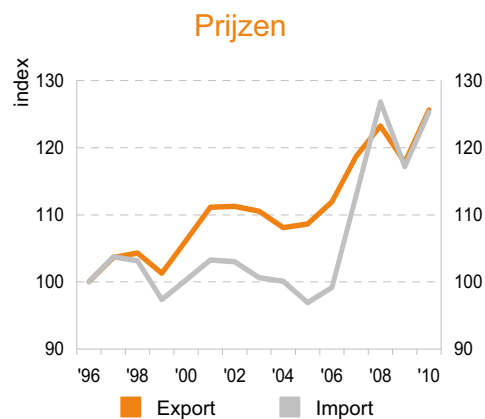
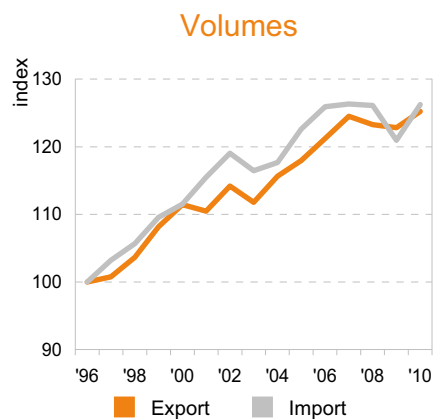
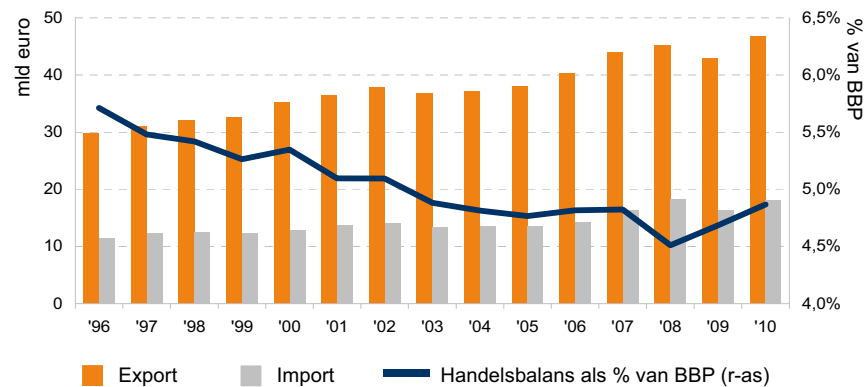
HOOFDSTUK
10
ZAKELIJKE
DIENSTVERLENING

HOOFDSTUK
7
TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

TOT SLOT

Grote rol agrifood in Nederlandse handel

Export en import van de Nederlandse agrifoodsector, 1996-2010, in € mld en handelsbalans van de agrifoodsector als % van het BBP

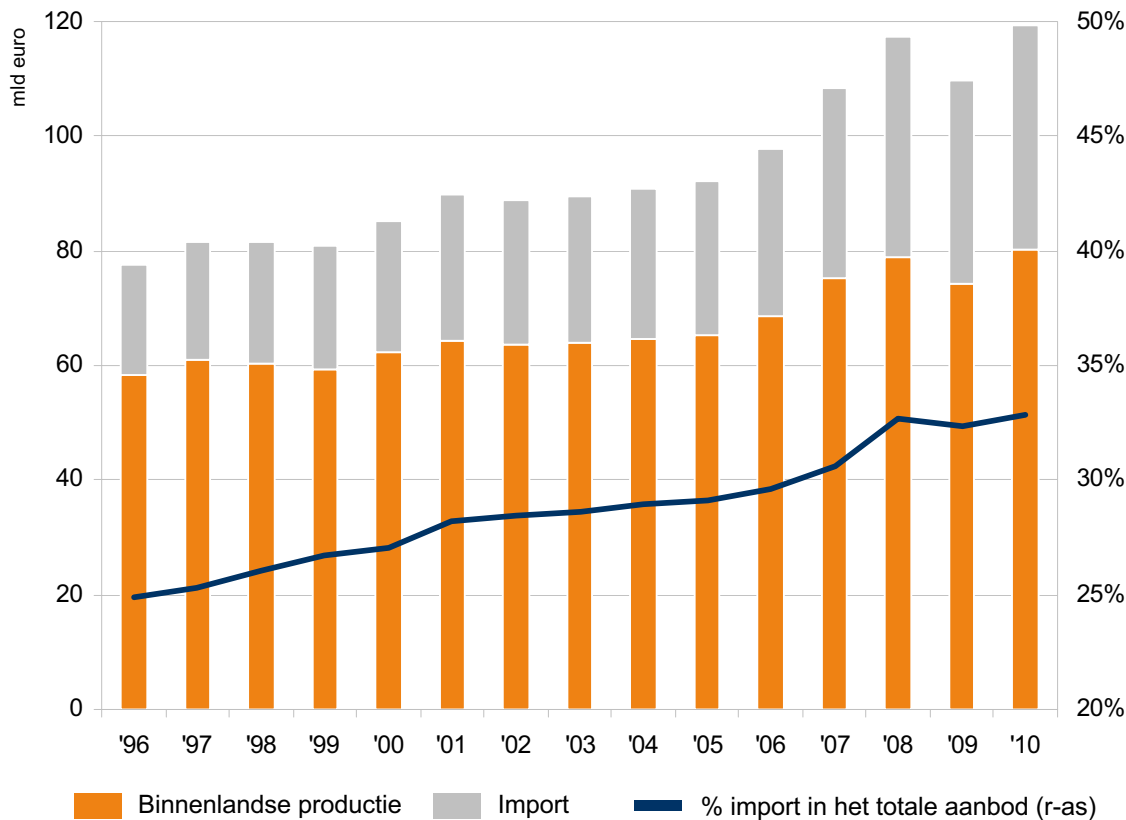
Bron: CBS

- De Nederlandse agrifoodsector heeft een uitzonderlijk groot aandeel in de mondiale handel in agrifoodproducten (pagina 37). In de periode 1996-2010 groeide de export van de Nederlandse agrifoodsector van € 30 miljard tot bijna € 47 miljard. Import door de sector groeide in hetzelfde tempo (gemiddelde jaarlijkse groei 1996-2010 3,3%).
- Deze exportactiviteit leidt tot een groot handelsoverschot van bijna 5% van het Nederlandse BBP. Dit aandeel is wel gedaald van 5,7% in 1996.
- De exportprijzen van de agrifoodsector zijn tot en met 2006 sneller gestegen dan de importprijzen. Importprijzen hebben echter in 2007 en 2008 een inhaalslag gemaakt als gevolg van sterk gestegen grondstofprijzen. Agrarische producten stegen gemiddeld 75% in prijs in de periode januari 2007-maart 2008.

Steeds meer import van agrifood producten

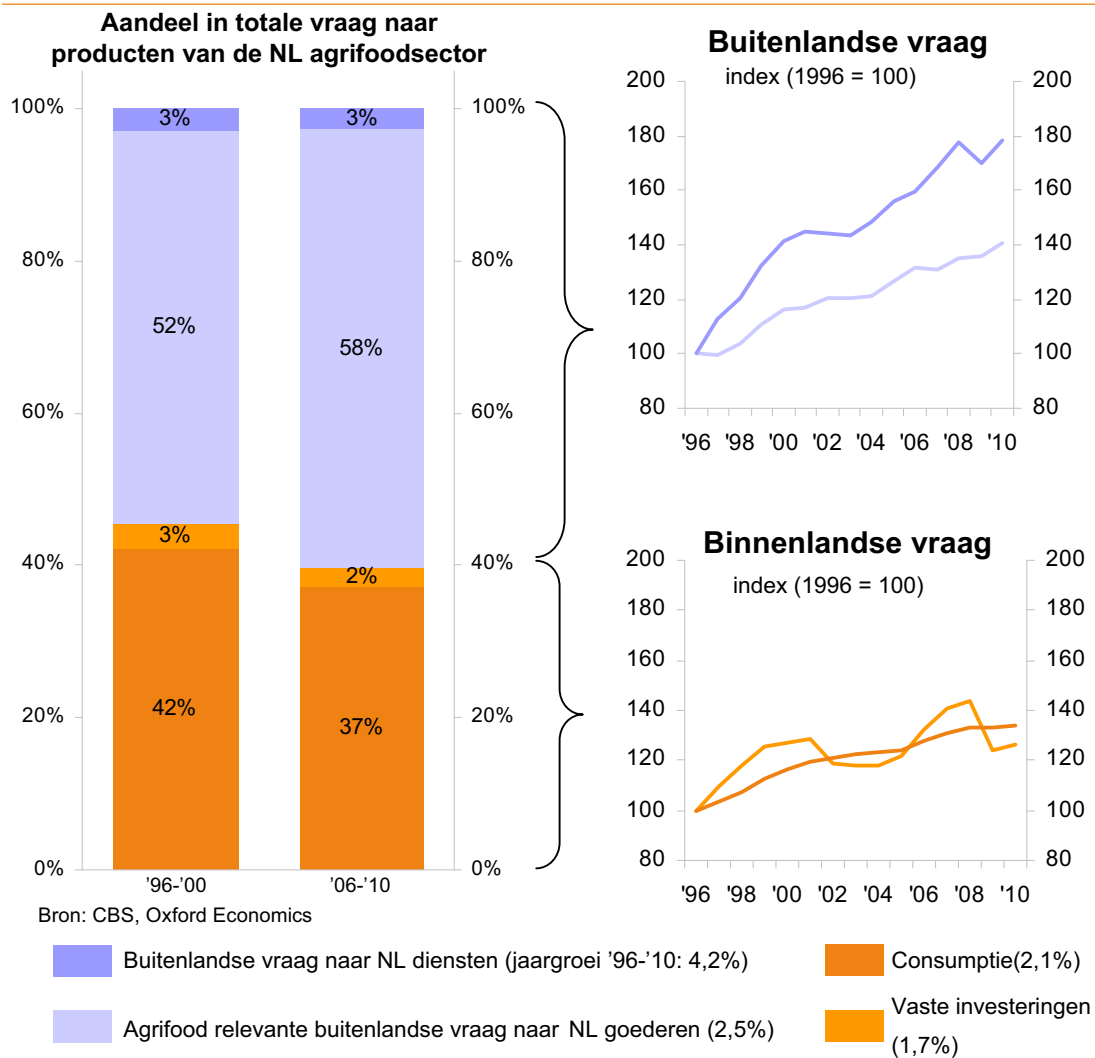
Aandeel import in het totale aanbod van agrifoodproducten in Nederland

Bron: CBS

- Globalisering werkt in beide richtingen. Terwijl Nederlandse agrifood-bedrijven de export snel hebben zien groeien, groeit ook het aandeel van geïmporteerde producten in het totale aanbod van agrifood-producten in Nederland. Van alle in Nederland beschikbare agrifood-producten (ook die bedoeld zijn voor export) was in 2010 33% geïmporteed, tegenover 20% in 1996.
- Hieruit blijkt de toegenomen buitenlandse concurrentie, maar ook de hogere specialisatiegraad. Wanneer de productie in Nederland is gericht op een bepaalde groep producten, wordt een toenemend deel van andere productgroepen binnen de agrifoodsector geïmporteed om aan de binnenlandse vraag te voldoen.
- Productgroepen die het grootste aandeel hebben in de import zijn gerelateerd aan visserij en bosbouw. Daar tegenover staat dat 90% van het totale aanbod van veeteeltproducten afkomstig is van binnenlandse productie.

Buitenlandse vraag stuwt groei van de agrifoodsector

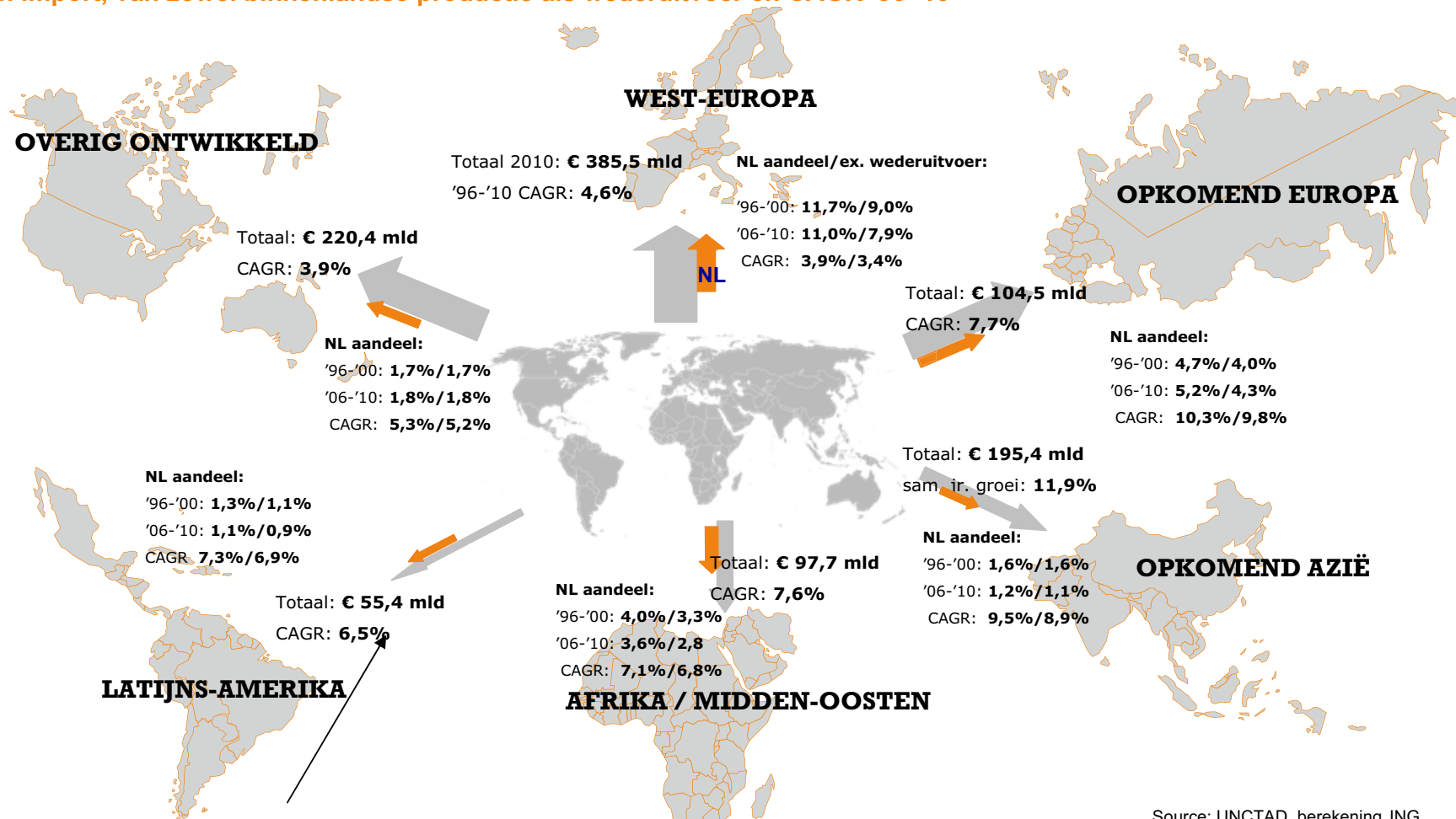

- Globalisering heeft de buitenlandse vraag een nog sterkere aanjager van groei voor de Nederlandse agrifoodsector gemaakt. Circa 60% van de vraag komt nu uit het buitenland. Het aandeel van (binnenlandse) particuliere consumptie is teruggevallen tot 37%.
- Als we meer in detail kijken naar de buitenlandse vraag (de export van agrifoodproducten), blijkt dat agrifood met name goed presteert in de opkomende landen in Europa (zie volgende pagina). In andere regio's verliest de sector echter marktaandeel.
- Voortdurende verbeteringen in de agrifoodsector in ontwikkelingslanden leiden daar tot hoge exportgroei, hetgeen moeilijk – zo niet onmogelijk – is te evenaren door ontwikkelde landen. Daarnaast leidt de trend om meer toegevoegde waarde bij de bron te genereren tot hoogwaardiger exportgroei in de opkomende landen. Bovendien is er in Nederland weinig of geen ruimte voor uitbreiding van de agrarische gebieden, zodat het essentieel is om de productiviteit te verbeteren en om steeds hoger in de waardeketen te komen (met kennis!).

Agrifood verliest marktaandeel in meeste regio's

Import van agrifood per wereldregio en samengestelde jaarlijkse groei (CAGR) van import in '96-'10. Nederlands aandeel in import, van zowel binnenlandse productie als wederuitvoer en CAGR '96-'10

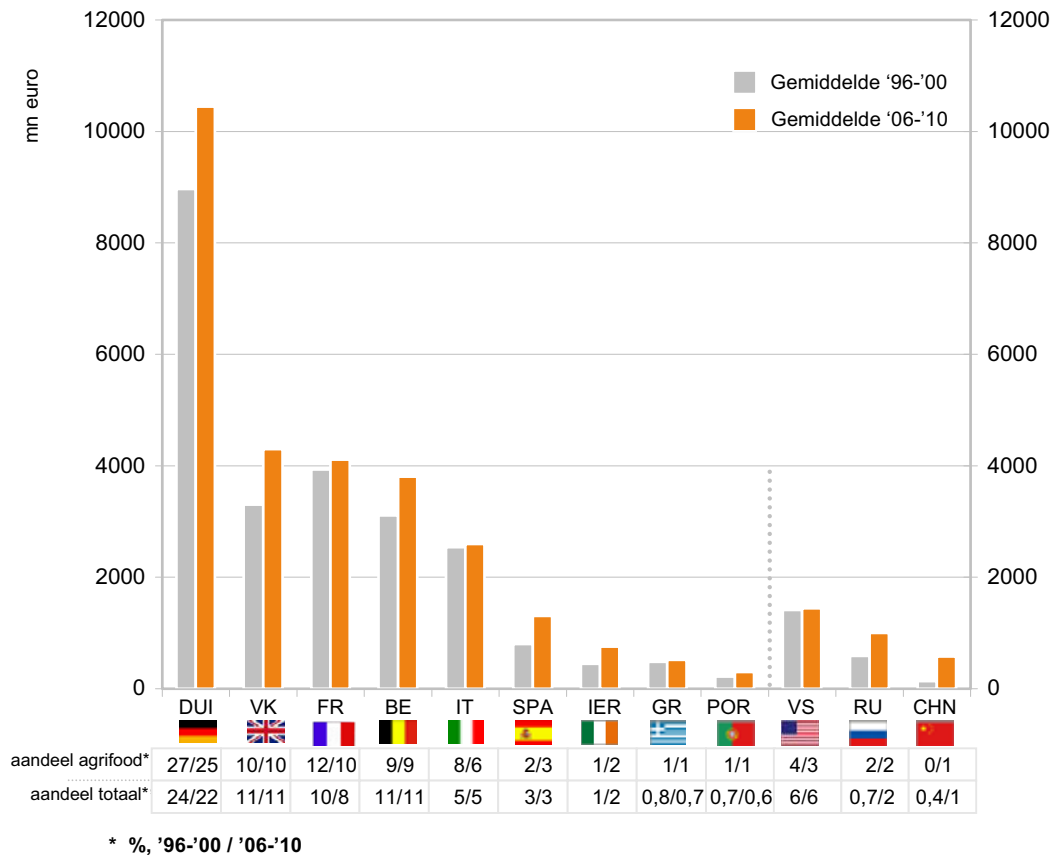
CAGR van de Nederlandse export is hoger door 50% groei in 2010 t.o.v. 2009, terwijl import vanuit Latijns Amerika 26% steeg in die periode. Dit stuwde de Nederlandse CAGR op, maar het gemiddelde aandeel van de vijfsjaarsperiode '06-'10 is nog steeds lager dan in '96-'00

Source: UNCTAD, berekening ING

75% van agrifoodexport gaat naar West-Europa

Belangrijkste bestemmingslanden voor Nederlandse agrifoodproducten

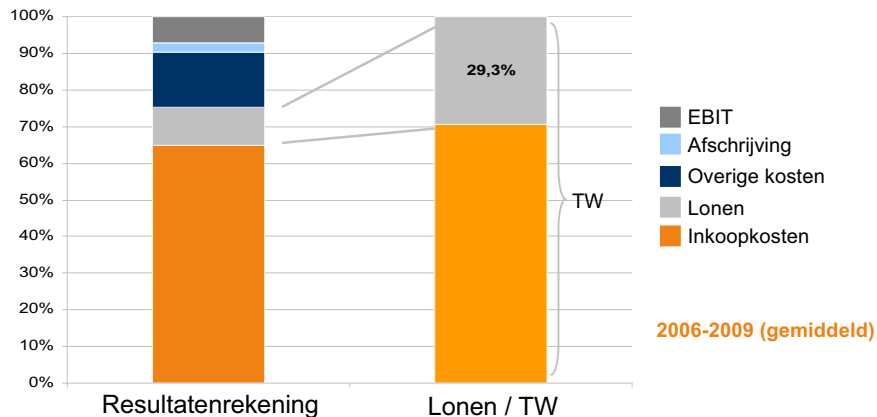

Bron: CBS, berekeningen ING

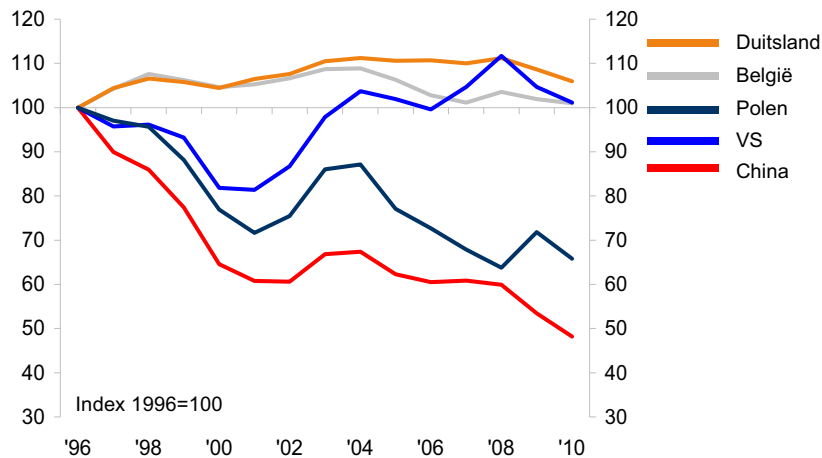
- Voor 75% van de Nederlandse agrifood producten is West-Europa de eindbestemming. Duitsland is veruit de grootste exportpartner, gevolgd door het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en België.
- Net als bij Frankrijk, is het aandeel van Duitsland met 2 procentpunt afgenomen sinds 1996. Desalniettemin is het aandeel van Duitsland en Frankrijk als exportbestemming in agrifood nog steeds hoog vergeleken met het aandeel in de totale Nederlandse export.
- Hoewel Rusland steeds belangrijker wordt voor de Nederlandse export in het algemeen, is het aandeel in agrifood slechts licht gestegen in de periode 1996-2010.
- De integratie van (delen van) Midden- en Oost-Europa in de EU heeft het aandeel van deze regio in de Nederlandse agrifood export doen stijgen van 2% tot 6% in 2010 (zie ook vorige pagina).

Loonkosten nog steeds van belang bij concurrentiekracht in agrifood

Winst/verliesrekening agrifoodsector en aandeel lonen in toegevoegde waarde

Ontwikkeling loonkosten per eenheid product van de Nederlandse agrifoodsector t.o.v. andere landen

Bron: Oxford Economics, CBS

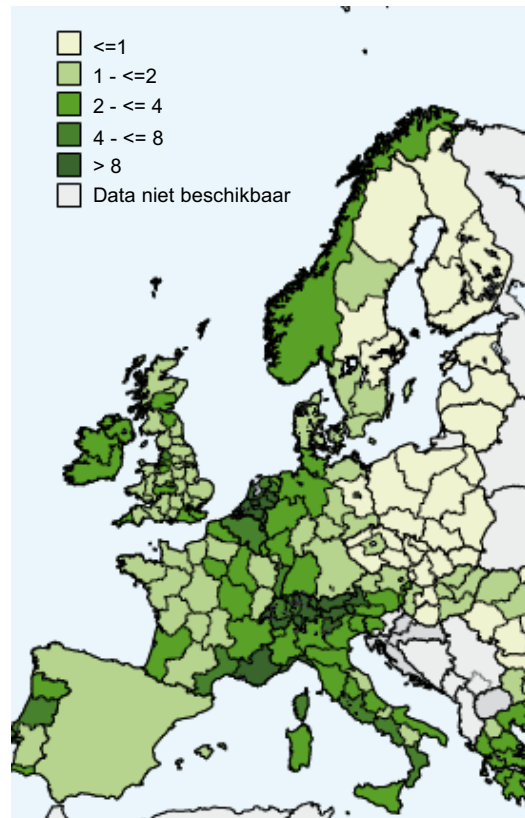
- Een veelgebruikte indicator voor concurrentiekracht en daarmee de prestatie van een sector zijn de relatieve loonkosten per eenheid product (zie ook pagina 10). Hoewel het aandeel van lonen in de totale omzet in agrifood maar net 10% bedraagt, is het aandeel in de toegevoegde waarde met bijna 30% aanzienlijk.
- Vergeleken met opkomende landen wordt de Nederlandse agrifoodsector steeds concurrerender door de relatief hoge loonstijgingen in die opkomende regio's, ook al komen ze van een laag niveau. Vergeleken met de naaste concurrenten (Duitsland, België) is Nederland iets duurder geworden, ofschoon het verschil met België inmiddels te verwaarlozen is.
- Het is goed mogelijk dat de relatieve loonkosten aan belang zullen verliezen als factor in concurrentiekracht. Ontwikkelde landen proberen continu meer toegevoegde waarde te leveren, wat in de praktijk betekent dat de kennisintensiteit vergroot wordt. De Nederlandse agrifoodsector kent hiervoor een goede uitgangspositie (zie volgende pagina).

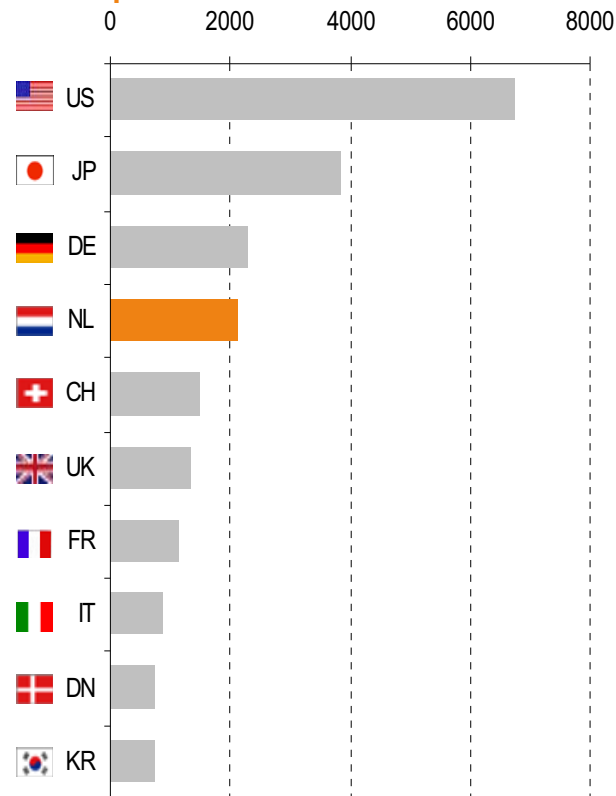
Nederlandse agrifood leidend in kennis en efficiency

Gewasproductie per hectare (EUR 1000)

Bron: Europese Commissie, Europees Patentbureau

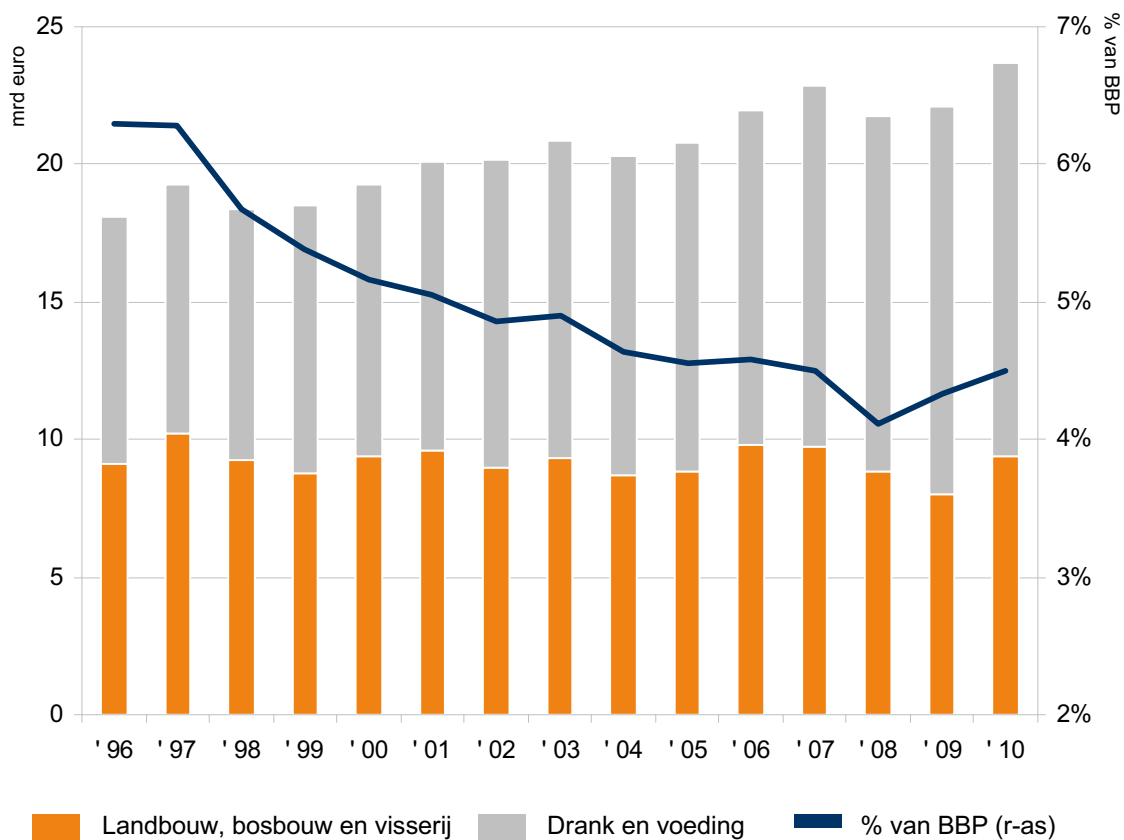
Patentaanvragen in voedingssector, totaal per land 1999-2008

- De Nederlandse agrifoodsector staat bekend om zijn hoge efficiëntie en grote kennis. Dit is te zien in onder meer de productie per hectare, waarbij Nederland tot de Europese top behoort.
- De 'Food Valley'-regio, met de Universiteit Wageningen als centrum, is een toonaangevende kennisregio die buitenlandse investeringen aantrekt. Heinz heeft bijvoorbeeld zijn grootste onderzoeks- en ontwikkelingscentrum buiten de VS gepland in Nijmegen, dat in 2013 open gaat.
- In absolute aantallen stond Nederland in de periode 1998-2008 wereldwijd vierde op het gebied van patentaanvragen in agrifood.

Aandeel agrifood in economie stabiliseert

Ontwikkeling toegevoegde waarde van agrifoodsector '96-'10

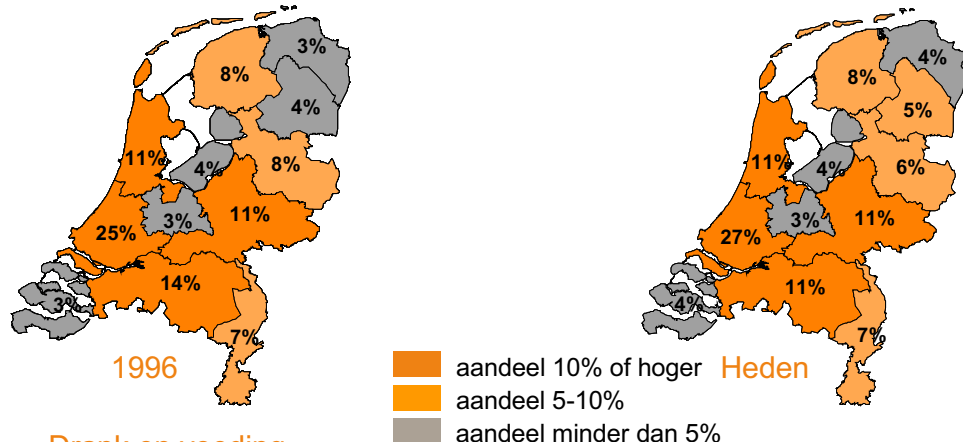
Bron: CBS

- Ondanks de prestaties en het belang van de agrifoodsector in de internationale handel, is het aandeel van de sector in de Nederlandse economie gedaald van ruim 6% in 1996 tot 4,5% tegenwoordig.
- Dit afgenomen belang komt echter deels voort uit voortdurende procesautomatisering. Hierdoor stijgt de arbeidsproductiviteit en wordt uiteindelijk de brutomarge (toegevoegde waarde t.o.v. productie) lager.
- Het belang van de agrifoodsector wordt duidelijker wanneer gekeken wordt naar het aandeel in de binnenlandse intrasectorale handel, oftewel: hoeveel de ene sector afneemt van andere sectoren. Het aandeel van agrifood is 6% en is daarmee, gegeven het aandeel van 4,5% in de economie, relatief hoog. Dat betekent ook dat andere sectoren voor een relatief groot deel afhankelijk zijn van de prestaties van de agrifoodsector.

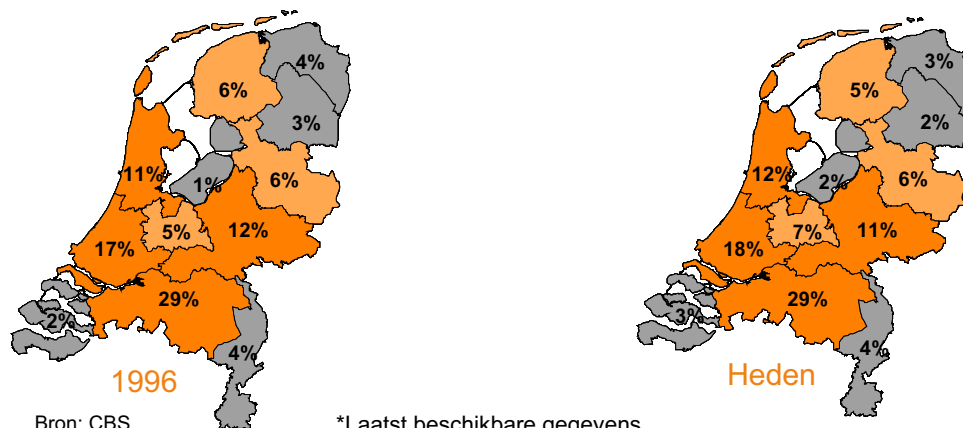
Zuid-Holland en Noord-Brabant groot in de agrifoodsector

Aandeel van provincies in toegevoegde waarde van de agrifoodsector, '96 en '07*

Landbouw, bosbouw en visserij

Drank en voeding

Bron: CBS

*Laatst beschikbare gegevens

- Agrifood omvat de landbouw en voedings- en genotmiddelenindustrie. Het zwaartepunt van de landbouw ligt in Zuid-Holland (Westland-Oostland) met een aandeel van in totaal 27%. Een geschatte 85% van de productie hier wordt geëxporteerd. Groenten gaan voornamelijk naar de driehoek Berlijn, Parijs, Londen. Bloemen gaan ook verder.
- Een relatief belangrijke provincie, vooral op het gebied van veeteelt (zuivel), is Friesland met een aandeel van 8% (aandeel in BBP 3%). Omdat grofweg 2/3 van de zuivel wordt geëxporteerd (2/3 Europa, 1/3 wereldmarkt) is dit ook een belangrijke regio uit handelsperspectief.
- Een grote speler in productie van levensmiddelen is Noord-Brabant met een aandeel van 29%, vooral vleesverwerking. Circa 50% hiervan wordt geëxporteerd.
- Qua onderzoek en ontwikkeling ligt het zwaartepunt van de voedingssector in Utrecht/Gelderland, met de Universiteit van Wageningen en 'Food Valley'.

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEXT

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL

BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK
4
SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

HOOFDSTUK
8
SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

HOOFDSTUK
5
AGRIFOOD

HOOFDSTUK
9
LOGISTIEK

HOOFDSTUK
6
CHEMISCHE INDUSTRIE

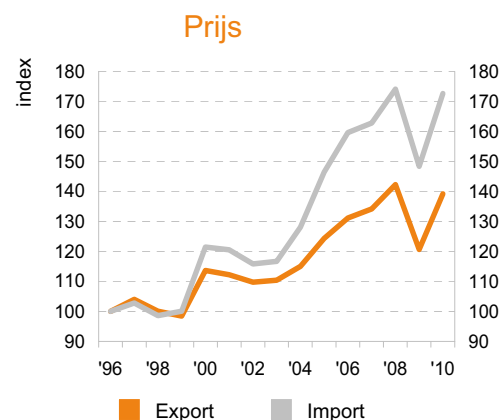
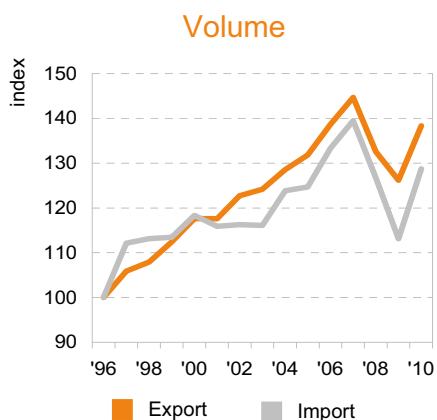
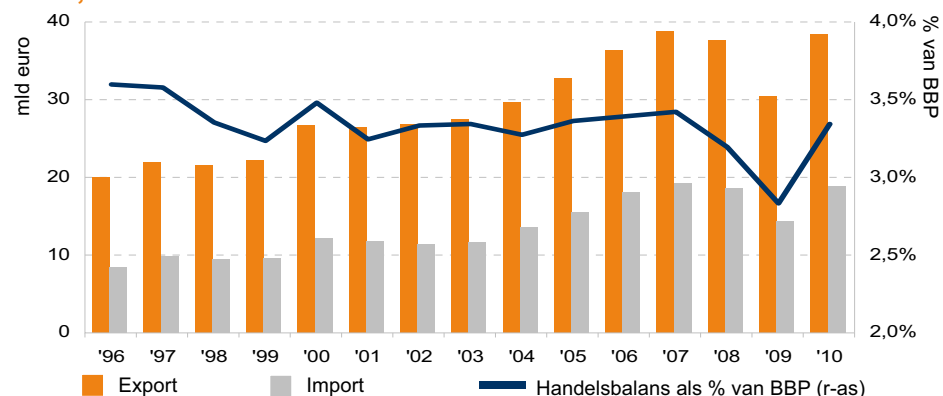
HOOFDSTUK
10
ZAKELIJKE
DIENSTVERLEMING

HOOFDSTUK
7
TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

TOT SLOT

Sterke exportgroei chemie, stabiel handelsoverschot

Export en import van de Nederlandse chemische industrie, 1996-2010, € mld. en handelsbalans als % van BBP

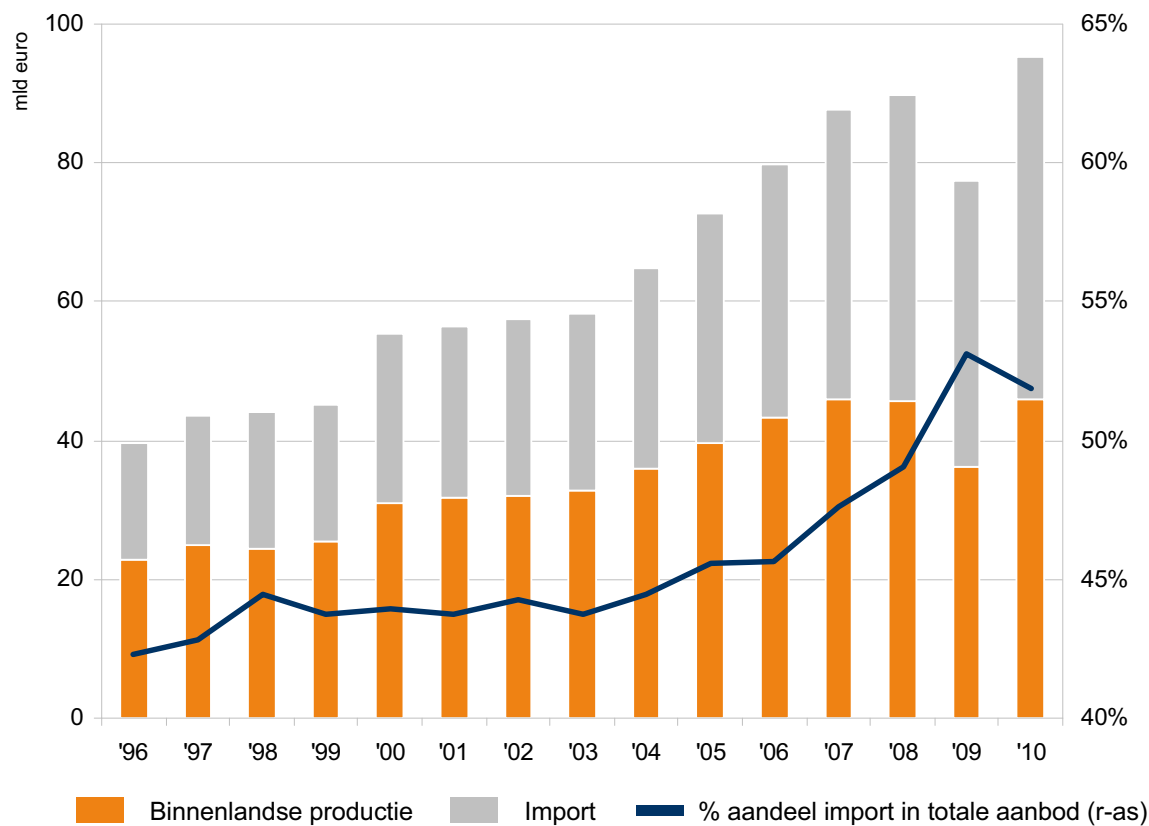

Bron: CBS

- Chemie is de best presterende productie-sector binnen de Nederlandse handel (zie p. 35). De export van de Nederlandse chemische industrie is bijna verdubbeld van € 20 miljard in 1996 tot bijna € 40 miljard in 2010.
- Kijkend naar het onderscheid binnen de chemie tussen pharma, basischemie (inclusief synthetische vezels) en fijnchemie, dan vertegenwoordigen basischemicaliën circa 70-75% (schatting op grond basis CBS-data).
- De export van Nederlandse chemieproducten leidt tot een groot handelsoverschot, dat goed is voor 3,4% van het Nederlandse BBP. Afgezien van het crisisjaar 2009 was dit aandeel de afgelopen tien jaar redelijk stabiel.
- De importprijzen van de chemische industrie zijn sterker gestegen dan de exportprijzen, vooral in de periode 2004-2008. Dit weerspiegelt de stijgende olieprijs (jaargroei '04-'08 van 26%), resulterend in een verslechtering van de ruilvoet (zie pagina 27) voor de Nederlandse chemiesector.

Importaandeel in aanbod chemische producten groeit tot ruim 50%

Aandeel import in totaal aanbod van chemische producten

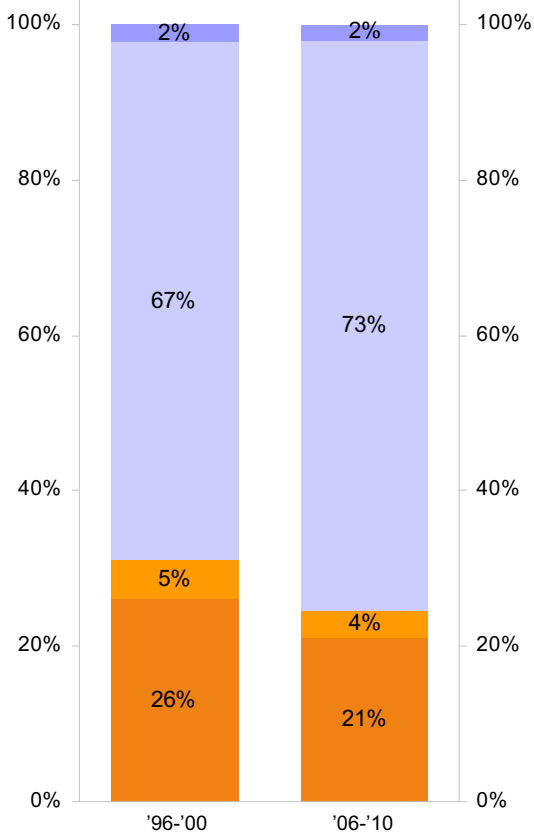

Bron: CBS

- Terwijl de export van Nederlandse chemische producten groeit, neemt de concurrentie vanuit het buitenland op de binnenlandse markt toe. Van het totale aanbod aan chemische producten in Nederland is meer dan de helft geïmporteerd. Tot 2009 was het aandeel nog minder dan 50%.
- De internationale component in de Nederlandse chemie is nog groter als we kijken naar bedrijfseigendom. Van de geïmporteerde chemische producten wordt 65% geïmporteerd door bedrijven die onder buitenlandse controle staan. Voor de export is dit percentage met 68% nog hoger.
- De belangrijkste buitenlandse chemische bedrijven in Nederland zijn DuPont, Dow Chemical, Sabic en BASF. Verreweg de grootste Nederlandse chemiebedrijven zijn DSM en AkzoNobel.

Buitenlandse vraag bepaalt groei van chemische industrie

Aandeel in totale vraag naar producten van de NL chemische industrie

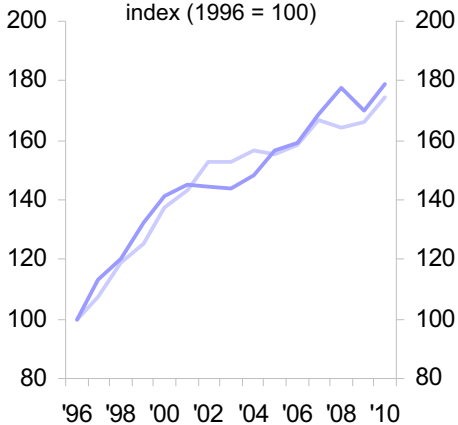

Bron: CBS, Oxford Economics

- Buitenlandse vraag naar NL diensten (CAGR '96-'10 4.2%)
- Chem. indust. relevante buitenl. vraag naar NL goederen (4.0%)
- Consumptie (2,1%)
- Vaste investeringen (1,7%)

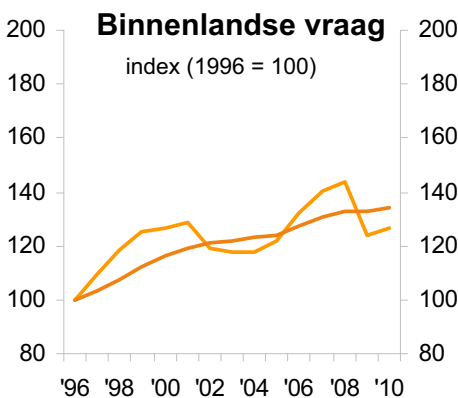
Buitenlandse vraag

index (1996 = 100)

Binnenlandse vraag

index (1996 = 100)

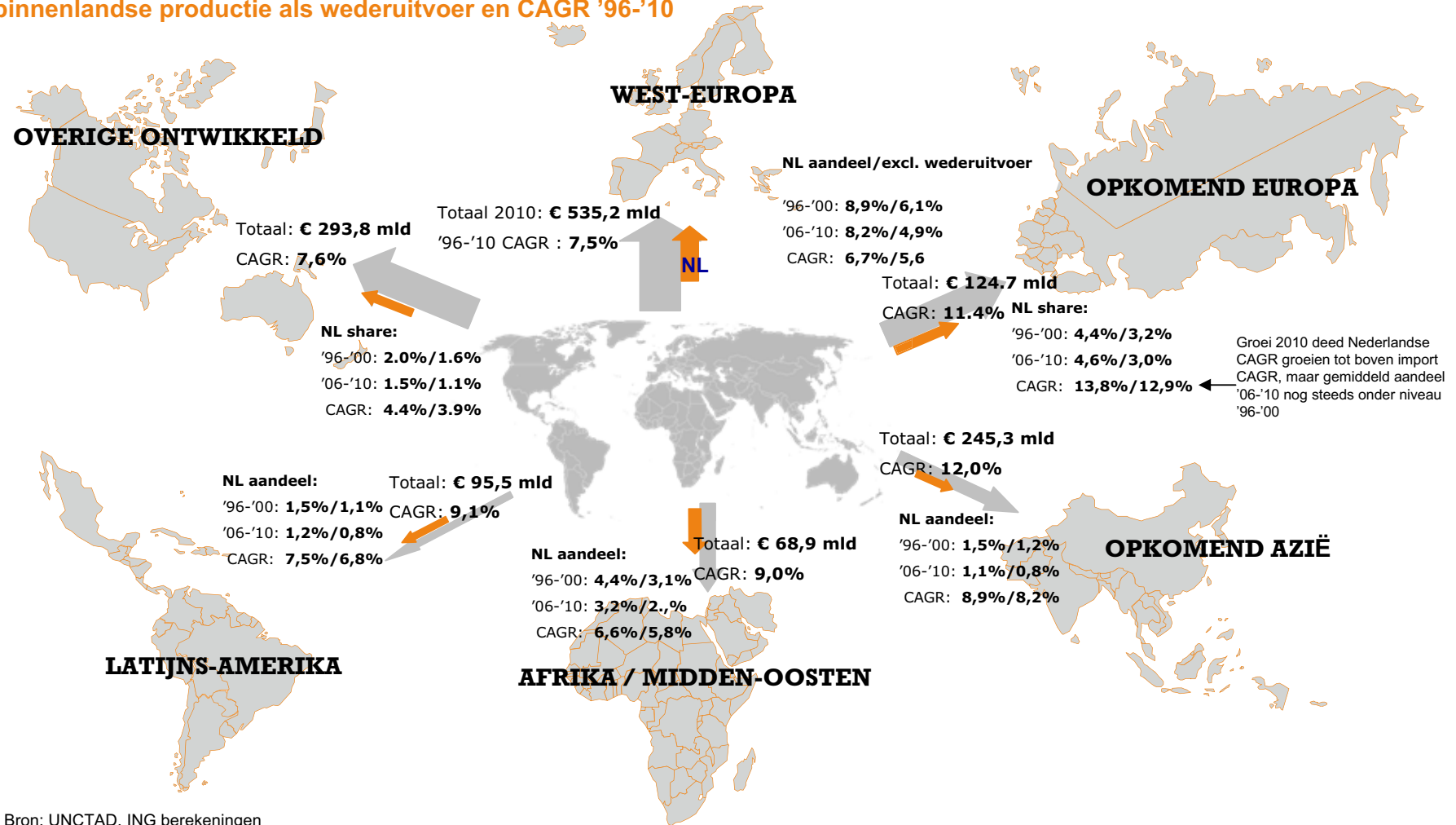

- De chemie is in hoge mate afhankelijk van buitenlandse ontwikkelingen, met een buitenlandse vraag die 75% van de totale vraag naar chemische producten uitmaakt.
- Dit belang is toegenomen met een (samengestelde) jaargroei van 4,2% in de periode 1996-2010. Consumptie, de andere substantiële driver, groeide met 2,1% in dezelfde periode.
- De afhankelijkheid van het buitenland maakt de sector kwetsbaar, maar biedt vooral kansen, zeker als het gaat om opkomende markten. Hoewel de sector sterk groeit met export richting de opkomende regio's, het aandeel in de wereldhandel met deze regio's, maar ook met West-Europa, neemt af (zie volgende pagina).
- Hoewel duidelijk is dat het hoge Nederlandse aandeel in de chemische wereldhandel niet is te handhaven, is de relatief snelle teruggang van het Nederlands aandeel in de importen door opkomend Azië zorgwekkend.

Marktaandeel Nederlandse chemische industrie onder druk

Import van chemische producten per wereldregio en import CAGR '96-'10. Nederlands aandeel in import, van zowel binnenlandse productie als wederuitvoer en CAGR '96-'10

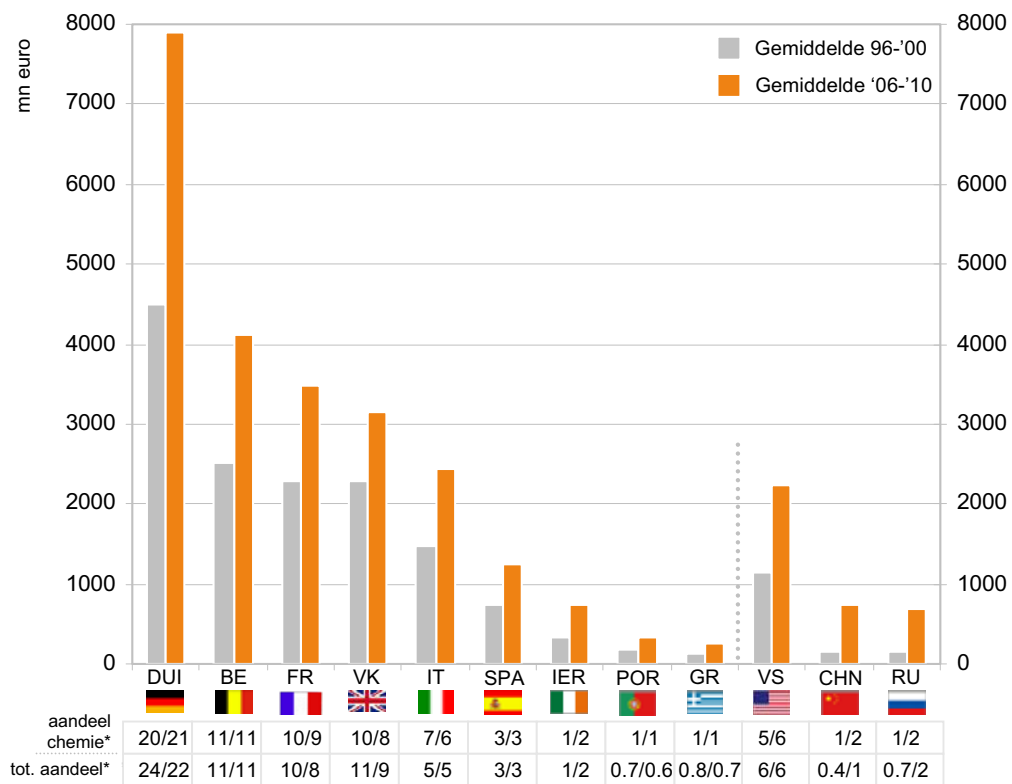

Bron: UNCTAD, ING berekeningen

Buurlanden zijn belangrijkste exportbestemming

Bestemmingslanden chemische industrie

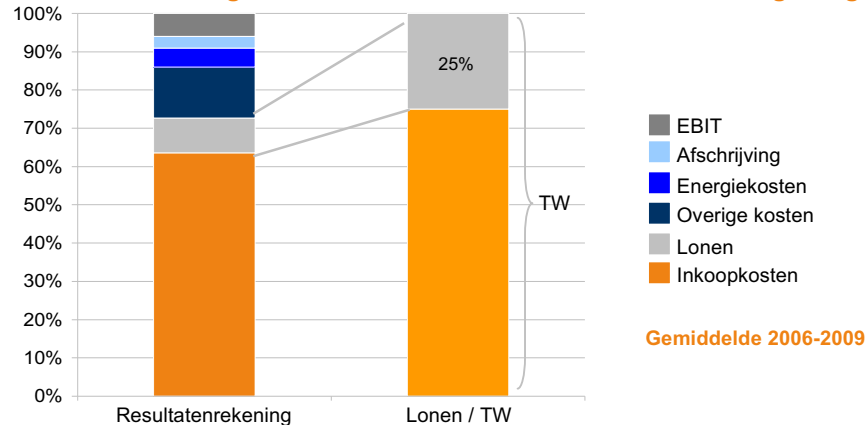
* %, '96-'00 / '06-'10

Bron: CBS, ING berekeningen

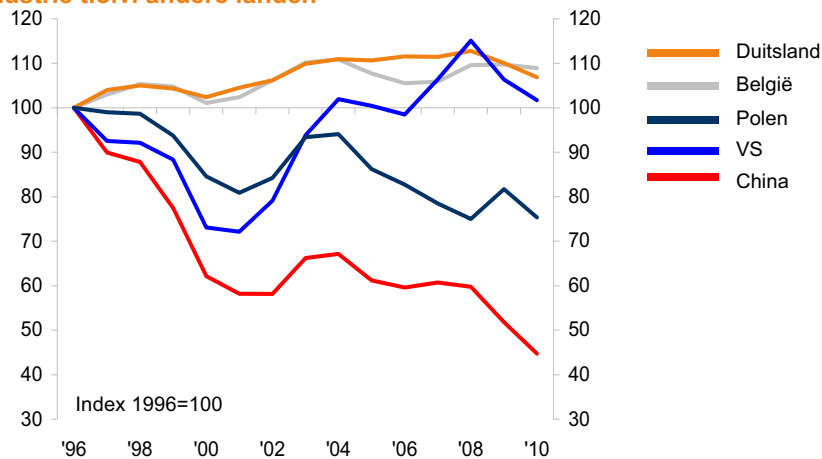
- Duitsland en België zijn de belangrijkste exportbestemmingen voor chemische producten uit Nederland. Er is geen daling van het aandeel geweest mede door het sterke infrastructurele netwerk, waaronder pijpleidingen, tussen Rotterdam, Antwerpen en het Roergebied.
- 29% van de chemische producten uit Nederland gaat direct naar bestemmingen buiten West-Europa, gelijk aan het aandeel van West-Europa in het totaal van export 'Nederlands product'.
- De Nederlandse chemie dringt in hoog tempo door tot opkomende Europese markten met een stijging van het aandeel van Oost-Europa als exportbestemming van 4,8% in 1996 tot 9,1% in 2010.

Arbeidskosten nog belangrijk maar belang neemt af

Winst/verliesrekening chem. industrie en aandeel van lonen in toegevoegde waarde

Ontwikkeling van de loonkosten per eenheid product van de Nederlandse chem. industrie t.o.v. andere landen

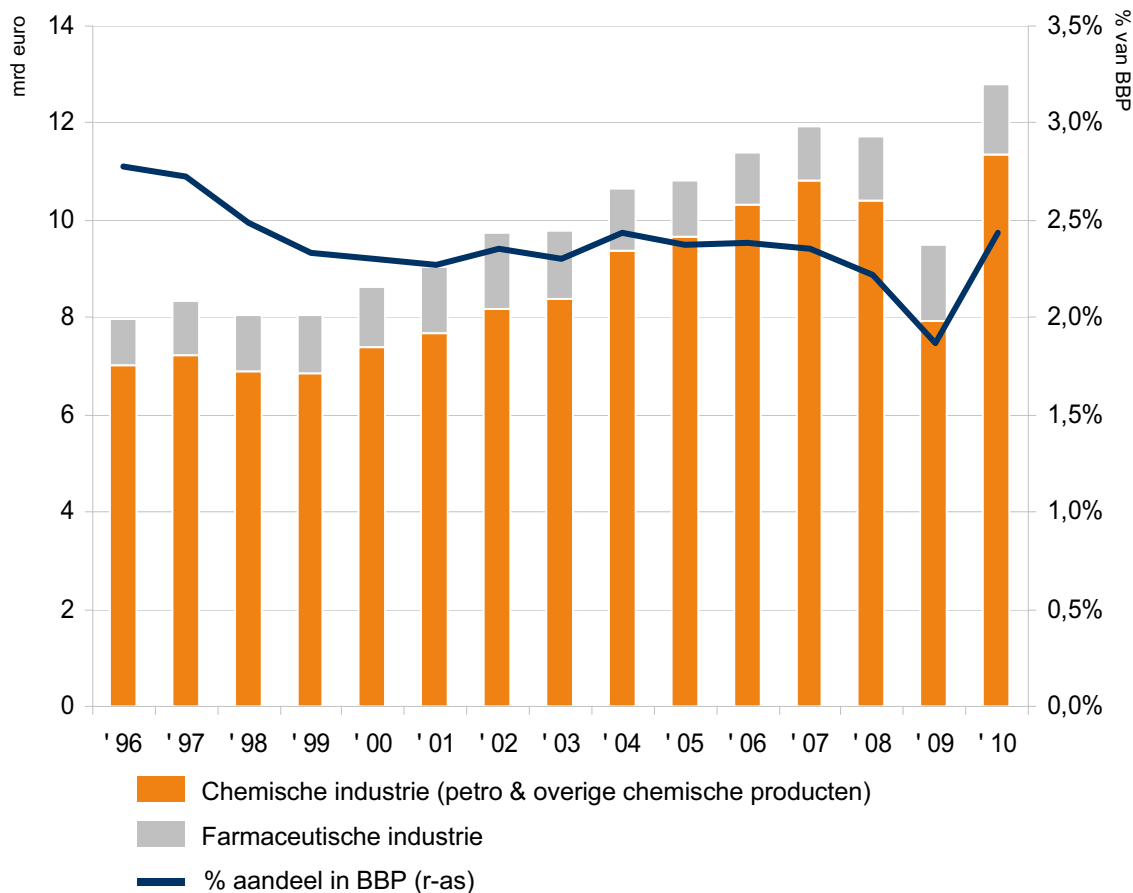
Bron: Oxford Economics, CBS

- Relatieve arbeidskosten zijn nog steeds een belangrijke variabele bij analyse van economische cycli en concurrentiekracht van landen. In de chemische industrie vormt arbeidsloon een geringe kostenpost (rond de 10% van de omzet). Van de toegevoegde waarde maken arbeidskosten bijna 25% uit en in tijden van economische teruggang staan nettomarges vooral onder druk doordat bedrijven hun loonkosten niet snel kunnen aanpassen.
- De concurrentiekracht van de Nederlandse chemie is o.b.v. de arbeidskosten toegenomen ten opzichte van opkomende regio's, waar de lonen zeer snel stijgen. De productiviteitsstijging in die landen compenseert dit niet. Kosten per eenheid product zijn licht gestegen vergeleken met Duitsland en België.
- De Nederlandse industrie, zo ook de chemie, moet hoger in de waardeketen komen om structureel te blijven groeien. Arbeidskosten zijn allengs minder bepalend voor de concurrentiepositie. Bedrijven maken zich vooral zorgen of ze wel voldoende personeel met de juiste kennis en vaardigheden kunnen vinden.

Stabiel aandeel chemie Nederlandse economie

Ontwikkeling toegevoegde waarde van chemische industrie '96-'10

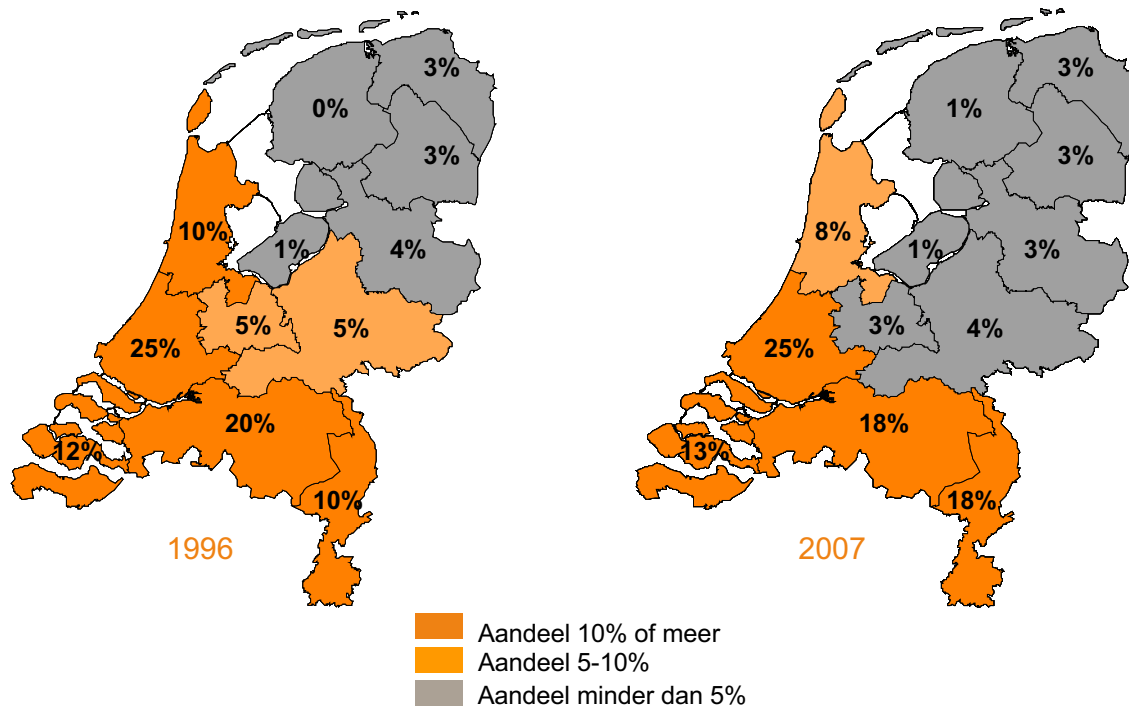

Bron: CBS

- Tot het eind van de vorige eeuw kende de industrie, inclusief de chemische industrie, een neergang qua aandeel in de economie. Dit was deels een gevolg van offshoring, maar ook van automatisering, outsourcing van diensten door de industrie en de buitengewoon sterke groei van de dienstensector in het IT-tijdperk.
- Hoewel het aandeel van 2,5% misschien laag lijkt gelet op de prestaties en rol van de chemische industrie in de Nederlandse handel, de rol van de chemische industrie is groter dan dit cijfer suggereert.
- Andere sectoren, vooral de dienstverlening, zijn afhankelijk van de aanwezigheid van de chemische (maar ook andere) industrie. Het aandeel van de chemische industrie in de totale binnenlandse intrasectorale handel (zie ook pagina 49) is 4%.

Zuid-Nederland zwaartepunt van chemische industrie

Aandeel van de provincies in de bruto toegevoegde waarde van de chemische industrie, 1996 en 2007*

Bron: CBS

*Laatst beschikbare gegevens

- Het zwaartepunt van de Nederlandse chemische industrie ligt in het zuidelijk deel van Nederland. De vier zuidelijke provincies (Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant, Limburg) vertegenwoordigen driekwart van de toegevoegde waarde van de Nederlandse chemische industrie in 2007 (was 67% in 1996). Het grootste aandeel levert Zuid-Holland, waar de petrochemische industrie rond de haven van Rotterdam een belangrijke rol vervult.
- De sterkste groei in aandeel is gerealiseerd in Limburg, van 10% naar 18%. Dit valt toe te schrijven aan DSM, de toegenomen activiteiten van Sabcic en de groei van het Chemelot-gebied.
- Hoewel er enkele 'clusters' voor de chemie zijn in het zuiden van Drenthe en Overijssel, en ook rond de Groningse havens, blijft het aandeel van deze provincies in de Nederlandse chemische industrie relatief gering.

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEXT

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL

BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK

4

SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

HOOFDSTUK

8

SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

HOOFDSTUK

5

AGRIFOOD

HOOFDSTUK

9

LOGISTIEK

HOOFDSTUK

6

CHEMISCHE INDUSTRIE

HOOFDSTUK

10

ZAKELIJKE
DIENSTVERLENING

HOOFDSTUK

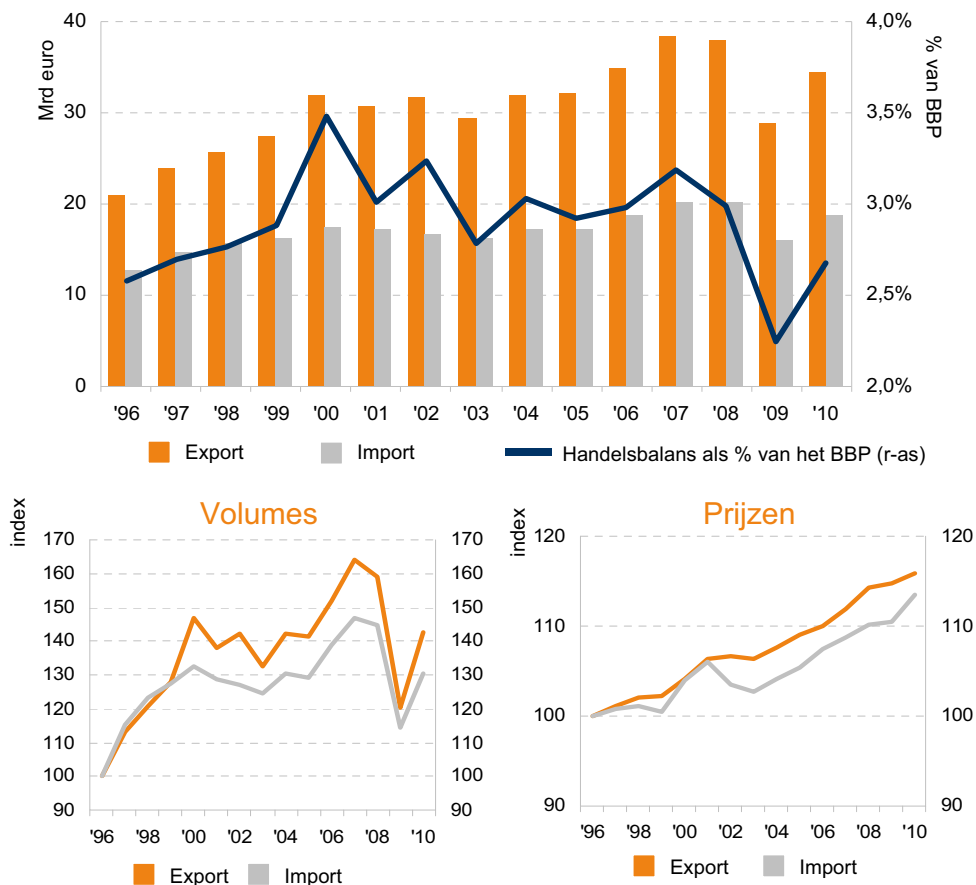
7

TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

TOT SLOT

Volatiliteit technologische industrie duidelijk zichtbaar in handelsbalans

Export en import van de Nederlandse technologische industrie, 1996-2010, € mrd. en handelsbalans als % van het BBP

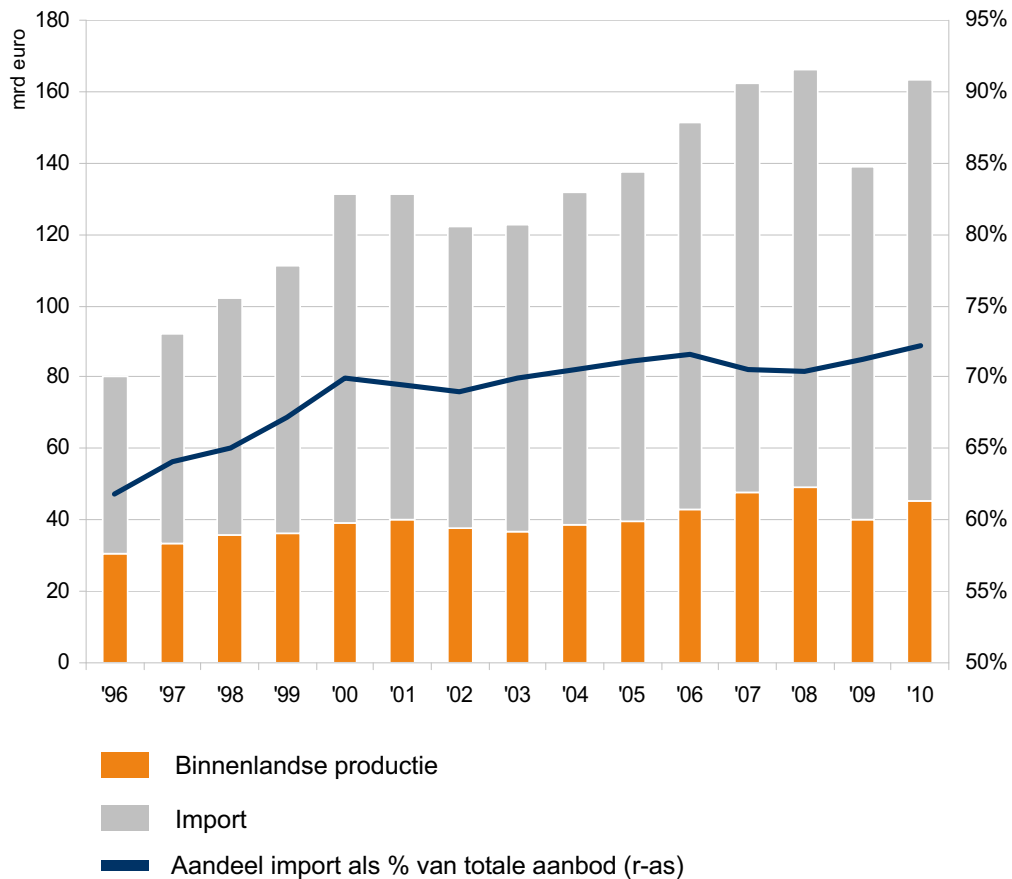

Bron: CBS

- De export van de Nederlandse technologische industrie steeg fors aan het eind van de jaren negentig. Dit leidde tot een handelsoverschot van de sector van 3,5% BBP in 2000.
- De gunstige economische ontwikkelingen in 2006-2007 zorgden ervoor dat de export sterk toenam. Maar de bijdrage van de sector aan het Nederlandse handelsoverschot steeg niet zo snel omdat de import van materialen en componenten door de sector ook toenam. De sterke daling in 2009 en het herstel in 2010 leidden tot een handelsoverschot van 2,7% van het BBP in 2010.
- De exportvolumes van de technologische industrie stegen aan het einde van de twintigste eeuw sneller dan de import. Het verschil werd kleiner tijdens de crisis omdat belangrijke bedrijven zoals ASML en DAF zeer conjunctuurgevoelig zijn en te maken kregen met een sterke terugval van de vraag.

Wederuitvoer zorgt voor groot aandeel import in totale aanbod

Aandeel import in het totale aanbod van technologische producten

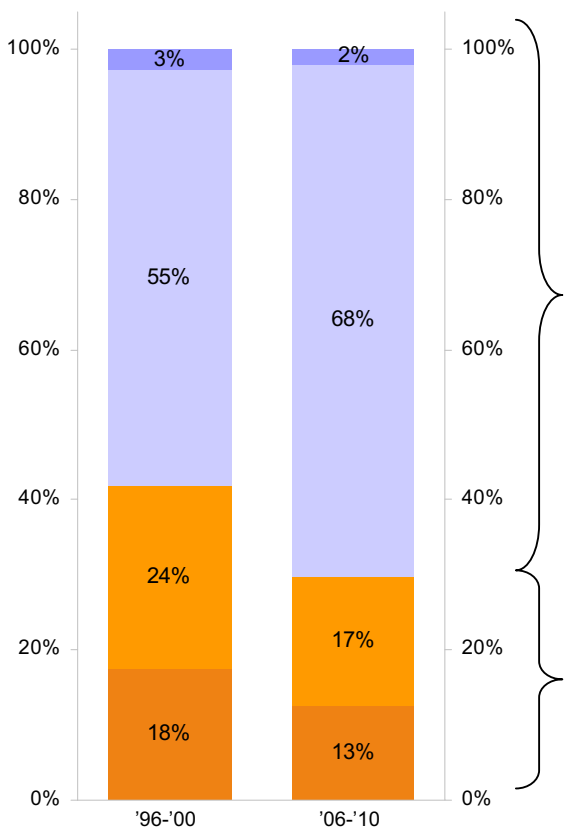

Source: CBS

- Hoewel de export van Nederlandse technologische producten een indrukwekkende stijging heeft laten zien (zie pagina 36), nam het aandeel van de import in het totale aanbod in Nederland ook toe. Van het totale aanbod van technologische producten in Nederland wordt minder dan 30% in Nederland gemaakt. Dit komt deels door de wederuitvoer, waarin onder andere consumentenelektronica domineert (zie pagina 25). De belangrijkste technologische producten die worden geïmporteerd zijn auto's, consumenten elektronica en machines.
- De rol van importgoederen is vooral aan het einde van de twintigste eeuw duidelijk groter geworden als gevolg van de eerste golf van offshore outsourcing. Later ontwikkelde zich een meer stabiel patroon.
- De relatief stabiele ratio import ten opzichte van totaal aanbod sinds 2000 reflecteert ook de goede prestaties van de Nederlandse tech sector, die met name groei realiseerde in de machinebouw.

Buitenlandse vraag grote, maar volatiele factor voor technologische industrie

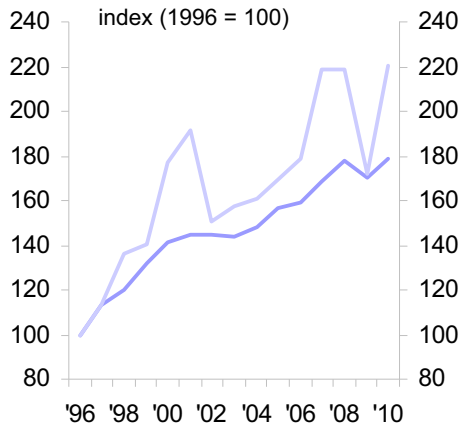
Aandeel in totale vraag voor producten Nederlandse tech industrie

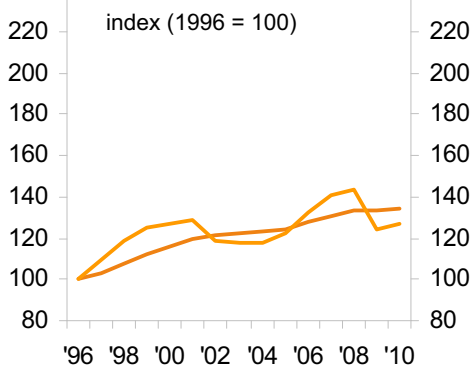
Bron: CBS, Oxford Economics

- Buitenlandse vraag naar NL diensten (CAGR '96-'10 4,2%)
- Consumptie (2,1%)
- Buitenlandse vraag naar NL goederen relevant voor de tech industrie (5,8%)
- Vaste investeringen (1,7%)

Buitenlandse vraag

Binnenlandse vraag

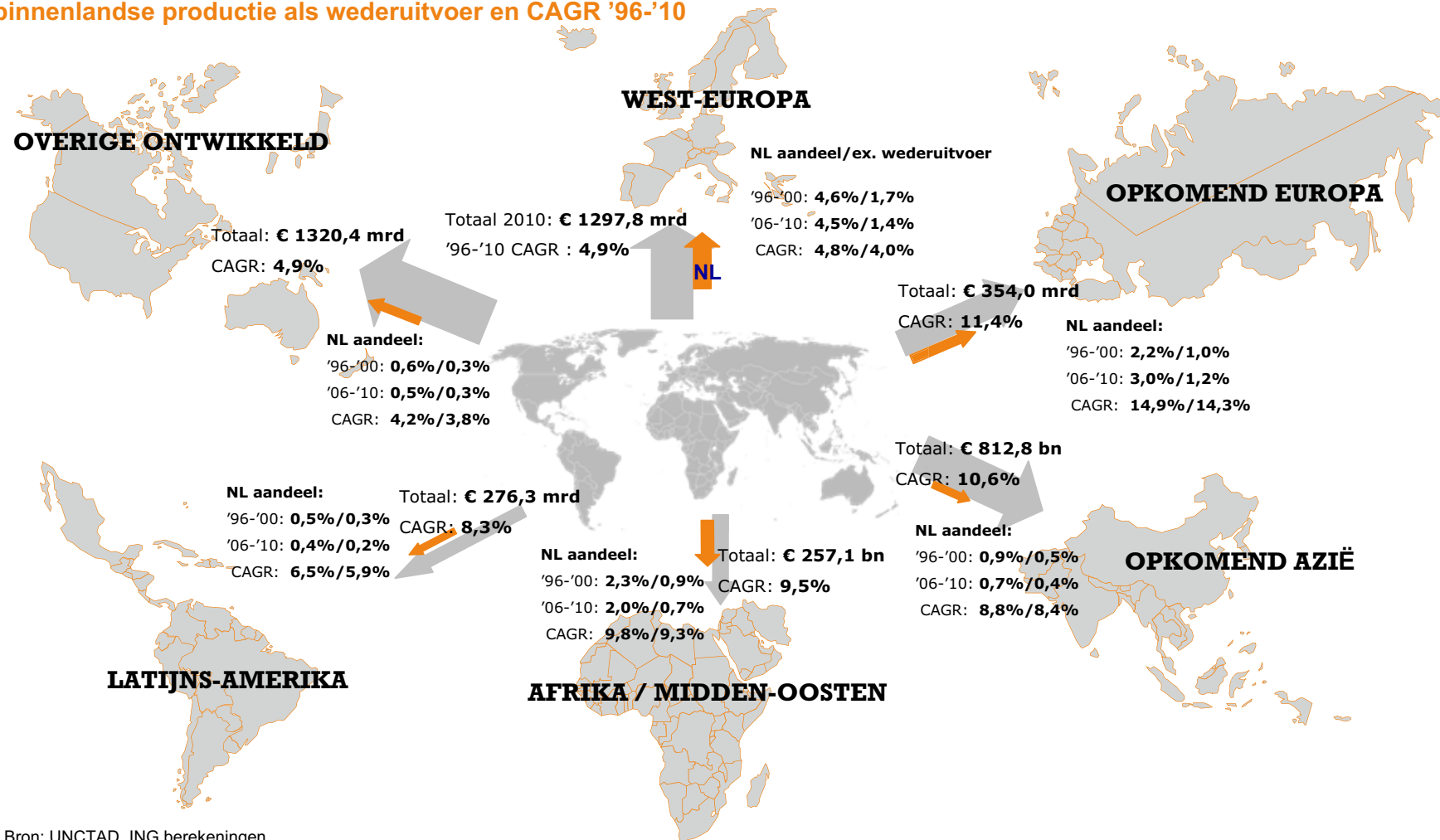
- Ook al spelen investeringen en consumptie een substantiële rol in de vraag naar technologie producten, de grootste aanjager is de buitenlandse vraag. Het aandeel is de afgelopen jaren gegroeid tot bijna 70%.
- Het volatiele karakter van de sector wordt duidelijk als de ontwikkeling van de buitenlandse vraag wordt bekeken. Deze daalt scherp bij een economische teruggang.
- Hoewel de Nederlandse technologische industrie flink groeit, verliest zij marktaandeel in de meeste delen van de wereld (zie volgende pagina). Alleen in de opkomende landen in Europa wint de Nederlandse technologische industrie terrein. Op zichzelf een bijzondere prestatie, gezien de groei van de lokale productie in Azië en Oost-Europa in deze periode. Dit toont het belang van de Europese integratie voor de groei van de Nederlandse industrie.

Nederlandse tech producten verliezen marktaandeel in de meeste regio's

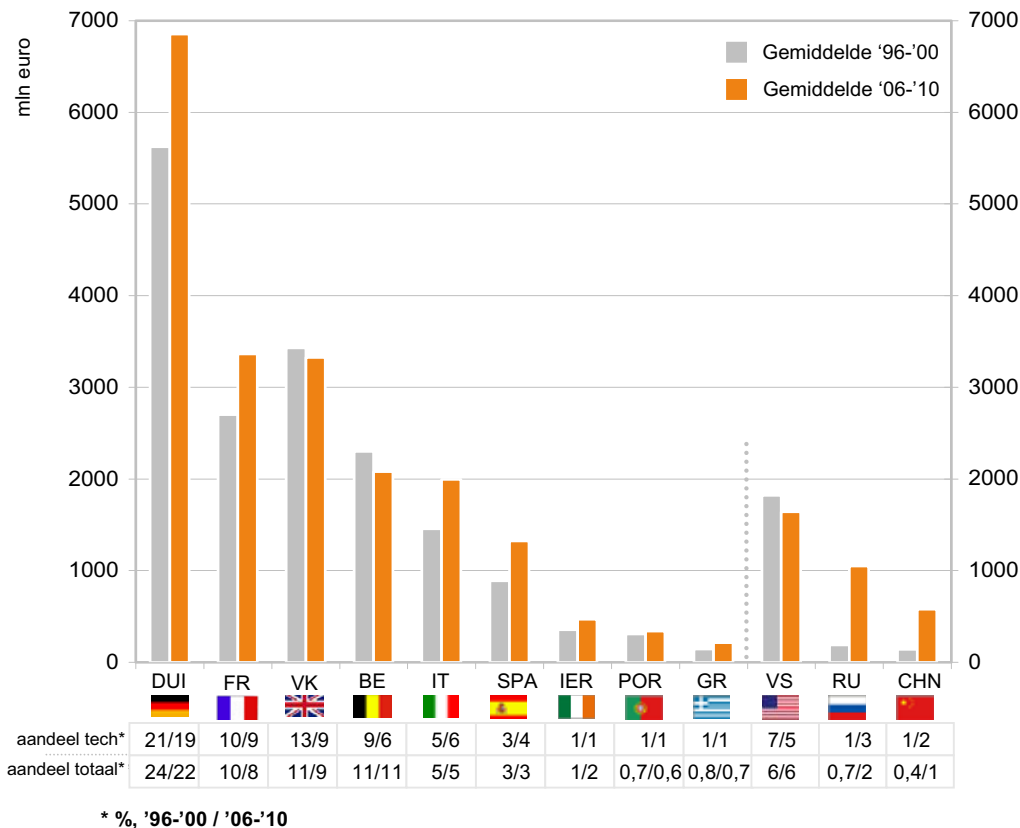
Import van tech producten per wereldregio en import CAGR '96-'10. Nederlands aandeel in import, van zowel binnenlandse productie als wederuitvoer en CAGR '96-'10

Bron: UNCTAD, ING berekeningen

Exportfocus van technologische industrie verschuift

Bestemmingen voor de technologische industrie (naar land)

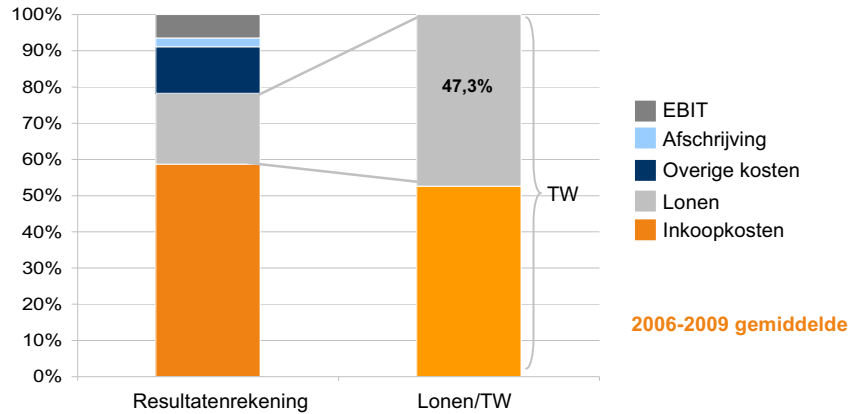

Bron: CBS, ING berekeningen

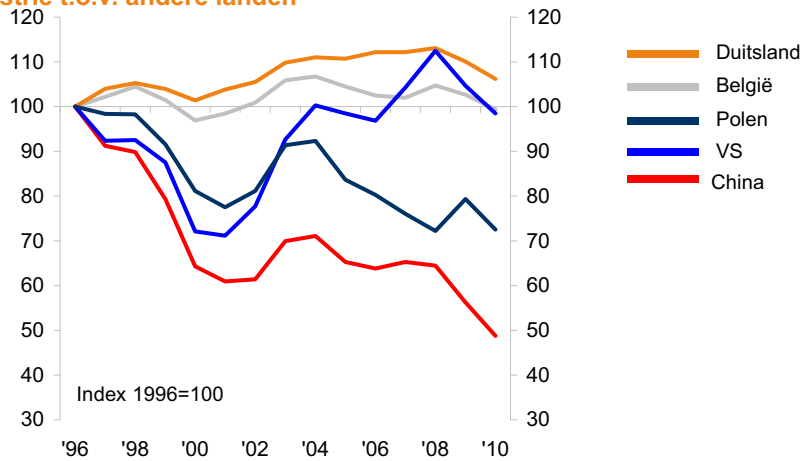
- Van alle sectoren is de technologische industrie het meest succesvol geweest in het verminderen van zijn afhankelijkheid van West-Europa als exportmarkt. In 1996 ging 76% van de Nederlandse technologische producten naar West-Europa, in 2010 was dit percentage gedaald naar 65% (tegenover 71% van de totale export).
- Een spectaculaire stijging heeft plaatsgevonden in de export naar opkomend Europa: van een aandeel van 4% in 1996 tot 14% in 2010. Opkomend Azië is de bestemming voor 5,3% (2010) van de tech export, een hoog aandeel aangezien van de totale Nederlandse export maar 2% naar die regio gaat.
- De export van technologische producten naar enkele ontwikkelde economieën (Verenigde Staten, Verenigd Koninkrijk, België) is zelfs in nominale termen afgenomen.

Kosten arbeid bijna de helft van de toegevoegde waarde

Winst/verliesrekening tech industrie en aandeel loonkosten in toegevoegde waarde

Ontwikkeling van de loonkosten per eenheid product van de Nederlandse tech. industrie t.o.v. andere landen

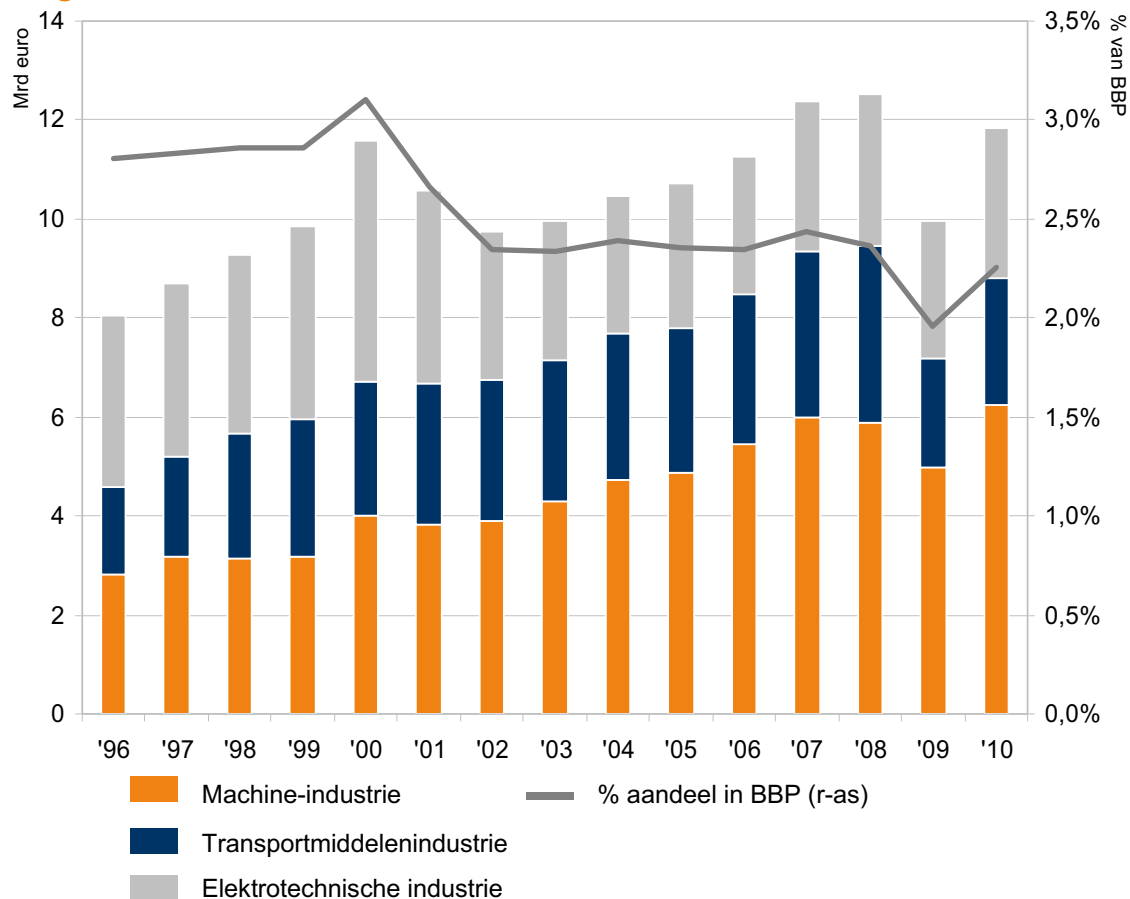

Bron: Oxford Economics, CBS

- De technologie sector is arbeidsintensiever dan agrifood en chemie. Alhoewel het verder toenemen van automatisering de arbeidsproductiviteit nog steeds laat stijgen, zorgt de groeiende focus op R&D en het toenemend belang van onderhoud ervoor dat loonkosten een groter onderdeel vormen van de omzet en de toegevoegde waarde. Het aandeel van de loonkosten in de omzet bedroeg in de periode 2006-2009 20%. Dit is 47% van de toegevoegde waarde in die periode.
- De Nederlandse tech industrie heeft terrein verloren aan Duitsland als het gaat om de arbeidskosten (het concurrentievermogen). Dit komt door de loonmatiging in Duitsland de afgelopen jaren.
- Het probleem van de Nederlandse tech sector ligt, zoals ook in diverse andere industriële branches, niet zozeer in de kosten van arbeid als wel in het vinden van mensen met de juiste kennis en vaardigheden.

Machine-industrie wint fors terrein

Ontwikkeling toegevoegde waarde van technologische industrie segmenten 96-'10

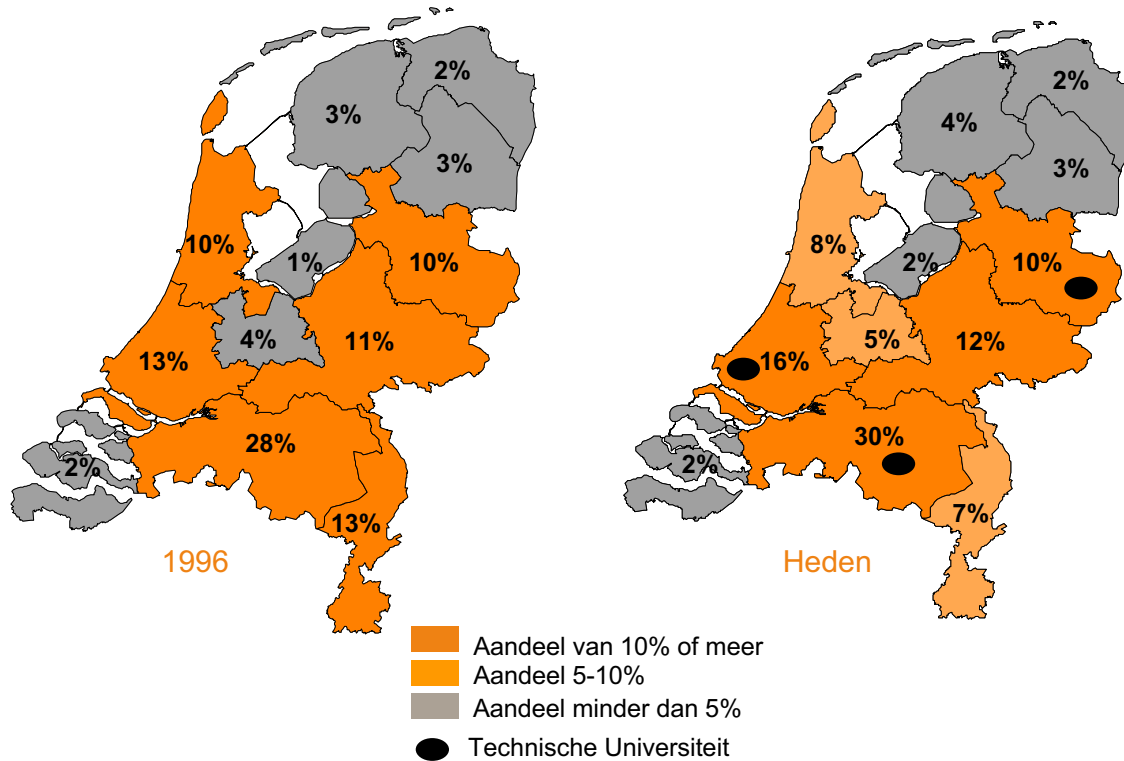

Bron: CBS

- Het aandeel van de technologische industrie in de economie is jarenlang gedaald. Dit komt deels door de verplaatsing van productie, maar daarnaast zorgt voortgaande automatisering voor een uiteindelijke daling van de brutomarges (d.w.z. toegevoegde waarde/aandeel BBP). De afgelopen acht jaar, met uitzondering van het crisisjaar 2009, heeft de tech industrie een vrij stabiel aandeel in de economie gekend van 2 tot 2,5%.
- Het segment dat het beste presteert, is de machine-industrie dat het aandeel in de technologische industrie zag groeien van 35% in 1996 tot 53% in 2010. De elektrotechnische industrie verloor terrein en zag het aandeel teruglopen van 43% in 1996 tot 26% in 2010. Deze sector maakt vooral kleinere producten waardoor transport per eenheid goedkoper is en offshoring aantrekkelijker. De Nederlandse elektrotechnische sector is echter nog altijd sterk in high-tech medische apparatuur en meetapparatuur.

Clustering in de driehoek van Technische Universiteiten

Aandeel per provincie in de toegevoegde waarde van de technologische industrie, 1996 en 2007*

*Meest recente informatie

Bron: CBS

- De Nederlandse technologische industrie clustert. Meer dan tweederde van deze industrie bevindt zich inmiddels in vier provincies: Zuid-Holland, Noord-Brabant (een belang van 30 % door de vroegere aanwezigheid van Philips), Gelderland en Overijssel.
- De technologische industrie in Nederland is meer en meer gebaseerd op kennis: een deel van 's werelds meest geavanceerde technologie wordt er gemaakt, met als bekendste voorbeeld ASML in Veldhoven. Het toegenomen belang van kennis in de technologische industrie stimuleert de voortgaande clustering in de driehoek van Technische Universiteiten (zie kaarten).
- Het aandeel van Limburg is bijna gehalveerd. De belangrijkste reden hiervoor is de teruggelopen productie van autofabrikant NedCar. De omzet was in 2007 € 660 mln, vergeleken met € 2.300 mln in 2003.

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEXT

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL
BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK
4
SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

HOOFDSTUK
8
SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

HOOFDSTUK
5
AGRIFOOD

HOOFDSTUK
9
LOGISTIEK

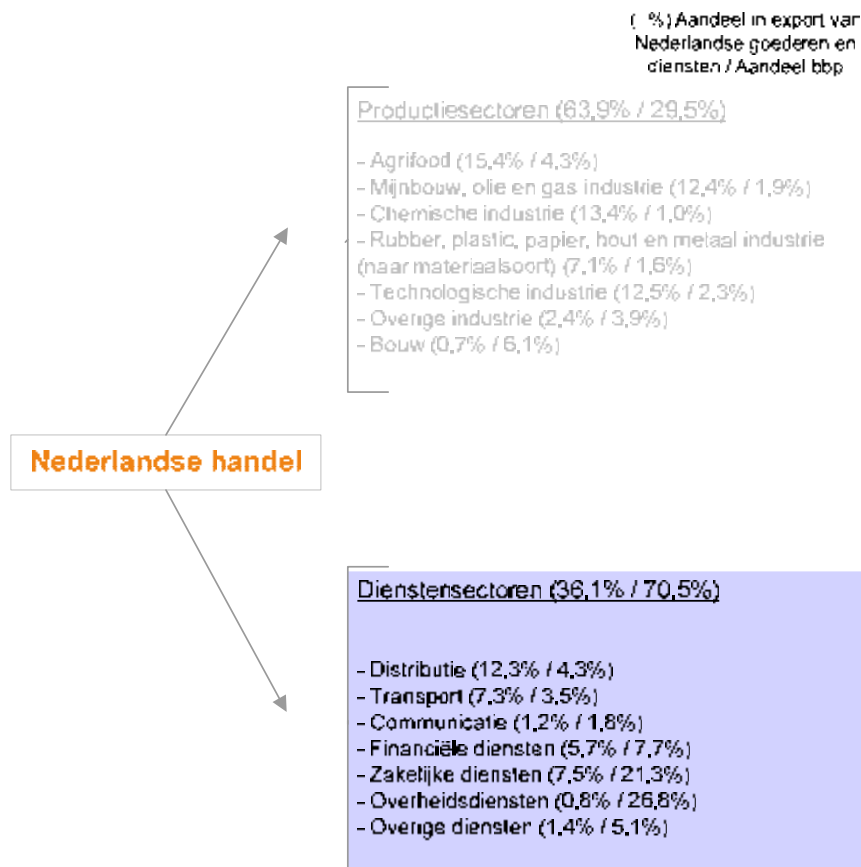
HOOFDSTUK
6
CHEMISCHE INDUSTRIE

HOOFDSTUK
10
ZAKELIJKE
DIENSTVERLEMING

HOOFDSTUK
7
TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

TOT SLOT

Sleutelsectoren dienstverlening: logistiek en zakelijke diensten

Noot 1: 'Overige industrie' omvat nutsbedrijven

Noot 2: Het verband tussen diensten en dienstensector is niet 1-op-1, omdat ook de productiesectoren in toenemende mate diensten levert, zoals advies of onderhoud.

Bron: CBS, ING/VU berekeningen

- Binnen de dienstensector wordt in dit rapport onderscheid gemaakt tussen de volgende sectoren:
  1. Distributie* en transport (logistiek)
  2. Communicatie
  3. Financiële dienstverlening
  4. Zakelijke dienstverlening
  5. Overheid
  6. Overige dienstverlening
- Drie sectoren hebben een aanzienlijk aandeel in export (>5%): logistiek, zakelijke dienstverlening en financiële dienstverlening. De volgende twee hoofdstukken gaan dieper in op de logistieke sector en zakelijke dienstverlening.
- De financiële sector heeft ook een belangrijke indirecte rol in handel als financier en belegger van het handelsoverschot. Deze onderwerpen vallen buiten de reikwijdte van dit rapport.

* Distributie omvat: authandel, detailhandel en groothandel

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEX

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL
BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK

4

SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

HOOFDSTUK

8

SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

HOOFDSTUK

5

AGRIFOOD

HOOFDSTUK

9

LOGISTIEK

HOOFDSTUK

6

CHEMISCHE INDUSTRIE

HOOFDSTUK

10

ZAKELIJKE
DIENSTVERLENING

HOOFDSTUK

7

TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

TOT SLOT

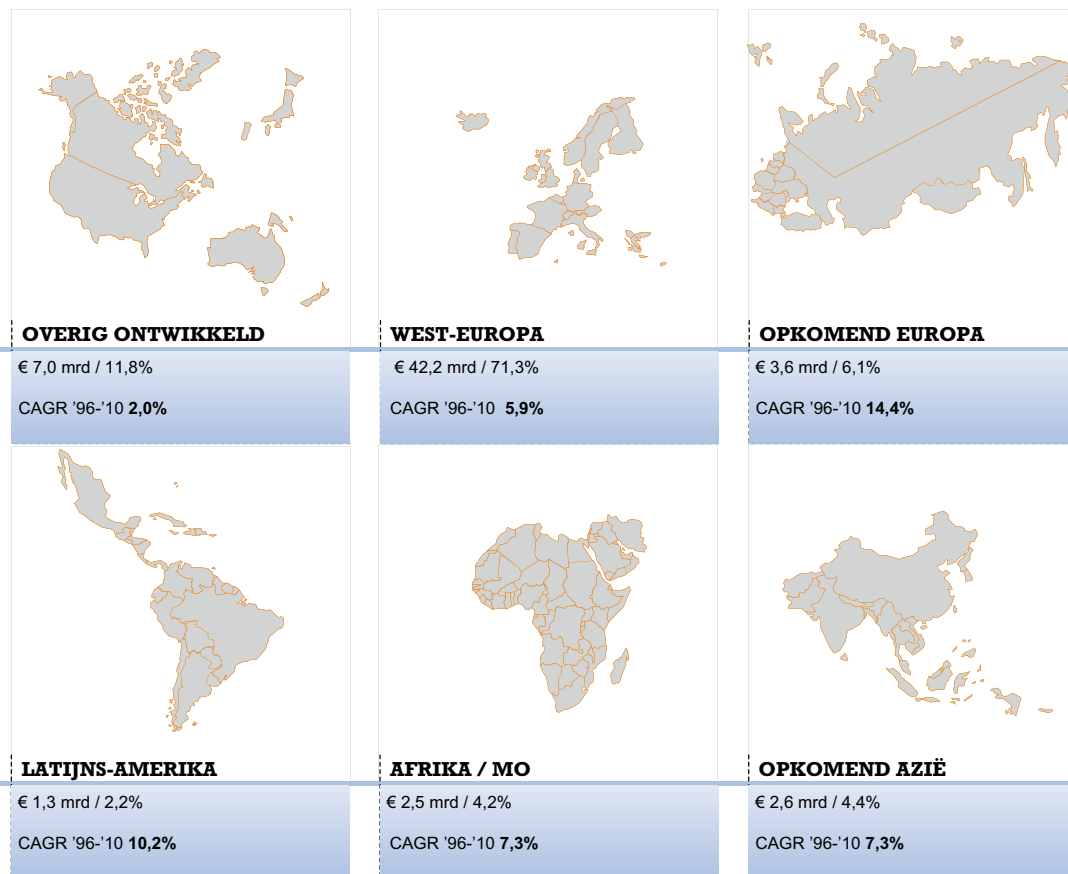

Verdubbeling groei logistiek naar opkomend Europa

Export van logistieke diensten aan zes regio's, waarde 2010, totaalandaal in 2010 naar regio, CAGR 1996-2010 naar regio

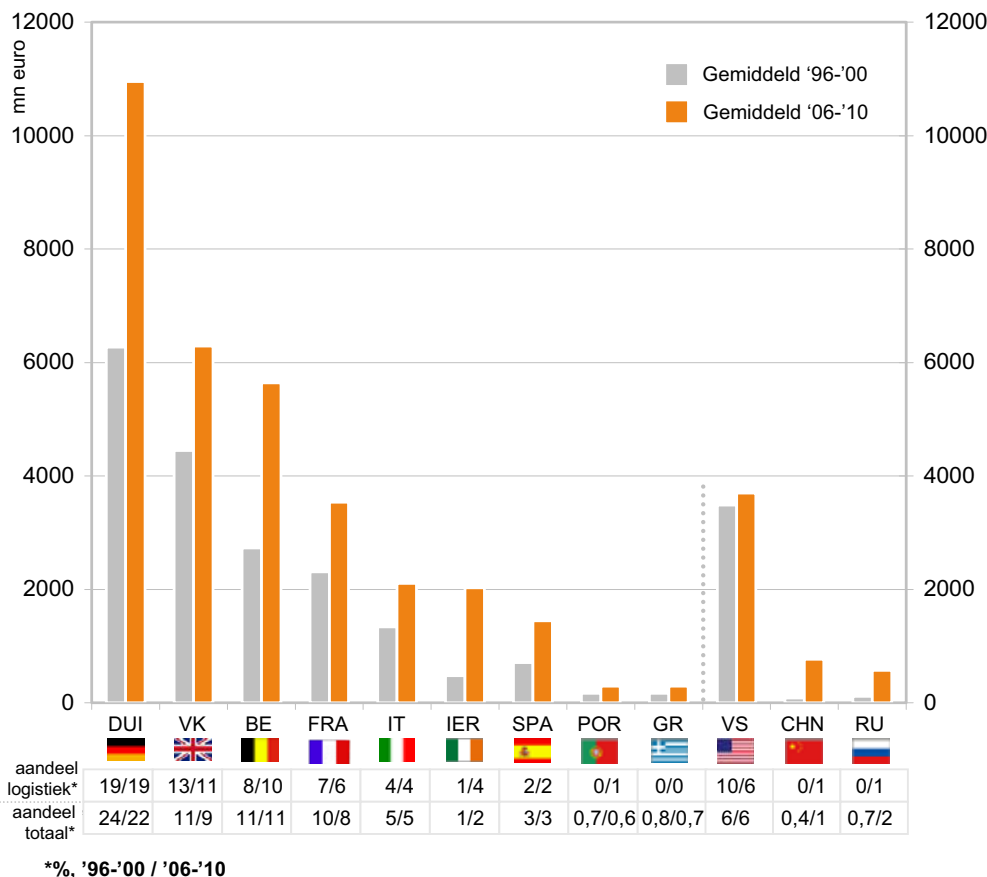
Nederlandse export van logistieke diensten 2010:
€ 59,2 mrd
CAGR '96-'10: 5,9%

Bron: CBS, ING/VU berekeningen

Logistieke export gebruikt gateway-functie

Bestemming logistiek (naar land)

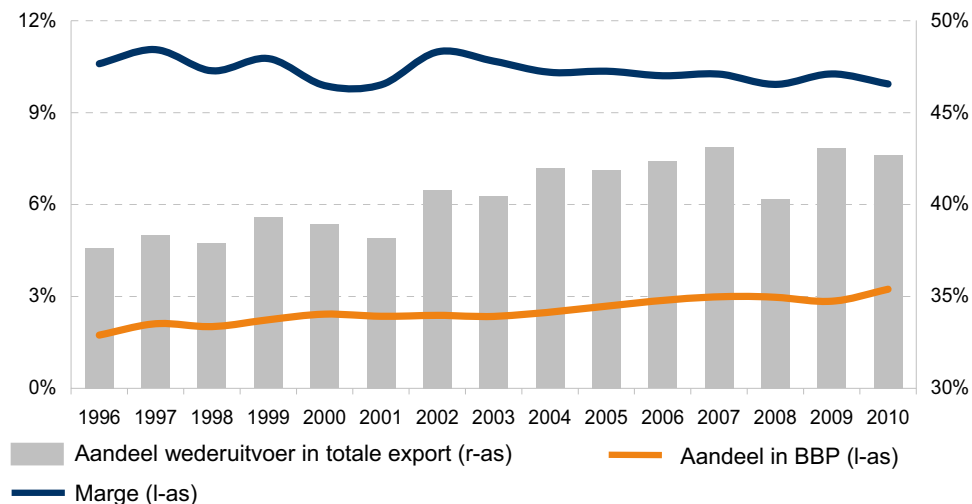
Bron: CBS, ING berekeningen

- Het grootste deel van de klanten van de logistieke sector is gevestigd in West-Europa. De beperkte aanwezigheid van diepzeerederijen vermindert verdere internationalisering enigszins, maar de kennis van opslag, overslag, logistieke organisatie en havenontwikkeling zijn veelbelovende exportproducten.
- Duitsland is de belangrijkste logistieke exportbestemming. Die positie is zelfs sterker geworden in de afgelopen jaren. De belangrijkste bestemming is Nordrhein Westfalen.
- Het sterke aandeel van het VK in de Nederlandse logistiek is deels toe te schrijven aan de gateway-positie voor zeevervoer. Diepzeerederijen varen naar Rotterdam waar goederen worden (opgeslagen en) overgeslagen op feeders en roll-on roll-off schepen. Bovendien vervult Nederland een spilfunctie in de oost-west handelsstromen vanuit Duitsland en verder Oostwaarts. Hoewel wederuitvoer belangrijk is, is de logistiek omtrent de export van Nederlands groente en fruit ook aanzienlijk.
- België is op logistiek gebied de belangrijkste concurrent. Echter, Nederland en Vlaanderen raken steeds verder geïntegreerd op het gebied van supply chains. Dit leidt tot grensoverschrijdende logistieke activiteit: de exportwaarde is gemiddeld verdubbeld in de periode 2006-2010.

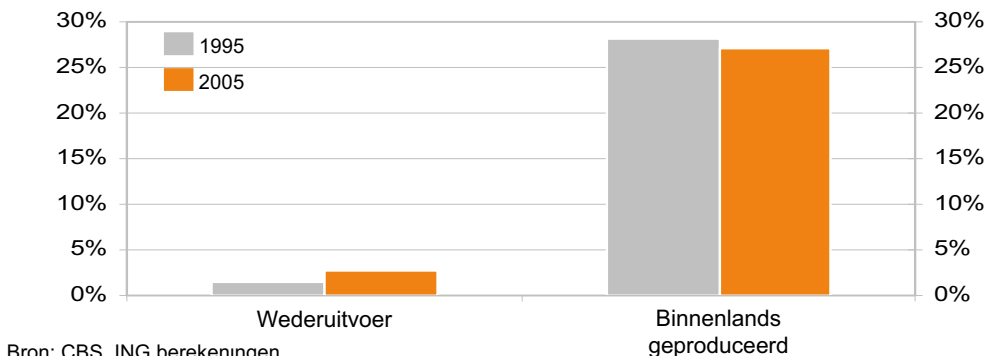

Wederuitvoer: grotendeels logistiek

Wederuitvoer van groeiend belang voor Nederlandse economie

Aandeel van wederuitvoer vergeleken met het BBP

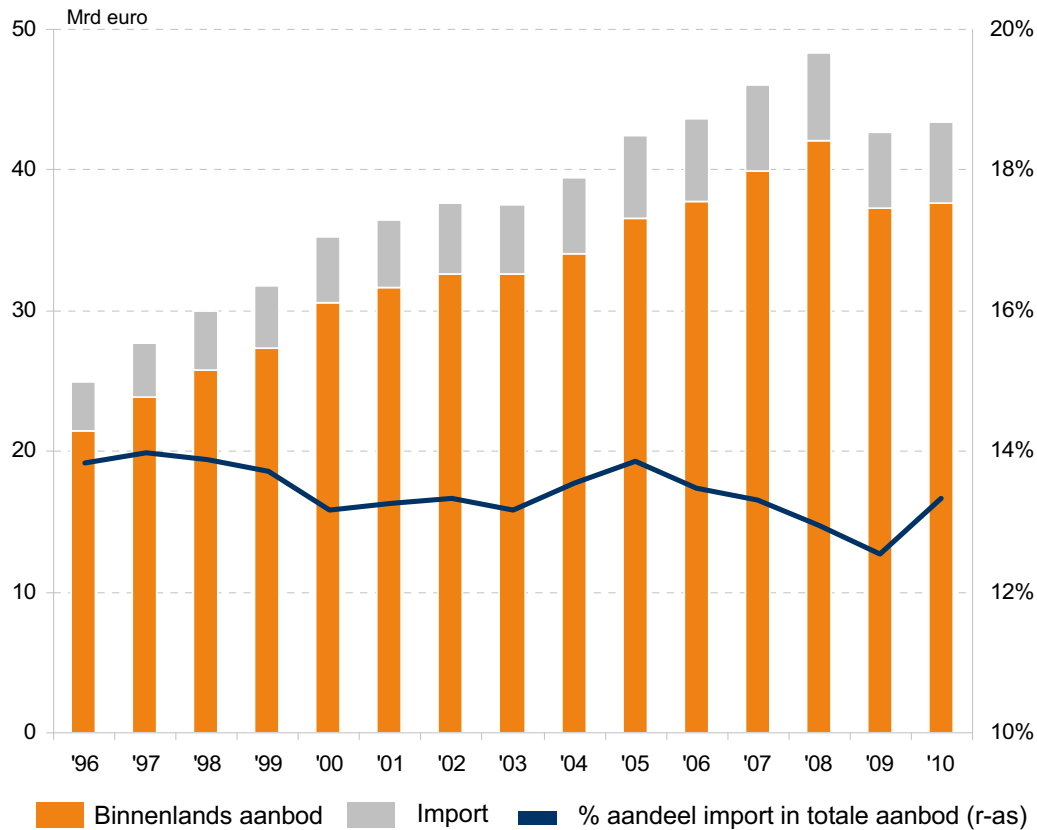

Bron: CBS, ING berekeningen

- Zoals gezegd is de wederuitvoer van goederen van groeiend belang voor Nederland. Met een redelijk stabiele marge in wederuitvoer van ongeveer 10%, is het aandeel van wederuitvoer in BBP (toegevoegde waarde) gestegen van ongeveer 1,5% in het midden van de jaren '90 tot iets meer dan 3% in 2010.
- Naast wederuitvoer is logistiek zowel afhankelijk van export van binnenlands geproduceerde goederen, als binnenlandse consumptie. Op basis van econometrische modellen kan bepaald worden in welke mate zowel de buitenlandse als binnenlandse eindvraag de vraag naar logistiek bepalen. De toegevoegde waarde van de sector (en daarmee het aandeel in de economie) kan vervolgens worden afgeleid.
- De Nederlandse logistieke dienstverlening wordt steeds meer afhankelijk van wederuitvoer. Dit zorgt voor meer op volume gebaseerd handelsverkeer, wat per eenheid minder winstgevend is. De uitdaging is om de leidende positie in het aansturen van de kennisintensieve supply chain te vergroten, waardoor controlecentra in Nederland blijven en meer toegevoegde waarde wordt gecreëerd.

Type logistieke activiteit van groot belang voor aandeel in import

Import als aandeel van totale transportdiensten

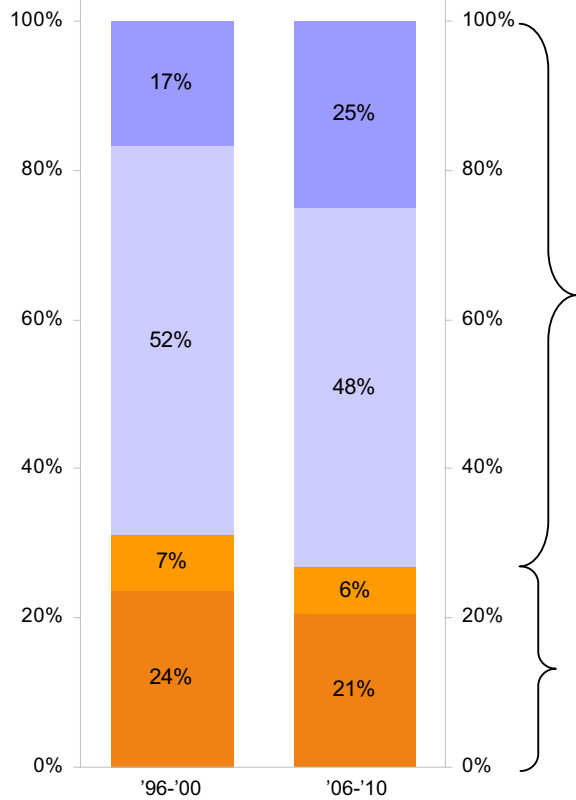
Bron: CBS

- Het aandeel van import in het totaal van de transportdiensten is min of meer stabiel gebleven op gemiddeld 13% van de totale dienstverlening.
- Maar de uitsplitsing van alle transportdiensten vanaf 1996 toont een substantieel verschil in het aandeel van import in subsectoren. Enerzijds stimuleren Europese integratie en verschillen in loonkosten outsourcing van internationaal wegtransport naar Oost-Europese landen. Anderzijds is de import van diensten in het openbaar vervoer of de snelgroeiende aanvullende logistieke diensten als opslag, doorsturen en het verzorgen van de aanvoerketen (45% van het totaal) minder snel gestegen dan de binnenlandse productie.
- Per saldo compenseren deze effecten elkaar grotendeels, maar de aard van de dienstverlening is wel aan het veranderen.
- Het jaar 2010 toont een belangrijke importgroei van 8%. In de toekomst wordt een verdere stijging van het aandeel van import in het totaalaanbod verwacht, als gevolg van de hierboven genoemde veranderingen.

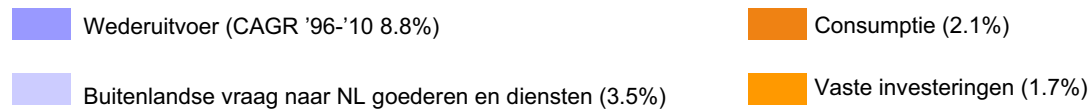

Buitenlandse vraag grote aanjager van groei logistiek

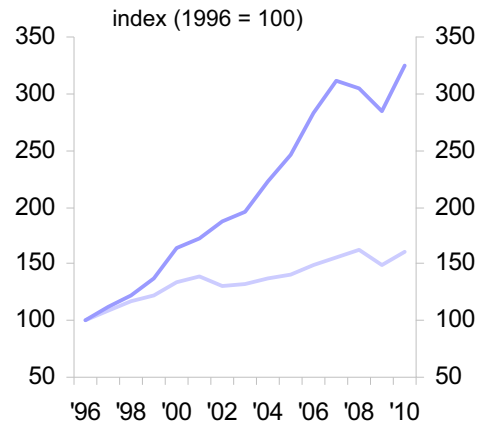
Aandeel in totale vraag naar producten van de NL logistieke sector

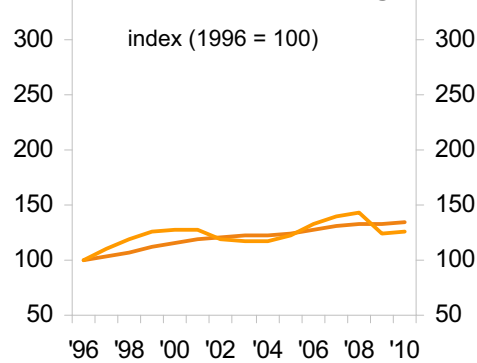
Bron: CBS, Oxford Economics

Buitenlandse vraag

Binnenlandse vraag

- De vraag naar logistieke diensten komt steeds meer vanuit het buitenland. Op dit moment komt naar schatting 25% van de vraag uit wederuitvoeractiviteiten, terwijl export van Nederlandse goederen en diensten goed is voor 48% van de ontwikkeling van deze vraag.
- Deze aanjagers hebben aan belang gewonnen gezien de sterke exportgroei – in het bijzonder de wederuitvoeractiviteiten – vergeleken met de binnenlandse vraag voortkomend uit consumptie en investeringen. De Nederlandse consumptie is goed voor een kwart van de vraag naar logistiek.

Aanbodzijde: Mijlpalen in de Nederlandse logistiek...

2020	- Nieuwe, bredere zeesluis IJmuiden (2017), kosten € 600-850 mln - Uitbreiding A15 Maasvlakte-Vaanplein (2015), kosten € 1.095 mrd
2010	- Maasvlakte II gebied (2014), kosten € 2.9 mrd - Betuwe goederenspoorlijn (2007), kosten € 4.7 mrd
2000	- EU: 10 nieuwe lidstaten (mei 2004) - 5de landingsbaan Polderbaan Schiphol (2003), kosten € 320 mln
1990	- Verdrag van Maastricht, vrij vervoer van goederen binnen EU (1992)
1980	- Maasvlakte I gebied(1973)
1970	- Rotterdam-Antwerpen pijpleiding (1971) - Nieuwe luchthaven Schiphol (1967)
1960	- Europort gebied (1964) - Botlek petrochemisch gebied, Rotterdam 's werelds grootste haven (1962) - Introductie van de container (1955)
1950	- Amsterdam-Rijnkanaal (1952)
1872	- Nieuwe Waterweg – directe open zeeverbinding Rotterdam

- Investerings in infrastructurele capaciteit zijn essentieel om te profiteren van de stijgende vraag naar goederen en de gunstige geografische ligging van Nederland. De groei van de Nederlandse logistieke sector is mogelijk gemaakt door de voltooiing van verschillende grote infrastructurele projecten in de afgelopen decennia.
- Een tweede belangrijke aanjager van de groei van de logistieke sector is Europese integratie, die het belang van wederuitvoer voor logistiek een impuls heeft gegeven.
- Het betekende echter ook een toenemende concurrentie, vooral vanuit Oost-Europa, wat prijsontwikkelingen onder druk heeft gezet (zie vorige pagina).

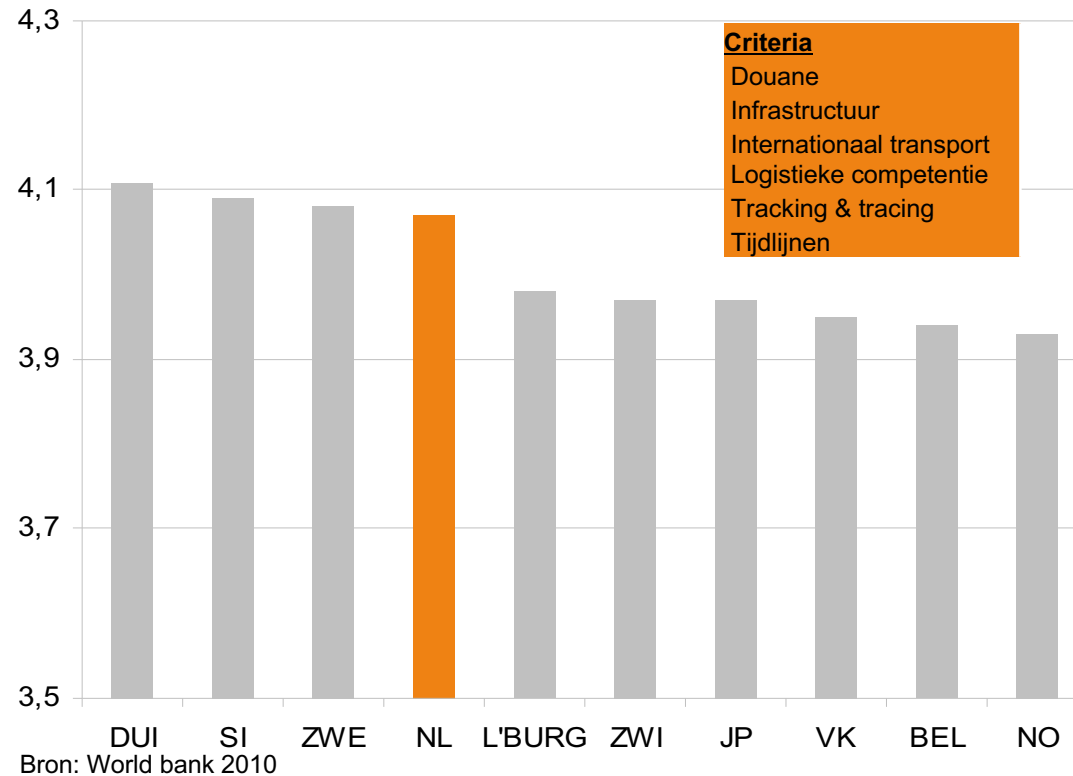
...creëren een divers infrastructureel netwerk...

- Nederland heeft vijf belangrijke zeehavens, waarvan Rotterdam veruit de grootste is.
- Vooral voor petrochemie zijn de grensoverschrijdende verbindingen met Antwerpen cruciaal. Samen hebben deze havens een dominante positie in Europa.
- Maar in bepaalde categorieën spelen andere havens een belangrijke rol (bijv. minerale brandstoffen in Amsterdam)
- Schiphol is cruciaal op het gebied van specifieke hoogwaardige en tijdgevoelige producten, zoals high-tech, bloemen en in toenemende mate geneesmiddelen.
- De rivier de Rijn speelt de belangrijkste rol bij de binnenvaart. Ongeveer 60% van de binnenvaartexport gaat via de Rijn.
- Naast de belangrijkste snelwegen speelt de Betuwelijn een snel groeiende rol in containertransport naar Duitsland en verder.
- Venlo heeft een belangrijke achterlandfunctie als veelzijdig logistieke knooppunt.

...en zetten Nederland in de top van logistieke landen

World Logistics Competitiveness Index, schaal 1-5

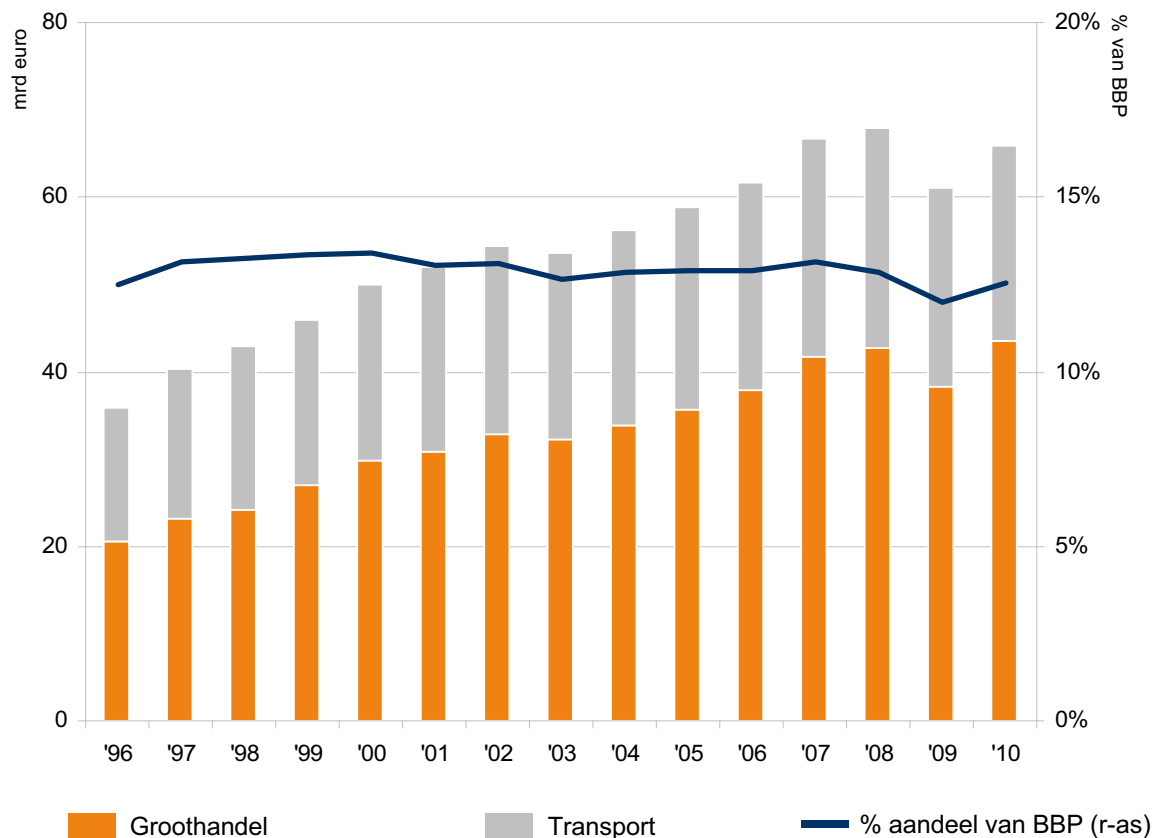
Criteria	Position	Nr 1.
Douane	4	L'burg
Infrastructuur	2	Duitsland
Gemak waarmee concurrerende internationale transporten georganiseerd worden	6	Singapore
logistieke competentie	3	Zwitserland
Tracking & tracing	8	Zwitserland
Tijdlijnen	4	L'burg

- De logistieke concurrentiepositie van Nederland is niet alleen van belang voor de logistieke sector maar beïnvloedt ook in sterke mate de prestaties van supply chains in andere sectoren van de industrie. Logistiek levert daarom een belangrijke bijdrage aan het economisch succes.
- De kwaliteit van de infrastructuur is de belangrijkste reden dat Nederland de vierde positie heeft op de World Logistics Competitiveness Index (Wereldbank). De verschillen tussen de vier toplanden zijn behoorlijk klein, terwijl er een groot gat valt tussen Nederland en de nr. 5.
- Een ander sterk punt is logistieke competentie (o.a. planning & organisatie), terwijl Nederland relatief laag scoort op tracking & tracing en concurrerend internationaal transport.

Groei groothandelsstromen houdt aandeel logistiek stabiel

Bruto toegevoegde waarde ontwikkeling van de logistiek '96-'10

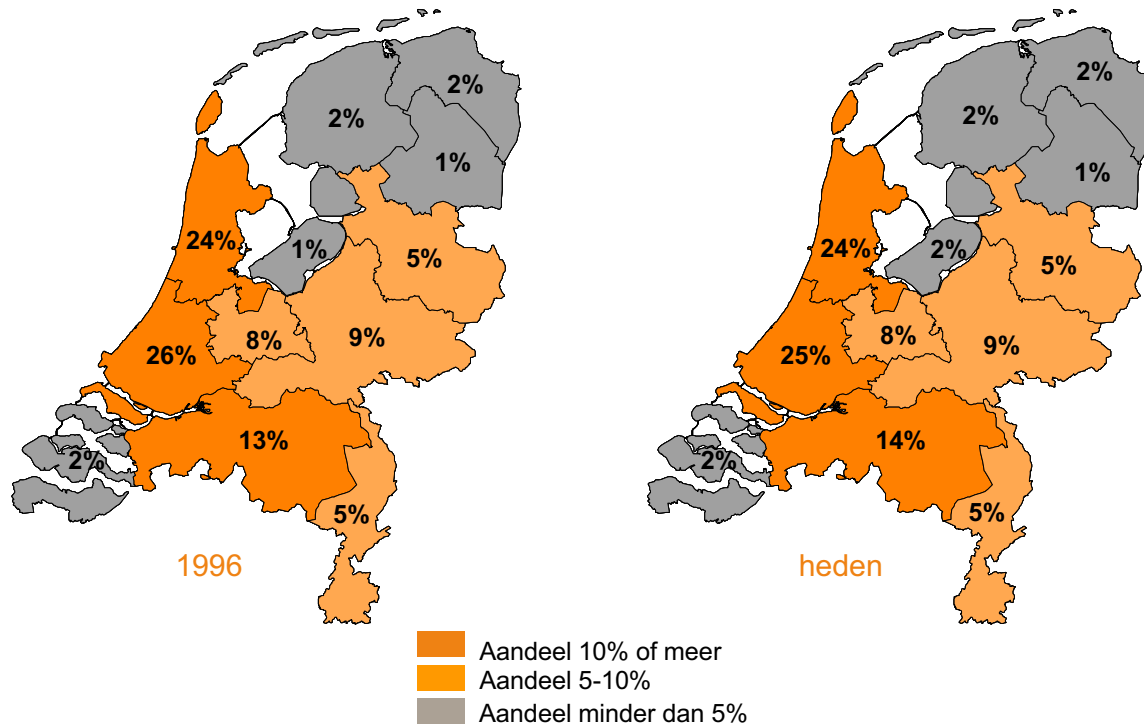

Bron: CBS

- Het aandeel van de logistieke sector is sinds 1996 stabiel met 12,5%. Dat is voor een groot deel het resultaat van groei van de groothandel. Daarnaast genereert logistiek andere diensten als handelsfinanciering en juridische diensten.
- De enige subsector binnen transport die beter presteert dan het BBP is logistieke dienstverlening zoals op- en overslag (wat ook gelieerd is aan de groothandel). Andere activiteiten groeiden minder snel dan het gemiddelde (wegtransport) of zagen zelfs de toegevoegde waarde stabiliseren (luchtverkeer).
- De toegevoegde waarde van transportdiensten wordt negatief beïnvloed door stijgende kosten, die bedrijven niet aan hun klanten konden doorberekenen.
- In dit opzicht lijkt de nadruk op kwalitatief hoogwaardige en meer productieve logistieke diensten en het creëren van een regiefunctie binnen de aanvoerketen een goede keuze.

Logistiek blok langs kust en achterlandverbindingen

Aandeel van provincies in de bruto toegevoegde waarde van logistiek, 1996 en 2007*

*Meest recente beschikbare data

Bron: CBS

- Er is een duidelijke concentratie van logistieke activiteiten in het westen en zuiden, met een uitloper naar Gelderland met zijn achterlandverbindingen naar Duitsland en verder.
- Ongeveer de helft van de Nederlandse transport en logistieke sector is geconcentreerd in de kustprovincies van Noord- en Zuid-Holland. De havens van Amsterdam en Rotterdam en luchthaven Schiphol zijn kerngebieden voor haven-, transport- en luchtvrachtbedrijven, maar ook voor pakhuizen en andere logistieke activiteiten.
- De zuidelijke as Noord-Brabant-Limburg is van groeiend belang voor Europese distributiecentra en binnenlandse (multimodale) terminals. De logistieke centra Moerdijk en in het bijzonder het gebied rond Venlo, zijn van toenemend belang voor zowel de zeehavens als de Nederlandse ambitie om leidend te zijn in de supply chain richting het achterland.

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEXT

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL
BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK

4

SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

HOOFDSTUK

8

SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

HOOFDSTUK

5

AGRIFOOD

HOOFDSTUK

9

LOGISTIEK

HOOFDSTUK

6

CHEMISCHE INDUSTRIE

HOOFDSTUK

10

ZAKELIJKE
DIENSTVERLENING

HOOFDSTUK

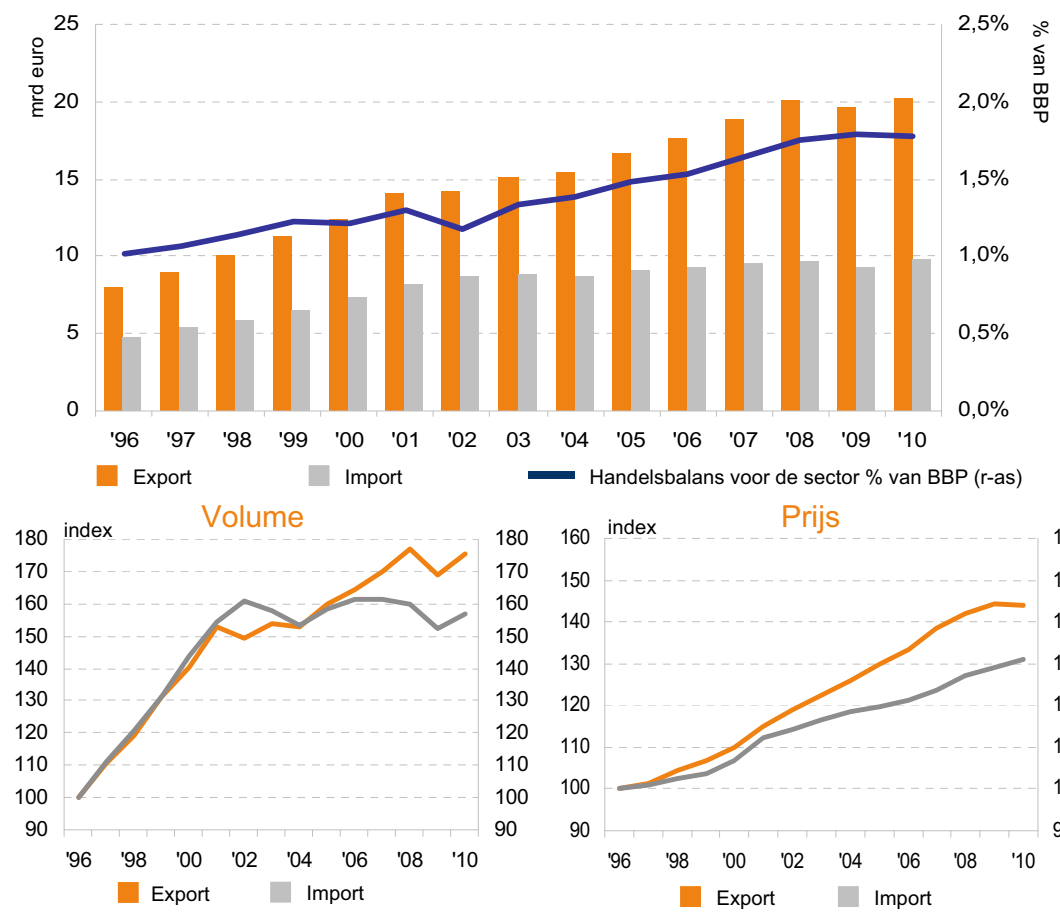
7

TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

TOT SLOT

Groeiende rol zakelijke dienstverlening in het Nederlandse handelsoverschot

Export en import van zakelijke diensten, 1996-2010, € mrd en handelsbalans als % van BBP

Bron: CBS

- De zakelijke dienstverlening is gestaag gegroeid, vooral aan de exportkant, waardoor de bijdrage aan het Nederlandse handelsoverschot is toegenomen tot 1,8% in 2010 van 1,0% in 1996.
- Het IT-tijdperk (1996-2001) stimuleerde de volumegroei van zakelijke dienstverlening. Sinds 2001 is de import van diensten gemeten naar volume niet toegenomen, maar de export ervan wel. IT- en intracompany diensten nemen hiervan het leeuwendeel voor hun rekening.
- Import- en exportprijzen van zakelijke diensten zijn ieder jaar gestegen. De exportprijzen stijgen sneller dan de importprijzen.

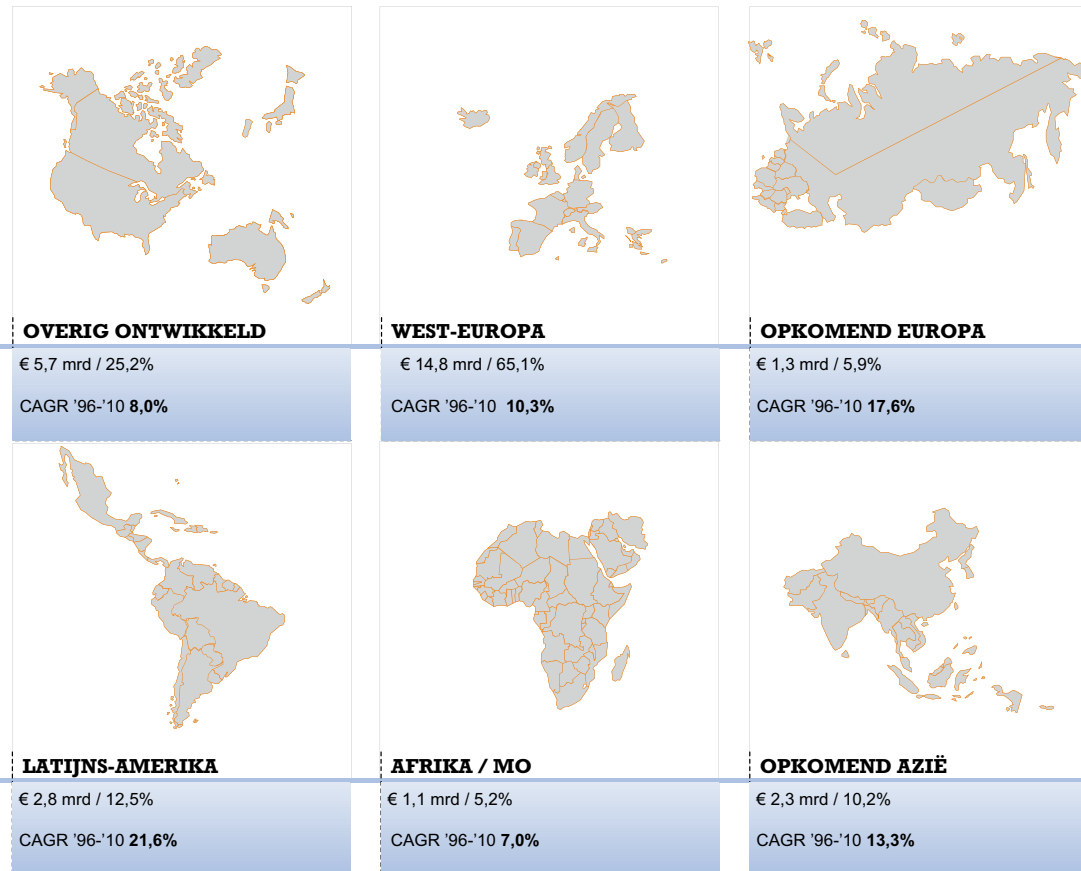
Export zakelijke dienstverlening aan Lat-Amerika groeit snel

Export van zakelijke dienstverlening naar zes regio's, waarde 2010, aandeel in 2010 naar regio, CAGR 1996-2010 naar regio

Nederlandse export van zakelijke dienstverlening 2010: € 22,7 mrd.

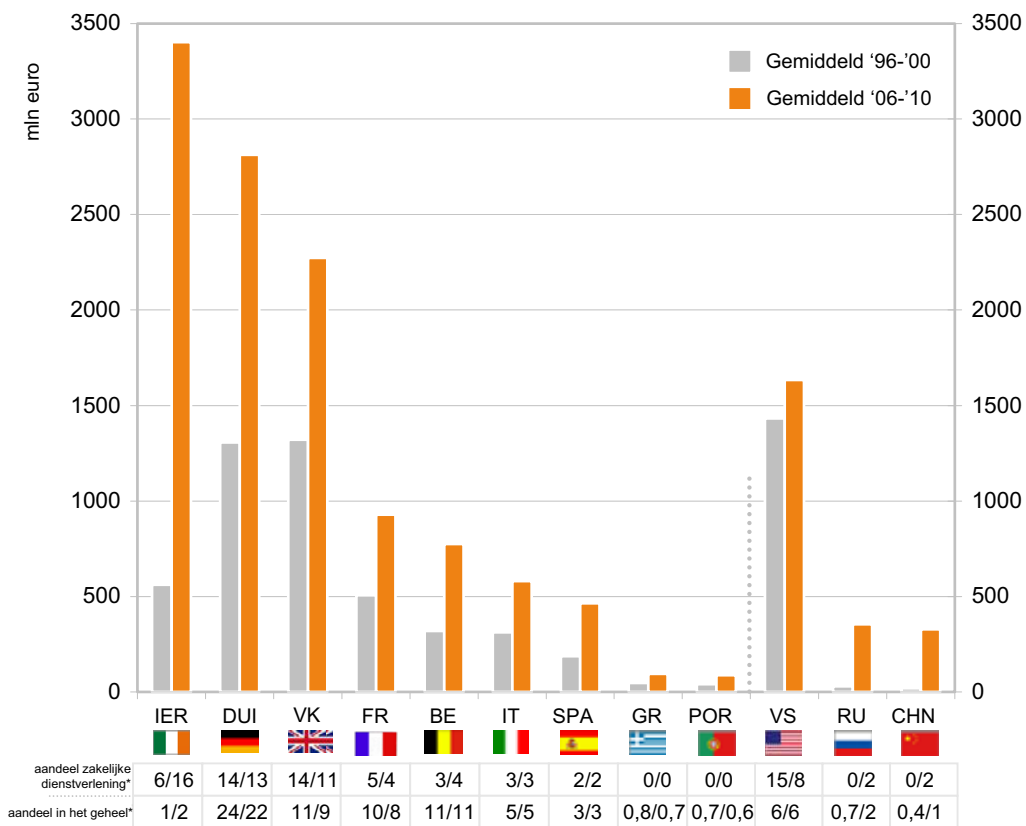
CAGR '96-'10: 9,0%

Bron: CBS, berekeningen ING/VU

Ierland belangrijkste bestemming voor zakelijke diensten

Bestemming zakelijke dienstverlening (naar land)

* %, '96-'00 / '06-'10

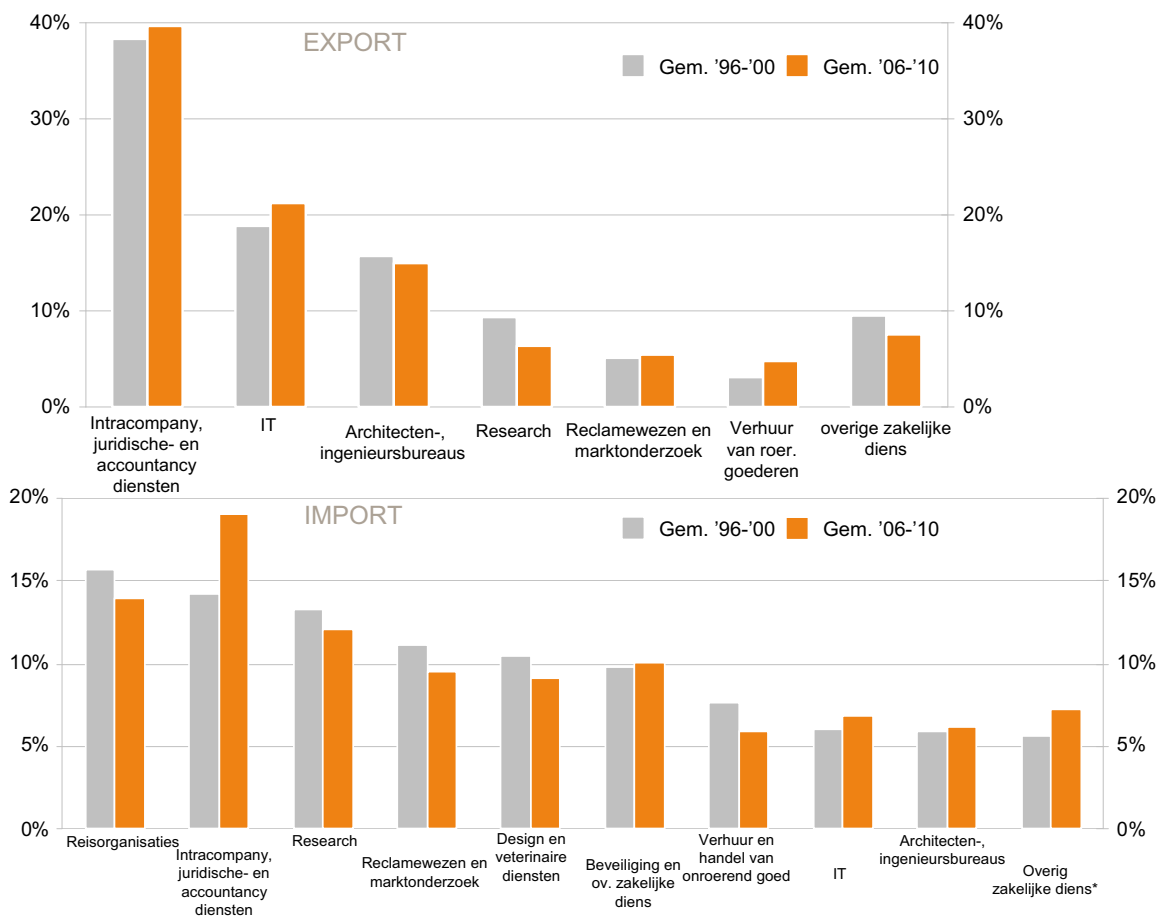
Bron: CBS, berekeningen ING

- Ierland heeft de VS ingehaald als belangrijkste bestemmingsland voor de export van Nederlandse zakelijke dienstverlening als gevolg van het fiscale klimaat in zowel Ierland als Nederland. De export naar Ierland bestaat vooral uit financiële stromen. Grote (Amerikaanse) bedrijven leiden royalty's door Nederland om een Ierse belastinginhouding te voorkomen.
- Meer dan 60% van de geëxporteerde Nederlandse zakelijke dienstverlening komt in West-Europa terecht. Het aandeel van Duitsland, het VK en andere West-Europese landen in de export is met 4 procentpunten afgenomen sinds 1996.
- Het aandeel van export naar Rusland en China is toegenomen van bijna nul naar iets minder dan 2% elk. China importeert vooral royalty's en interne dienstverlening vanuit Nederland. Voor Rusland zijn software en interne dienstverlening de belangrijkste Nederlandse importdiensten.

Belangrijkste exportaandeel betreft intracompany diensten en juridische- en accountantsdiensten

% aandeel van verschillende zakelijke diensten in de import en export van betreffende sector

Bron: CBS

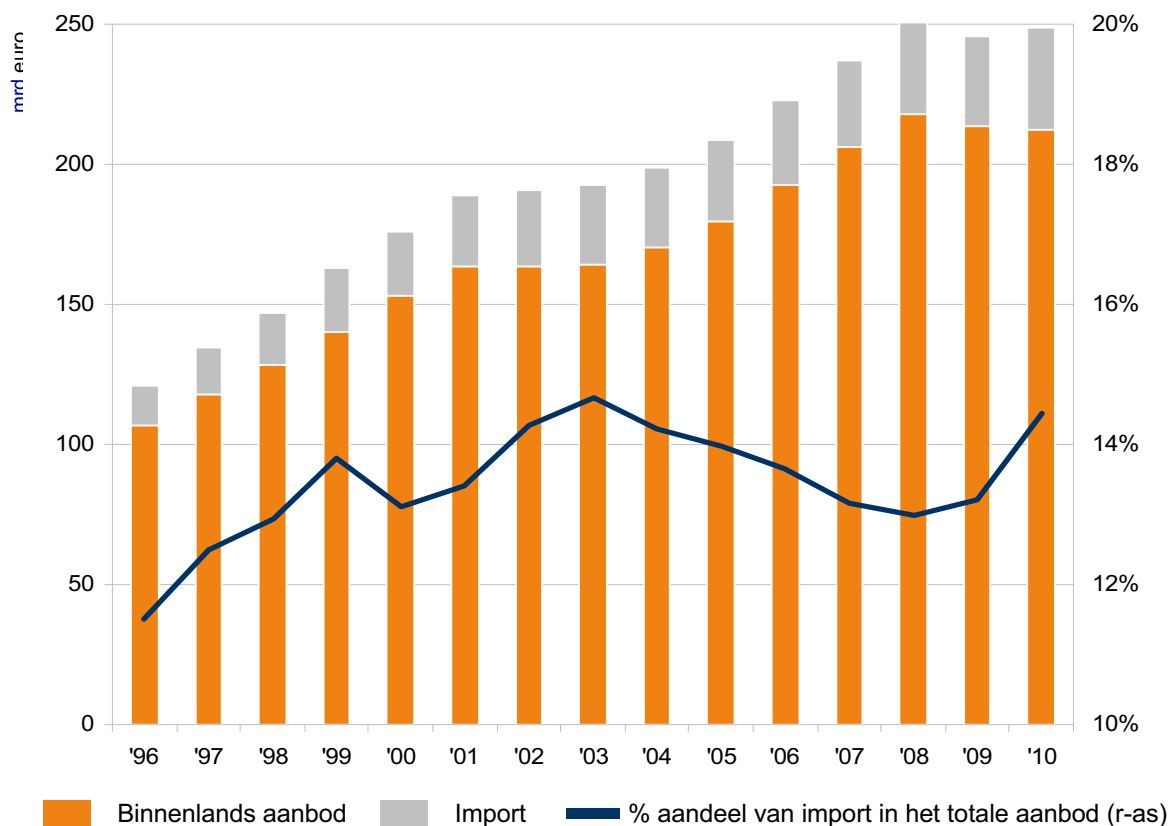
*Arbeidsbemiddeling, informatie, verhuur roer. goed.

- Intracompany diensten, juridische- en accountantsdiensten domineren export en in mindere mate import van zakelijke dienstverlening. Intracompany diensten tussen gelieerde bedrijven (bijvoorbeeld managementkosten) groeiden tussen 1996 en 2010 sterker dan de export van juridische- en accountancydiensten.
- De Nederlandse IT-diensten bestaan grotendeels uit de ontwikkeling van software en gerelateerde diensten. Het aandeel hiervan in de exportgroei nam toe van 19% tot 21%.
- Ondanks een kleine afname van hun bijdrage aan de export zijn ingenieursbureaus in toenemende mate afhankelijk van het buitenland. Het aandeel van de buitenlandse omzet in de totale productie groeide van 18% tot 23%.
- Door vliegtuigstoelen en hotelkamers te boeken bij buitenlandse partijen, zijn Nederlandse reisbureaus goed voor 14% van de totale import van zakelijke diensten

Import heeft kleine rol in het aanbod van zakelijke dienstverlening

Import als aandeel van de totale zakelijke dienstverlening

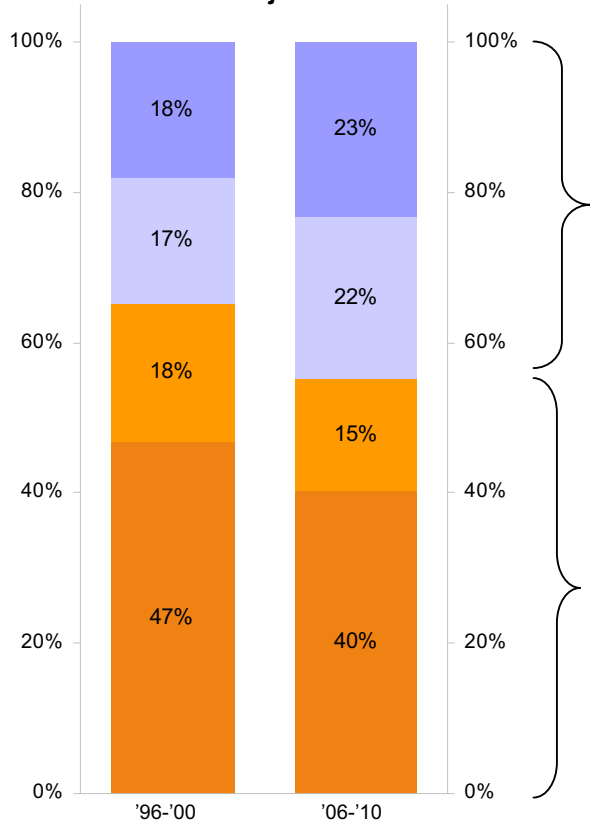
Bron: CBS

- De rol van import in het totale aanbod van zakelijke dienstverlening is beperkt tot minder dan 15%, ondanks de verbeterde verhandelbaarheid van deze diensten door IT-innovaties.
- Er zijn echter grote verschillen tussen diverse subsectoren binnen de zakelijke dienstverlening. Het aandeel van import bij verhuurbedrijven is beperkt tot minder dan 10%. Bij andere sectoren binnen de zakelijke dienstverlening, zoals ontwerp en onderzoek, maakt import een groter deel uit van de geboden diensten.
- Tussen 2003 en 2008 is het aandeel van import binnen het totale aanbod gedaald van 14,7% naar 13%.
- Meer dan tweederde van de zakelijke diensten wordt geïmporteerd door ondernemingen buiten de zakelijke dienstverlening.

Buitenlandse vraag naar zakelijke dienstverlening van groeiende betekenis

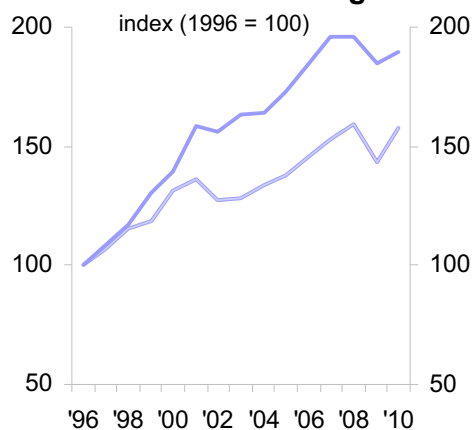
Aandeel in de totale vraag naar producten van Nederlandse zakelijke dienstverleners

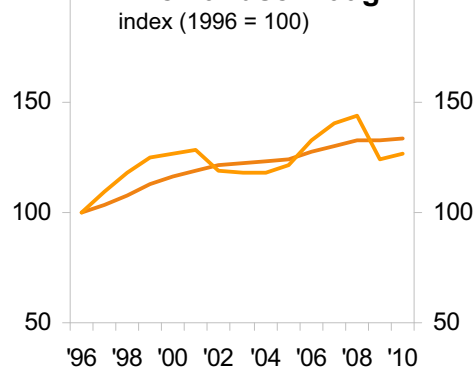
Bron: CBS, Oxford Economics

- Buitenlandse vraag naar Nederlandse zakelijke dienstverlening (CAGR '96 - '10 4,7%)
- Consumptie (2,1%)
- Buitenlandse vraag naar Nederlandse producten (3,3%)
- Vaste investeringen (1,7%)

Buitenlandse vraag

Binnenlandse vraag

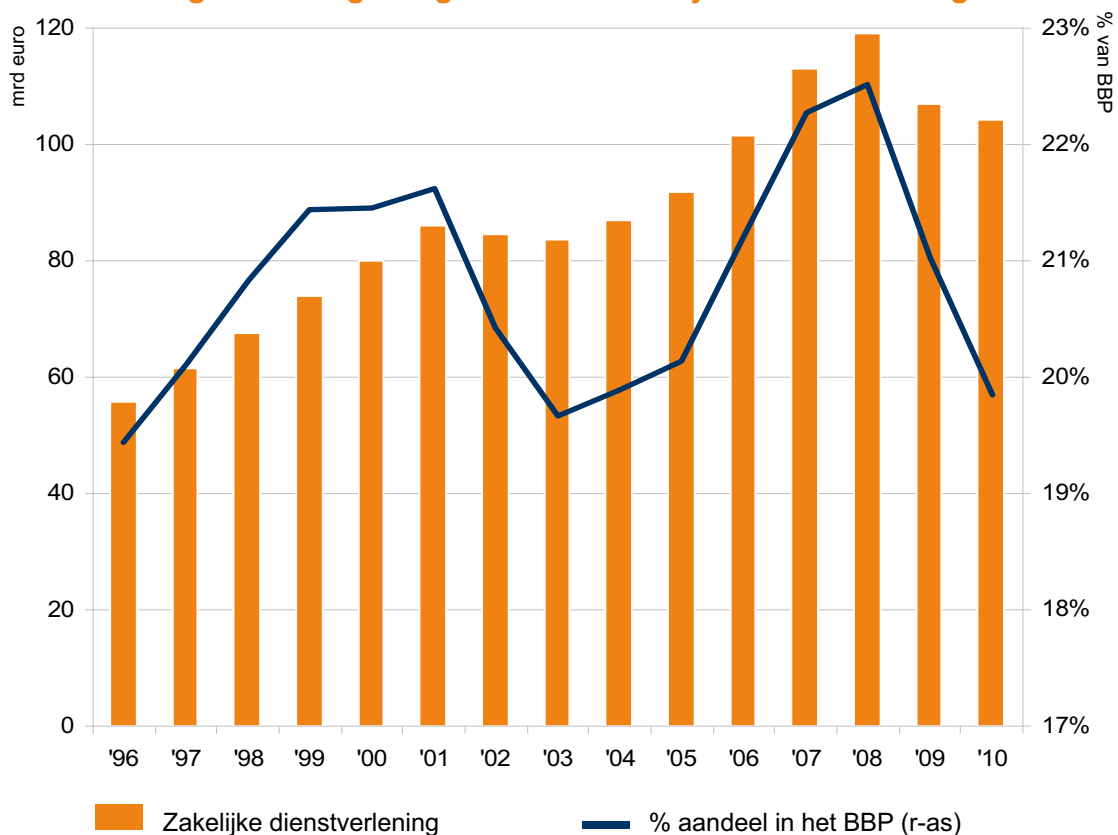

- De zakelijke dienstverlening heeft geprofiteerd van een sterke groei van de buitenlandse vraag naar Nederlandse zakelijke diensten. De vraag wordt in toenemende mate gedreven door de export.
- Binnen de zakelijke dienstverlening zijn IT, holding en intracompany diensten, alsmede ingenieursdiensten de grootste exportsectoren.
- Ontwikkelingen in het Nederlandse belastingrecht en -tarieven spelen een belangrijke rol bij de groei van interne bedrijfsdiensten op het gebied van holdings.
- Nederlandse ingenieursbureaus zijn sterk gegroeid in buitenlandse groeimarkten. De grote bureaus zijn steeds afhankelijker van buitenlandse markten.

De Nederlandse economie bestaat voor een vijfde uit zakelijke dienstverlening

Ontwikkeling bruto toegevoegde waarde zakelijke dienstverlening '96-'10

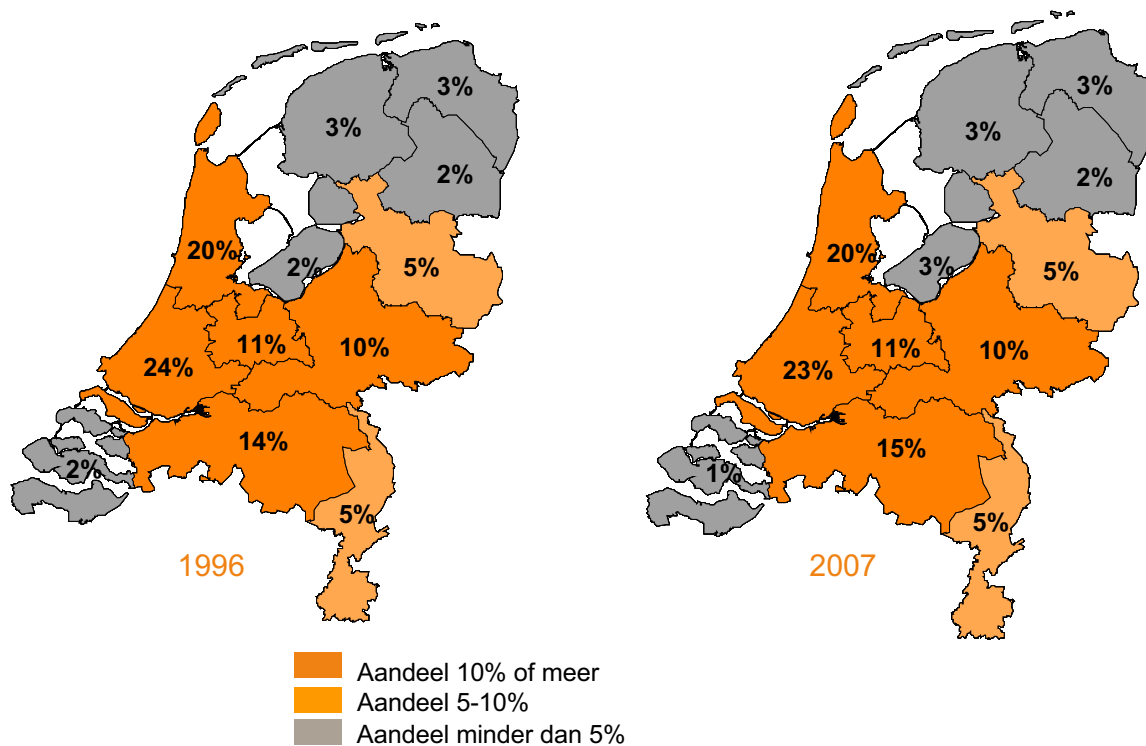

Bron: CBS

- Nederland is zeer afhankelijk van dienstverlening. Zakelijke dienstverlening maakt ongeveer een vijfde deel uit van de Nederlandse economie.
- Tot aan het eind van de jaren '90 werd zakelijke dienstverlening steeds belangrijker voor de Nederlandse economie. Dit werd gedreven door de trend van het uitbesteden van ondersteunende diensten. Deze diensten werden tot dan toe door ondernemingen zelf verricht.
- Naarmate de sterke groei van uitbesteding ten einde liep, werd de bijdrage van zakelijke dienstverlening aan het BBP meer gedreven door de economische cyclus: in een neerwaartse cyclus een lagere groei dan het BBP en in een opwaartse cyclus een sterkere groei (dit kwam vooral vanwege de handel in vastgoed).

Zwaartepunt van zakelijke dienstverlening ligt in de Randstad

Aandeel per provincie in bruto toegevoegde waarde van zakelijke dienstverlening, 1996 en 2007*

*Meest recente beschikbare data

Bron: CBS

- De regionale structuur van de zakelijke dienstverlening is grotendeels gerelateerd aan de demografie en aan economische activiteit in het algemeen. De drie randstedelijke provincies, Utrecht en Noord- en Zuid-Holland, zijn door de aanwezigheid van de vier grote steden goed voor meer dan de helft van de zakelijke dienstverlening.
- Het zakelijke klimaat in de Randstad is gunstig vanwege de beschikbaarheid van hoogopgeleid personeel en een goede infrastructuur – denk bijvoorbeeld aan luchthaven Schiphol.
- Noord-Brabant levert met 15% ook een grote bijdrage aan de bruto toegevoegde waarde in zakelijke dienstverlening. Zakelijke dienstverleners zijn daar meer gericht op industriële klanten.

SAMENVATTING

INTRODUCTIE

HOOFDSTUK

1

MONDIALE ONEVENWICHTIGHEDEN

NEDERLANDSE INTERNATIONALE HANDEL

HOOFDSTUK

2

REGIONALE CONTEXT

HOOFDSTUK

3

STRUCTUUR VAN DE NEDERLANDSE HANDEL

BINNENLANDS GEPRODUCEERDE EXPORTGOEDEREN, WEDERUITVOER EN DIENSTEN

BELANGRIJKSTE HANDELSSECTOREN

HOOFDSTUK
4
SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
PRODUCTIESECTOREN

HOOFDSTUK
8
SELECTIE VAN BELANGRIJKSTE
DIENSTENSECTOREN

HOOFDSTUK
5
AGRIFOOD

HOOFDSTUK
9
LOGISTIEK

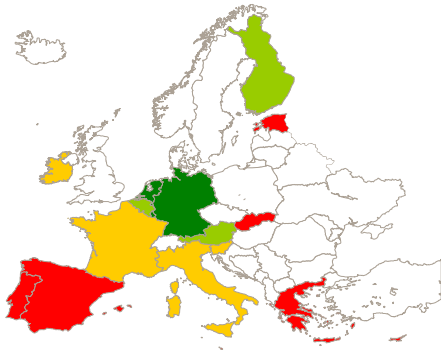
HOOFDSTUK
6
CHEMISCHE INDUSTRIE

HOOFDSTUK
10
ZAKELIJKE
DIENSTVERLENING

HOOFDSTUK
7
TECHNOLOGISCHE
INDUSTRIE

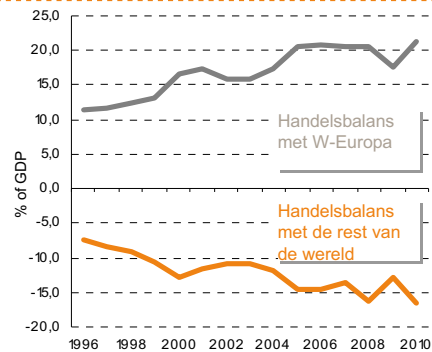
TOT SLOT

Grote handelssuccessen tot zover – grote uitdagingen in het verschiep

"Europese handelsoevenwichtigheden"

"Nederland: groot handelsoverschot met Europa, groot tekort met de rest van de wereld"

- ★ Agrifood
- ★ Chemische industrie
- ★ Technologische industrie
- ★ Logistiek
- ★ Zakelijke dienstverlening

"Nederlandse sleutelsectoren in internationale handel"

- Globalisering en Europese integratie hebben een enorme impact gehad op de Nederlandse handel en welvaart. Behoud van dit grote handelssucces moet niet als vanzelfsprekend worden beschouwd. Het overgrote deel van de export is bestemd voor West-Europa. Beperking van overheidsuitgaven en demografische ontwikkelingen in deze regio zullen de komende jaren de vraag naar Nederlandse exportproducten temperen.
- Voor de belangrijkste Nederlandse productiesectoren en de logistieke sector (wederuitvoer) ligt er een enorme uitdaging om de groeiprestatie van de afgelopen vijftien jaar te evenaren, gegeven de matige groeivoorzichten in West-Europa en de trend naar local-for-local productie.
- Tot slot is het structureel hoge en groeiende overschot op de Nederlandse lopende rekening opvallend. Echter, financiële en economische stabiliteit in de eurozone zouden profijt kunnen hebben van meer gebalanceerde groei in de verschillende euro-landen. Vanuit dit perspectief lijkt het gerechtvaardigd een vraagteken te plaatsen bij de houdbaarheid van het op export gebaseerde Nederlandse groeimodel. Een herijking van het groeimodel door het stimuleren van de binnenlandse vraag zou nodig kunnen zijn.

Geraadpleegde landen en hun afkortingen

Overige ontwikkelende landen

Australië
Canada
Hong Kong SAR
Israël
Nieuw-Zeeland
Singapore **(SI)**
Taiwan (provincie)
Japan **(JP)**
Verenigde Staten **(VS)**

West-Europa (EUR)

België/Luxemburg **(BE)**
Duitsland **(DU)**
Finland
Frankrijk **(FR)**
Griekenland **(GR)**
Ierland **(IER)**
Italië **(IT)**
Nederland **(NL)**
Denemarken
Finland
IJsland
Oostenrijk
Portugal **(POR)**
Spanje **(SPA)**
Slovenië
Cyprus
Malta
Slowakije
Estland
Verenigd Koninkrijk **(VK)**
Zwitserland **(ZWI)**
Noorwegen **(NO)**
Zweden **(ZWE)**

Opkomend Europa (COE)

Albanië
Bosnië-Herzegovina
Bulgarije
Tsjechië
Kroatië
Estland
Hongarije
Kosovo
Letland
Litouwen
Voormalig Joegoslavië
Macedonië
Montenegro
Servië
Slowakije
Slovenië
Roemenië **(RO)**
Polen **(PO)**
Turkije **(TUR)**
Armenië
Azerbeidzjan
Wit-Rusland
Georgië
Kazachstan
Kirgizië
Rusland **(RU)**
Moldavië
Mongolië
Tadzjikistan
Turkmenistan
Oekraïne
Oezbekistan

Latijns-Amerika (LATAM)

Antigua en Barbuda
Argentinië
Bahamas
Barbados
Belize
Bolivia
Chili
Colombia
Costa Rica
Dominicaanse Republiek
Ecuador
El Salvador
Grenada
Guatemala
Guyana
Haïti
Honduras
Jamaica
Nicaragua
Panama
Paraguay
Peru
St. Kitts en Nevis
St. Lucia
St. Vincent en de Grenadines
Suriname
Trinidad en Tobago
Uruguay
Venezuela
Brazilië **(BR)**
Mexico **(MX)**

Afrika en Midden-Oosten (ME/AFR)

Bahrein
Djibouti
Egypte
Islamitische Republiek
Iran
Irak
Jordanië
Koeweit
Libanon
Oman
Katar
Saudi-Arabië
Soedan
Arabische Republiek
Syrië
Verenigde Arabische Emiraten
Republiek Jemen
Angola
Benin
Botswana
Burkina Faso
Kameroen
Cape Verdië
Centr-
Afrikaanse Rep
Tsjaad
Comoren
Dem. Rep.
Congo
Rep van Conog
Ivoorkust
Equatoriaal-
Guinea
Eritrea
Ethiopië
Gabon
Gambia
Ghana
Guinea
Guinee-Bissau
Kenia
Lesotho
Liberia
Namibië
Niger
Nigeria
Rwanda
São Tome en Principe
Senegal
Seychellen
Sierra Leone
Zuid-Afrika
Swaziland
Tanzania
Togo
Oeganda
Zambia
Zimbabwe
Tunesië
Libië
Mauritanië
Madagaskar
Malawi
Mali
Mauritius
Mozambique

Opkomend Azië

Afghanistan
Bangladesh
Bhutan
Brunei Darussalam
Cambodja
Fiji
Kiribati
Laos
Maleisië
Malediven
Myanmar
Nepal
Zuid-Korea **(KR)**
Indonesië **(ID)**
Pakistan
Papoea-Nieuw-Guinea
Filippijnen
Samoa
Solomon eilanden
Sri Lanka
Thailand
De Democratische Republiek Oost-Timor
Tonga
Vanuatu
Vietnam
India **(IN)**
China **(CHN)**

Classificaties

Classificaties	SITC codes	SBI 2008
Agrifood	00-22, 29, 41-43, 94	1-3 10-12
Olie, gas	23, 32-34	6 8 19
Chemische industrie	27, 51-59	20-21
Geproduc. goederen naar materiaal	24-26, 28, 61-69	16 17 22-25
Technologische industrie	71-79, 87, 88	26-30 33
Overige industrie	35, 81-85, 89, 93, 95-97	13-15 18 31 32

Disclaimer

De informatie in dit rapport geeft de persoonlijke mening weer van de analist(en) en geen enkel deel van de beloning van de analist(en) was, is, of zal direct of indirect gerelateerd zijn aan het opnemen van specifieke aanbevelingen of meningen in dit rapport. De analisten die aan deze publicatie hebben bijgedragen voldoen allen aan de vereisten zoals gesteld door hun nationale toezichthouders aan de uit oefening van hun vak. Deze publicatie is opgesteld namens ING Bank N.V., gevestigd te Amsterdam en slechts bedoeld ter informatie van haar cliënten. ING Bank N.V. is onderdeel van ING Groep N.V. Deze publicatie is geen beleggingsaanbeveling noch een aanbieding of uitnodiging tot koop of verkoop van enig financieel instrument. Deze publicatie is louter informatief en mag niet worden beschouwd als advies. ING Bank N.V. betreft haar informatie van betrouwbaar geachte bronnen en heeft alle mogelijk zorg betracht om er voor te zorgen dat ten tijde van de publicatie de informatie waarop zij haar visie in dit rapport heeft gebaseerd niet onjuist of misleidend is. ING Bank N.V. geeft geen garantie dat de door haar gebruikte informatie accuraat of compleet is. De informatie in dit rapport kan gewijzigd worden zonder enige vorm van aankondiging. ING Bank N.V. noch één of meer van haar directeuren of werknemers aanvaardt enige aansprakelijkheid voor enig direct of indirect verlies of schade voortkomend uit het gebruik van (de inhoud van) deze publicatie alsmede voor druk- en zetfouten in deze publicatie. Auteursrecht en rechten ter bescherming van gegevensbestanden zijn van toepassing op deze publicatie. Overneming van gegevens uit deze publicatie is toegestaan, mits de bron wordt vermeld. In Nederland is ING Bank N.V. geregistreerd bij en staat onder toezicht van De Nederlandsche Bank en de Autoriteit Financiële Markten.
